

НАРОДНА БІБЛІОТЕКА. ЧИСЛО 25.

Редактор: Др. Лев Когут.

БОРОТЬБА ЗА ПРАВО.

По роману К. Є. Францо́за.

Переклав з російського

Михайло Атаманюк.

З ілюстраціями **Осипа Куриласа.**

Чернівці, 1910.

З друкарні „Рускої Ради“, під зарядом Івана Захарка.

ЩО МОЖНА МАТИ КОРИСТНОГО
— ЗА ЧОТИРИ КОРОНИ? —

Часопись з образками і з дуже цікавими та користними статями, оповіданнями, новинами і т. и.

п. н.

„НАРОДНИЙ ГОЛОС“

Виходить два рази на тиждень: в середу і в суботу з двома додатками. Перший додаток, що йде що тижня, се **повість**. Другий додаток, суспільно-економічна часопись

„НАРОДНЕ БОГАТСТВО“,

розсилаєть ся два рази в місяци з „Народним Голосом“ его передплатникам.

Отже за 4 корони, хто їх заплатить, буде діставати через цілий рік **тих дві часописи** і гарні повісти з образками. Що тижня один аркуш (16 сторін) повісти. Скажіть-же тепер, чи можна за такі малі гроші, як 4 кор. дістати щось такого гарного і користного, як часопись „Народний Голос“ з додатками? Правда, що ні! Тому розкауйте про се усім людям, нехай користають з такої таної і доброї часописи!

НАРОДНА БІБЛІОТЕКА. ЧИСЛО 25.

Видає: Др. Лев Когут.

БОРотьБА ЗА ПРАВО.

По роману К. Є. Францо́за.

Переклав з російського

Михайло Атаманюк.

З ілюстраціями **Осипа Куриласа.**



Чернівці, 1910.

З друкарні „Рускої Ради“, під зарядом Івана Захарка.

ЧАСТЬ ПЕРША.

I.

В карпатских горах, де по скалистых щілинах спадають студені і чисті як хрусталь гірські потоки ; де пахне чудним живичним, яловим лісом, та над глибокими пропастями високо в небі літає кровожадний орел — розкинуло ся село Зулавці. Що за чудний вид стелить ся перед твоїми очами, коли подивиш ся з гори на Зулавці! Прямо казочний : тут гори підіймають ся аж в саме небо, а їх верхи так і зникають в облаках ; в низі блесить велика ріка Прут, а по долині лїниво веть ся, пробираючи ся поміж зеленими берегами, потік Чорнява ; на заході і полудни розіслав ся понурий „Великий ліс“. Серце в тебе здригаєть ся, коли вдивиш ся в однообразну велич того безконечного ліса. В тім лісі у верхівях, стрічають ся тільки медведі і свобідні люди, яких називають Гуцулами. І справді, своєю владою над лісом і горами Гуцул ділить ся тільки з медведем : його свобода не подібна до свободи дикого звіра, но все-ж то таки свобода ! Гуцули, се наш руский люд, але вони дуже відріжняють ся від звичайних Русинів на долах. Подоляки працьовиті і витревалі, цілі столітя були закріпощені і много літ угнітала їх польска шляхта, — а прав у них ніколи ніяких не було, і тому то Русин-подоляк тупий і забитий та привик до того, що гне свою спину більше, чим того потребує на-

чальство. Гуцули натомість не знали начальства, а лісні дебри охороняли їх від збірщиків податків; буйне життя у верхівях лісів, виробило в них відважну завзятість і безмежний запал, хоч на вид були вони досить холодно-кровні.

Ось така різниця між Русином, жителем долин, і Русином Гуцулом — паном гірських височин; на долах пригноблені ратаї, а на верхах, в горах — свободні стрільці і пастухи.

Село Зулавці лежало на границі між долиною і горами. Жителі того села жили в тих умовах, що і подоляни, за те характером були схожі на Гуцулів. Мешканці Зулавців займали ся рільництвом, ходили до церкви, оплачували повинности, але все таки вони були споріднені з Гуцулами. Вони завсїгди знали, що вони також люди, рішали свої справи самостійно, і все були готові відімести ся за несправедливість оружем, або топором. Те все знав добре пан того села, старий граф Генрих Барекі і тому з ними поводив ся трохи инакше, як з другими кріпаками, що жили на долах. Та по його смерті пішли справи гірше. Син його, граф Георг Барекі, ані одного разу не був в Зулавцях, а весь час жив у Парижі, і згадував о своїх підданих тоді лиш, як не ставало йому гроший. А розкішне жите молодого графа в Парижі коштувало не мало гроша. Тисячі, що ішли на шумні бенкети та брудні забави, відроблювали зулавецькі селяни, як чорні воли. Та буйному графови нестало вічно гроша і чим далі, все більше і більше западав у довги, а вкінці написав управителеви Зулавців такий лист: „Я бажаю, щоби ти посилав мені що-річно о тисячу гульденів більше,

а як не вислеш, то можеш забирати ся до чорта“.

Управитель добре знав Зулавців, тому бояв ся їх і не рішав ся, як його попередники, здирати з них останний гріш. Він задумав вирубати ліс а гроші за продане дерево відсилав графови в Париж. Та як прийшло оте п'исьмо, ліс уже був вирубаний. Управителеви прийшло ся покинути службу і він поїхав на супочинок до Львова. Його місце заняв бувший секретар графа, пан Венцель Гаїк. То було 1835 року. Венцель Гаїк мав усього тоді 28 літ. Та він уже успів побувати шпігуном в Італії, і навіть потягнути у одного державного радника калитку з грішми. За те пан Венцель Гаїк не тільки що не дістав ся до тюрми, а вдало ся йому примістити ся в службу у австрійского міністра Метерніха. Метерніх післав його своїм шпігуном в Париж. Не вдовзі однак прогнано його з відси, бо він шпіонував за гроші обом сторонам. Після того він покинув цілком „політику“ і став ся посередником між благородними графами і банкирами, і тут познакомив ся з графом Барекі. В короткому часі став ся він так не обходимим графови Барекі, що граф зробив його своїм секретарем.

Гаїк і тут не покинув свою привичку, а почав одурювати графа та ошукувати на кождім кроці. Тоді рішив граф з ним розійти ся; а що прогнати так прямо чоловіка, який будь що будь знав вс домашні тайни, було не дуже то добре, так він і призначив його о скільки мога дальше від себе — управителем Зулавців. „Хай з мужиків дере, кілько лиш захоче, лиш коби мені посилав точно гроші“ — подумав собі граф.

Одного прегарного дня в маю, з'явився Венцель Гаїк в Зулавцях. Чудна гірська природа мабуть мало звернула його увагу, бо і йому не дуже то мило прийшлося стрічати перші хвилі в горах, коли його повіз на самім в'їзді в село оточила озброєна товпа селян. Жителі того села затримали звичай Гуцулів; вони гарно їздять на конях і люблять носити зброю. А що приїхав новий управитель, вони були в святочній одежі. Через плече у кожного перекинута була стрільба, за ременем заткнутий пістолет, а в руці блищав топірець. Мав від чого й побліднути пан Гаїк.

Високий дідусь з отвертим, сьмілим обличчям підійшов на своїм конику до самої коляски Гаїка і зняв свій бриль. То був громадський судя Степан Воронко.

— Тебе прислав сюди наш пан, і тому ми тебе вітаємо, — сказав він. — Ти приїхав з далека і нас не знаєш. Отже упереджую тебе: ми, мешканці Зулавців, чесно сповняємо свої обов'язки зглядом свого пана і бажаємо тільки, щоби і він чесно відносився до нас. Ні більше, ні менше! Будь здоров!

Гаїк добре зрозумів, о чім йому говорив той старець.

— Я буду справедливим, — відповів він. — Ні більше, ні менше! Будьте здорові!

Судя махнув шапкою. Грімке „славно“ рознеслося по горах з двох сот грудий; потім вистріл з пістолів і знову „славно“. Повозка справила ся до двора.

Тут, довкола столітньої липи, розложили ся всі прочі селяни.

По перед усього піднесла старушка новому управителеви хліб-сіль.

З привітливою усьмішкою відкусив кусок вівсяного хліба і шепнув коршмареві Абрамкові, але так „шепнув“, що було чути на сто кроків, щоби він поставив на його рахунок селянам два ведра горівки.

Та чимало здивував ся, коли до него підійшов судя і сказав :

— Даруйте, пане управителю ! Ми не з тих, щоби не потягнути деколи, але за те платимо все самі.

Лице управителя перекривило ся, та зараз знов на нїм появилася, ще більше привітна усьмішка.

— Добрі люди — сказав він, — я-ж заступник вашого вітця, великодушного графа Георга, а ви його діти. То й чомуж вітцю не угостити своїх діток ?

Старий судя похитав головою.

— Даруйте, пане, — сказав він — так можете балакати з подолянами а не з нами... Ми, як хочете, не діти, а молодий граф, нам не отець ; він прямо наш дідич, і ми бажаємо від него то, що нам по законі належить ся, а ми самі вже з'уміємо сповнити то, що від нас вимагаєть ся.

— Та, ви поважаний судіє... ви повинні...

— Даруйте, пане, — перебив його судя в трете, — то там десь говорять „ви“, у нас обичай говорити „ти“. Чи поважаний я судя, чи ні, — ти того не можеш знати. За горівку спасибі, але ми привикли випити за свої гроші.

Судя подав знак коршмареві і сейчас появилася горівка. Гаїк почав проходжувати ся з добро-

душною усмішкою поміж „підданими“, як називали тоді галицькі урядники селян. Потім підійшов до одного рудого селянина.

— Як називаєш ся, дорогий сусідонько? — поспитав він.

— Чорт тобі сусіда! — сердито відрізав йому рудий, — а впрочім мене називають Рудим Шимком. На душі у Гаїка все ставало поганійше.

— Пощо ви носите пістолети? — спитав він судію.

— Для окраси і на случай напасти.

— На случай напасти?! — з уданою добродушністю спитав Гаїк — що то значить?

— Доведеть ся — дізнаєш ся — похмуро відповів Степан і відійшов.

Гаїк здригнув, але в сій хвили випрямив ся і з попередною усмішкою повів поглядом по присутних. Деякі лица не скриваючи ся, гляділи на него з ненавистю; і то його цілком позбавило самопевности. І в туж мить впав йому в око чоловік без всякої зброї. По одежі він также відрізняв ся від прочих. Був то сильний і рослий мущина з білим волосем, з незвичайно тихим обличчям і добрими голубими очами. Гаїк підійшов до него. Молодий селянин зняв шапку і поклонив ся.

— Як ти називаєш ся?

— Тарас Бараболя.

— Ти тут живеш?

— Так.

— Слугою?

— Ні, — відповів Тарас і додав — я господар і то другий в нашім селі.

— Але ти родом з долини?

— Так, з села Радови.

— То чому-ж ти тут поселив ся?

— Із-за любови — відповів Тарас і почервонів із сорому.

— Я оженив ся з господарскою дочкою.

— Чи тобі подобають ся отсі селяни?

Тарас на се посумнів.

— Вони не такі як мої земляки на долах, але також гарні люди.

— Я би хотів, щоби вони були подібні до тебе — сказав управитель скивнувши привітно йому головою і відійшов.

Тарас не був узброєний і тому управителеви більше всіх подобав ся. (Пан Гаїк побоював ся узброєних людей.)

Вечером, у себе в замку, пан Гаїк звернув увагу на грубі стіни і подумав з гіркою усмішкою, що за ними можна гарно скрити ся перед зулавчанами. А впрочім, Бог зна, як що, то й стіни не допоможуть... Но, хоч би не знати що там, то та підла зволоч пізнає, яким повинен бути правдивий крепак!... Та з тим лучше трохи подождати.

II.

Кілька неділь перейшло спокійно. Управитель грав з початку у карти, або в повітовім місті, або в сусідних економіях і, очевидно, мало звертав уваги на селян. Селяни вповнювали установлені повинности і гадка висказана ними о Гаїку в перший день його приїзду: „нове помело нашого пана — хитра штука, але ми не дамо себе одурити“, значно змінила ся. І хочай много селян з судією на чолі все говорили відносити ся до него з не-

довірем, але все таки більше склоняло ся до того, що треба бути справедливим, бо він ще нічого злого не зробив. Коли з них сьміяли ся, то вони говорили, що по їх стороні Тарас, і тому не знати по чийй стороні правда. Один лиш судя Степан Воронко сердито відказував: „І хто би то міг подумати, що наш брат, гірський медвідь, піддасть ся тому баранови з голубими очима?“

І справді, вплив Тараса на зулавчан був досить великий.

Тарас Бараболя родив ся в селі Радовій і був сином бідної дівчини-служниці; його батька відібрано в рекрути і він там і остав ся. З того часу бідна, покинута дівчина, не мало витерпіла. Подільський мужик досить остро відносить ся до таких переступниць і бідна дівчина не скоро знайшла собі місце. Маленькому Тарасови приходило ся поносити побої і зневагу за те, що його батько був безпутним чоловіком. Він виріс чесною і справедливою людиною тому тільки, що в груди його матери било ся добре і гарне серце. Коли паламар виштовхував Тараса безпощадно з церкви, уважаючи його віддих за зневажуючий Божий дім, коли діти прогоняли його від себе, маленький Тарас кидав ся до матери, а вона не проклінала людей за свою гірку долю і незаслужену обиду; крізь сльози вона твердила маленькому синкови: „Тарасе, не піддавай ся злим чувствам, не вчи ся ненавидіти людей. Покищо ти ще дитина і не зробив ще нічого недоброго. Люди знають про тебе тільки то, що ти син своїх родичів, і тому поводять ся з тобою так погано. Але, коли ти підростеш, люди оцінять тебе після твоїх поступ-

кїв і відносити муть ся до тебе гарно або погано, як того заслужиш. Тому то я прошу тебе все: не роби нікому злого, будь добрий і справедливий а всі будуть для тебе добрі і всі тебе полюблять.“

Ті слова запали глибоко в душу дитини, з'зараня научили його вірити в справедливість і зносити людську неправду без злоби. Коли він мав десять літ і його вибрали пастухом до громадського стада гусий, йому страшно захотіло ся позискати довіре громадян. І то йому удало ся завдяки одному страшному випадкови.

Вигін лежав далеко від оселі. Раз сидів хлопчина у стіп хреста коло криниці, їв хліб, який дала йому мати і від часу до часу грав на сопілці, що сам собі вирізав.

Втім цілком не бажано собі, побачив він наближаючого ся до него одного старика, Валерія Костаренка, що його найбільше від усіх переслідував. Тарас все унікав його стрічі і тепер кинув ся утікати зі всіх сил по вигоні. Старик побіг за ним, але видячи, що не дігнати йому його, удав, що вивихнув ногу і почав звати Тараса на поміч. Хлопчина обернув ся. Валерій стояв не порушно зі скривленим лицем від болю. Тарас подумав і нерішучо приблизив ся.

В туж мить кинув ся Валерій і почав періщити хлопчину, з усеї сили. Довго виривав ся від него Тарас, аж доки таки не вирвав ся вкінци. Старик знов побіг, але спотикнув ся і упав, ударивши головою об камінь.

Хлопчина почув крик, та все таки біг не оглядаючись.

На краю вигона він станув і боязко оглянув ся. Валерий лежав розпростертий на землі. „А може він умер?“ майнуло в голові Тараса і не поборима сила тягнула його до хреста. Трицять кроків від хреста Тарас станув і у него вирвав ся оклик страху: він побачив кров, що дзюрчіла із голови старика. Валерий лежав без памяти.

Тарас і рад був, що його мучитель розбив ся об камінь і жалко йому було його. Він згадав матір і добре чувство побідило. Він приніс з криниці води і почав поливати голову старика. Та кров текла все сильнійше і сильнійше. Тоді хлопчина відірвав рукав від своєї сорочки і стягнув зі всіх сил краї рани.

Потім почав звати помочи. Крик почув переїзджаючий шляхом зять судії і прибіг на місце нещастя.

— І ти, Тарасе, стараєш ся спасти його?!— скрикнув він, коли хлопчина розказав усе.

Він зістав ся коло старика, а Тарас побіг у село і привів кількох селян.

З того дня відносини селян до Тараса дуже змінили ся.

Кождий старав ся залагодити добрим словом попередню суворість.

Судя взяв його на службу до свого господарства. Той випадок вплинув не мало на Тараса.

До сеї пори він тільки вірив матери, що добрим ділами можна заслужити на одобрене людий — а тепер він сам то досьвідчив на ділі. Душа його все більше проникала почутем того, як гарний і прекрасний сьвіт.

„Все в світі основане на справедливості“ — сказав він собі, і старався, як лиш мож ліпше сповняти свої обовязки.

Доброта, справедливість і спочуте до людей стали проникати його істоту. В селі почали говорити, що Тарас найчеснійший слуга, а коли умерла його мати, у п'ятнадцять-літнього молодця було стілько друзів, кілько було мешканців у селі.

„Згадаєте мої слова“ — говорив судя, — „із малого будуть колись не аби які люди! Як відберуть його до війська, то стане на певно фрейтаром, а як остане ся в селі, то зробить ся богатим господарем.“

Пророцтво судії сповнило ся, але ще не мало прийшло ся перетерпіти Тарасови.

Йому було вісімнадцять літ, коли жандарми привели чупасом старого жовніра, Грицька Станкевича, налогового п'яницю з підлою душею. То був батько Тараса. Того ніхто не хотів сказати Тарасови, але він сам догадав ся; він часто чув то імя від матери. І тому зараз пішов він до арешту до Грицька, де трусливий нікчемник боючи ся мести за обиду матери Тараса, не хотів признати його своїм сином.

Кілька днів після того Тарас ходив як помішаний.

На слідуочу весну громадский збір рішив справу удержаня волоцюги. Рішив, щоби його раз вже позбути ся і післати його своїм коштом до Львова в дім убогих.

Тоді із товпи виступив Тарас. Він дуже змінив ся за останні дні, переніс мабуть не мало терпінь.

— Ні, я не можу кинути старика, — скрикнув він, — коли-б я промовчав, то кождий мігби сказати про мою матір: вона дурна була жінщина: син її не знав, хто був його батько! Так послушайте, я знаю, що Грицько мій батько, і шануючи пам'ять матери, я беру на себе всі клопоти о нім. Не посилайте його до дому убогих, я сам його прогодою.

Всі довго мовчали. І рішили вкінці оставити волоцюгу в селі у Тараса.

Вісім літ прожив Грицько в селі. Тарас відказував собі всего, чого потребує молодість, а старався усе, щоби вдоволити лише старика. Селяни Радови не могли надивувати ся зі сталости і доброти Тараса. На двацять шестім році житя Тараса, старий жовнір умер. Тарас був уже свобідний. Судя радів йому знайти собі дівчину і розпочати своє власне господарство. Та Тарас не хотів; він бажав покинути Радову, де тільки перетерпів, а піти куди небудь в чужу сторону, в чуже село.

Він почав шукати місця до служби в окрузі і знайшов їх два; в Зулавцях, у Івана Воронка, брата судії і у одного сьвященника в сусіднім приходстві. Не знав, котре вибрати собі: у Воронка чи у сьвященника наняти ся?! Рішив так, що коли на неділю буде гарна погода, то він зайде до Івана Воронка, коли-ж погана, буде слота, то зайде до сьвященника.

В неділю був гарний день, і Тарас вибрав ся до Зулавців.

З початку не легко було йому в чужім і глухім селі.

Люди сьміяли ся, що він ходить без зброї і говорить з пошаною про графа Борекі, сьміяли ся, що він одягаєть ся инакше...



Тарас своїм вистрілом кладе трупом медведя, спасаючи судю Степана від неминучої смерти.

Але Тарас мало звертав на то уваги; він увесь віддав ся праці, щоби допровадити до порядку розбите господарство Івана Воронка. Сам Іван Во-

ронко більше займав ся п'ятикою, як господарством; його дочка, молода дівчина Анниця сама, з лінивими і несовістними слугами не могла нічого зробити.

Тарас був їй найліпшим помічником; небавом зробили вони господарство Воронка взірцевим у селі. Зулавчани почали відносити ся до Тараса ліпше, а коли він раз на польованю положив медведя на місци і в той спосіб уратував від неминучої смерти судию Степана, всі ясно побачили, що він не такий смирененький і не боягуз. Після того почали всі говорити у селі, що Тарас дуже гарна людина.

Анниця думала те саме. Вона була дуже гарна, справдешна Гуцулка: струнка, жива та гнучка. На смаглявім обличчю блищали гарні, темні очі. Сьмілива і рішуча, почувала ся вона з другими значно немічнійшою перед Тарасом; в ній зродило ся ніжне чуте до того відважного, сильного чоловіка. З Тарасом було те саме.

І насильно обоє старали ся відігнати від себе думку одно про друге.

Любов — не жарт, і з нею не так то просто стоять діла. І в тім довело ся переконати ся і Тарасови.

Було се весною. Ранісінько ішов він по стежині серед цвітучого жита. Коли се наперед него немов з землі виросла, Анниця. „Куда мені звернути?“ — подумали обоє, і Тарас і Анниця, та так і не звернули. „Гріх топтати божий дар“ — пробурмотів Тарас. „То мого батька жито“ подумала Анниця. Стрінувшись стали одно перед другим.

Тарас похнюпив ся. Анниця запитала його, чому він їй не кланяєть ся; потім додала, що коло Прута гарнійше жито, як у них.

— То ти сему винен, бо ти пізно посіяв — сказала вона.

— Коли господарі не вдоволені мною, то я можу піти собі. — „Як я ненавиджу єї“ — думав Тарас і весь дрожав як в лихорадці.

— Забирай ся! забирай ся! — закричала вона в собі, а з її очий покотили ся сльози. Через кілька хвилин вони обняли ся, цілували ся і шептали собі ніжні слова любови. Вони рішили слідуєчого дня поговорити з Іваном і повінчатись.

Та Іван думав віддати Анницю за Гарасима, сина судії і, щоби Тарас не був на перешкодї — віддалив його зі служби.

Тарас пішов, навіть і не прашав ся з дівчиною і не сказав навіть куди іде.

Минуло два місяці. Він служив пастухом до коний у дворі графа Зборского. Була гарна, ясна ніч. Тарас лежав на траві у поли, а кругом пасли ся коні. Його серце щеміло і тужило по Анницї. В тім почув ся в дали тупїт. Хтось-то їхав бистро верхом. Пізнав, що їхала то женщина; її одежа розвівала ся, а довгі коси розсипали ся від скорої їзди.

— Господи! — скрикнув Тарас — Анниця!

— Тарас!

Вони кинули ся в обійми.

Потім вона розповідала: „Я аж передвчера довідала ся, де ти скриваєш ся і летїла сюди два дні. Без тебе не верну ся до батька. А як ти не-

поїдеш, я лишу ся тут. Я не можу більше і не хочу жити без тебе. Чуєш? я не хочу!

Тарас довго боров ся зі собою, але вкінци зібрав сили і ласкаво, але рішучо сказав їй:

— Я повинен відвезти тебе до дому.

Дівчина глянула на него здивовано.

— Я тебе не розумію, — сказала вона тихо. —

Ти цураєш ся мене?

— Ні! — сказав він, — я не можу накликати на тебе підозріння.

— А коли я тебе люблю?

— Люби, я не можу инакше поступити!

Лице Анниці поблідло як мертвої. Вона скрикнула придавленим шепотом.

— Я тебе ненавиджу!

— Анницю!

У відповідь йому почув ся тупіт кінських копит.

Ціле літо ходив Тарас сам не свій. Але впевнював себе: „Ти поступив чесно, Тарасе! Ліпше бути нещасним, як підлим.“ Та ті запевненя не могли заглушити тяжкої тоски. Раз, коли він був у стайні, він знов почув знакомий мужеский голос. Тарас чим скорше побіг до дверей і побачив перед собою Степана, старого судію.

— Ходім — сказав він сумним, прибитим голосом. — Я був уже у твого пана. Річи твої вишлють завтра.

— Вона хора? — запитав Тарас, і сквапно вхопив судію за руку.

— Так, хора, підемо... Вона говорить, що і видіти тебе не може і кленеть ся, що убе тебе, коли ти до неї прийдеш. Но, але то побачимо ще...

Тарас скоренько попрощався з паном, і вони поїхали.

Степан хопив навіжки і так пігнав конем, що вони полетіли, як бішені. Другого дня пізно, пізно вечером прибули до Зулавців.

— Дякую тобі! — сказав Тарас і хотів поцілувати руку судії. Та судія не дав її.

— Дякувати мені нема за що, — сказав він. — Я лиш відплатив тобі за вистріл у лісі, яким ти спас мене на польованю.

Серце Тараса стугоніло, билося як навіжене, коли він тихо увійшов до слабо освітленої кімнати.

Дівчина лежала в сильній горячці. Вона пізнала Тараса і з початку скрикнула, щоби він забрався геть від неї. А потім знов заридала і довго не могла заспокоїти ся.

Тарас підійшов до неї і старався її як небудь потішити. Вона перестала ридати, сіла і прихилила ся до него.

— Тарасе, ти злий на мене? запитала. —

— Я?! О, мій Боже, — скрикнув він обсиплюючи поцілуями її руки.

Іван тоді не противив ся їх любови.

Скоро опісля і весіле справили і так Тарас став другим богачем в селі.

Тяжко було йому з початку в нових обставинах. Все йому тут було чуже: і одежа і мова і звичаї і всяка марниця в домашньому житю. Гуцули носили вузкі червоні штани і високий туго стягнений черес, що дуже перешкоджувало при роботі. Крім того він не міг зрозуміти, по що той дурний звичай носити все оружє при собі? І чому женуть свої стада далеко від села — в гори і там

полишають їх цілими місяцями під доглядом під-ростків? В господарці також були відміни. Упряж знаряди, час посіву, жнива — все було не так, як він привик до того у себе в Радові.

Хоґяй Тарас і не розумів, по що о ті всі від-міни, але насміхати ся з них не дозволяв собі. Він скоро переконав ся, що їх діла, поступки і звичаї мали свої розумні причини. В горах хо-лоднійше як на долах, тому то й час сїйби пови-нен бути инший як на долах. Для гірських камени-стих піль потрібні були і тяжкі та сильні плуги. Але Зулавці оброблювали тими плугами і добру землю. То вже було не розумно. Відживлюванем і ношенем оружя вони були похожі на Гуцулів. Та Зулавці моглиби ліпше відживляти ся, а зброя, яка Гуцулам конечна для оборони від диких звірів, була зулавчанам цілком злишна. Гуцули полишали ху-добу без відповідного догляду тому, що у них не ставало робочих рук, але в зулавчан того не браку-вало. Тарас розумів, що бесїдами та вговорами тут нічого не вдїєш, тому все старав ся показати приміром, як вести господарство. Зулавчани, скоро переконали ся, що його плугом ліпше управляти землю і почали заводити собі нові плуги. Опісля за його порадою висилали більше пастухів з ху-добою. Дуже огидні були Тарасови їх бійки по-гані, та склонність до самосуду. Він розумів, що самосуди є необхідимі Гуцулам, живучим в дале-ких горах по десять миль від міста, які кожної хвилі можуть стрінати ся з розбійниками. Не менше, як що дві недїли мусївби їхати до них у гори судія, щоби перепровадити розправу. А як судія відїде, то хтож прикаже винній сторонї піддати ся? Може

імя цїсаря? Мешканець про його не знає і йому ніяке діло до него. Може військо? Та не вжеж оплатить ся за кождий раз посилати до них військо, щоби у Івана відняти захоплений плуг і віддати його попередньому властителю Степанови? А як жовніри підуть, чи-ж Іван не може знов забрати плуг? В тім Зулавчини наслідували обичаї Гуцулів. Коли між двома господарями счинив ся спір, із за чого-б він і не був, чи ізза куска землі, чи з'за курки, то все сильнійший поконував слабшого — а вже в рідких случаях звертали ся до судії. Позивати ся, вязати ся з писарськими, чортівськими душами, щоби обстояти за своє право, то виглядало їм так не розумним, що вони і злодіїв своїх від того остерігали. Вони їх били до пів-смерти а відтак гнали на чотири вітри. Зулавчани не страхали ся, що управительї загарбають їх права: їм служила зброя і топори відповідною охороною. Нераз вони й не хотіли всю данину дати і управитель не міг нічого їм зробити. Тараса, який все ставив висше всього справедливість, зворушувало то до душі. Та лише в рідких случаях удало ся йому наклонити їх звернути ся до судії. Що він говорив, усе вислухували, але поступали по своєму і сьміючи ся говорили: „А ти овечко! Ти привик, щоби тебе стригли, а ми уміємо розправити ся своїми власними кігтями“.

Зулавчани добре знали, що Тарас був чесний, розумний і добресовістний чоловік і тому по кількох літах вибрали його війтом. З того часу випадки збройної розправи почали зменшати ся. Здебільшого Зулавчани поняли, що воно вигіднійше підчиняти ся рішенню судії, ніж самому собі

робити суд. Судили ся вони більш у Тараса, а і сам судя Степан, досить зарозумілий чоловік, посилав їх до него.

„Тарасе, — говорив йому Степан в таких случаях — „суди сам тих нікчемників, бо ти завів тут нові порядки. Передше вони б поломали собі ребра і пішлиб на мирову“.

Менші діла, Тарасови удавало ся полагоджувати, але більші все таки не обходили ся без кровопролитя. А ось хочби і сей случай.

Поспорив ся Рудий Шимко з братом Валерієм із-за землі. Валерій відрубав топором Шимкови палець. Пішли до Тараса. Тарас присудив землю Валерію, Шимко не хотів пристати і хопив зазброю. Тарас сказав Шимкови, що як він не вдоволений рішенем сільського суду, нехай звернеть ся до окружного.

— „Розпочати позивати ся“ — засьміяв ся Рудий Шимко.

— Позивай ся! — повторили другі, ніби Тарас сказав яку небудь дурницю.

З тої пори Тарас став осторожнійший. Він не говорив більше об окружнім суді, а старав ся тільки справедливійше рішати діло своїм сільським судом.

Таким був Тарас Бараболя в той час, коли управитель Гаїк приїхав в Зулавці.

III.

— Наш пан — говорив Тарас селянам — дістав тут своє право так, як цісар дістав свою власть; Бог їм дав власть, щоби на землі був по-

рядок. Управитель сповнює свої обов'язки і ми повинні сповнювати наші.

Селяни нічого не говорили на те, а лиш мовчали так довго, аж Гаїк почав побільшувати їх повинности.

Перша неприємність з управителем вийшла тільки через те, за кілька місяців.

Селяни мали що осени дати управителеви молоденького коника, або телятко, або гуску з кожної хати, після богацтва.

Гаїк зажадав, щоб ту повинність уже на Різдво Богородиці йому сповнили.

Може бути, що у ваших сторонах корови телять ся по приказам господарів, а у нас то, як знаєш, так не є — вговорював його судя Степан.

Та надармо. Гаїк все стояв при своїм. Коли за дві години всі господарі зібрали ся на вічу і судя розказав в чім діло, не мало коштувало Тараса труда упевнити їх, що і тут повинність треба так сповнити, як її зажадав управитель тому, що таке було написане услівє Зулавчанів з паном.

Услівя ті писали судейські писарі — перебив його Степан. — Та чи багато вони розуміють ся на господарці?...

— А вже-ж, що не багато! — згодив ся Тарас. — Та коли ми не хочемо, щоби нас чіпав ся управитель, так і ми його не дратуймо.

Спокійна, та рішуча мова Тараса поділлала і повинність була сповнена до речинця.

За чотири неділі Гаїк знов закликав до себе судю і старшину.

Він поздоровкав ся з ними і сказав:

— Від задушної суботи до неділі сьв. пра-
отців, ви обов'язані що дня давати вісім чоловіка
до лісних робіт.

— У графа не стало ліса, так не стало і ро-
боти! — сказав на то судя.

— Та робочі дні, які ви повинні відроблю-
вати, я віддав у найми лісничому в Примківцях.

— Тут не обійдеться ся без крові! — скрикнув
судя. — Не доводіть нас до того!...

Управитель нічого не відповів, а тільки вийшов
з комнати.

Судя і старшина пішли домів у великім зво-
рушеню.

Тарас все наставляв, щоби прочитати писаний
договір і довідати ся по чийй стороні правда?

— Ось чим ми охоронимо ся перед неправ-
дою, — сказав на то Степан і вихопив із за пояса
пістолет.

Вкінци Степан згодив ся з Тарасом і оба
пішли до сьвященника читати договір.

Отець Мартин був досить добрий чоловік,
лише одна вада, що через міру любив випити і що
ніколи майже не був тверезим. Коли його питали
ся о що небудь, то він звичайно говорив то, що
і йому говорили. Так було і того разу.

— Ми повинні робити тільки на свого пана! —
крикнув Степан, коли отець Мартин прочитав до-
говір.

— А вже-ж, а то на кого-ж ще! — додав
отець Мартин.

— Як нема вже ліса, так нема і роботи.

— Но, так, нема ліса, деж і робити, цілком
природно, — знов потвердив отець Мартин.

— В Примківцях не мало ліса — сказав Тарас.

— Егеж, егеж, не мало — додав отець Мартин. — А впрочім чи то не всьо одно тут, чи там?... аби робити! —

Так судя і старшина, не рішили що їм почати з лісними робітниками.

На неділю скликали віче і Тарас висказав свою гадку, що треба іти на лісні роботи, хоч у пана і не було ліса.

Віче з ним згодило ся.

Судя Степан плакав зі злости. Він хотів покинути свій уряд і заледви його упросили, щоби він зістав ся на далі судією.

Гаїк був, розумієть ся, вдоволений з того і подякував при нагоді Тарасови за услугу: „Ти доказав, що ти услужливий кріпак!“ — сказав він. Тарас відступив два кроки в зад, сьміло подивив ся йому в очи і сказав грімко:

— Наша совість чиста, сподію ся, що і ти про себе можеш то сказати!

Лісні роботи були покінчені точно. Та приязнь між Тарасом і Степаном пропала.

Коли старали ся їх помирити, старий судя говорив:

— Тарас гарна людина, і я сам його сюди привіз, та не гарно то, як вівця хоче медведя по своєму переробити; я не можу йому в тому перешкодити, але я все зістану медведем!

Небавом опісля пішов судя з кількома селянами на лови. Кінчили ся вони дуже сумно; зброя Степана хебила і він попав ся у лапи медведя.

Покалічений судя цілий час намагав на несучих його людей.

— Несіть скорше, я мушу свій довг сповнити — стогнучи просив він.

Тарас довідав ся скорше про нещастє, яке лучило ся з судією, і побіг йому на стрічу і ридаючи упав на коліна перед ним.

— Слухай! — прошептав Степан. — Не плач... Слухай! Коли я умру, тебе виберуть судією. Колиб я був живий, не допустив-би... не гарно, коли судя відріжняєть ся від тих, кого він судить. Но ти мабуть не відкажеш ся бути судією... я то знаю... Так, ось що я прошу тебе... поклени ся, що ти будеш заступати ся за наші права, і ніколи не допустиш, щоби ми свобідні люди, піддали ся не-нависному поганому ярму. Покленн ся, що не допустиш до того.

— Так, я клянусь, що не допущу до того! — глухо сказав Тарас.

— Гарно... зітхнув умираючий... — я знаю — ти додержиш свою клятву.

IV.

Прийшла знову весна. Зацвили на поли перші цвітки, зацвили і на могилі Степана. Судя Тарас поклопотав ся могилою; її усе удержувало ся в порядку і на ній стояв камянний хрест.

З початку був управитель вдоволений з того, що Тараса вибрали судією, та в недовзі він побачив, що не було то так уже надто добре для него. Тарас ніколи не грозив і говорив усе мягенько, але всякий несправедливий його замір стрічав сильний відпір.

Тільки один раз, коли Гаїк лукаво підморгнув йому і погласкав по плечі та предложив йому поставити лишніх робітників, Тарас так поглянув на него, що Гаїк аж назад поступив ся.

Після того вони стали ворогами. Тяжко приходило ся Тарасови бути судією. Часто, дуже часто згадував він слова покійного Степана. Він був один проти многих і тільки любов і довіре Зулавчан охороняли його перед ворожнечею. Та Тарас не упадав духом. Коли жінка висказувала йому сумнів за будуче, він говорив :

— Право, повинно все зістати ся правом : доки є Бог на небі і цісар на землі. —

— До Бога високо а до цісаря далеко.

— Не так то високо і не так далеко — почують, коли буде того треба. — Та до того, думаю, не дійде ; на несправедливе насильство управитель не відважить ся.

Але Тарас дуже помилив ся. Гаїк знав, що Тарас не допустить односільчан до рішучого відпору, і відважив ся на те, чого Тарас і не сподівався.

Раз стояв Тарас у себе на подвірю і виправляв своїх робітників Омелька і Саву на посів. Втім почув вистріли.

— Може то Грицько Зелений? — сказав Омелько.

Так називав ся розбійник, що скривав ся у горах.

— Не може бути. Хибаж він відважить ся серед білого дня? — скрикнув Тарас, і побіг на вулицю розвідати ся, в чім річ.

На стрічу йому попав ся молодий парубок, блідий, перестрашений, — Василь Склевич.

— Що стало ся? — запитав Тарас, а що почув, ніколи-того не сподівав ся.

І що-ж таке він довідав ся? Управитель прийшов на громадску землю, де селяни приготовляли ся до посіву і сказав, щоби вони забирали ся з тої землі. Селяни не хотіли піти і взяли ся за зброю. Пішла перестрілка. І по одній і другій стороні упало по чоловіку.

Зі всіх кінців села почали збігати ся люди.

Громадска земля сьвячена і хто її захопить, той збезчестить сьвяте право селянина.

Всі були дуже обурені і у воздуху уносили ся грізні оклики.

— Постав усіх в порядок і підемо! — крикнув Тарас до старшини Семена. — Але лиш самі газди підуть а прочі хай остануть ся дома!

— Чому? — кричала товпа. — Хай ідуть з нами всі, хто носить зброю.

— Ні, все буде так, як говорю я! — крикнув Тарас. — Я головою відповідаю: що потрібно буде, те буде зроблено!

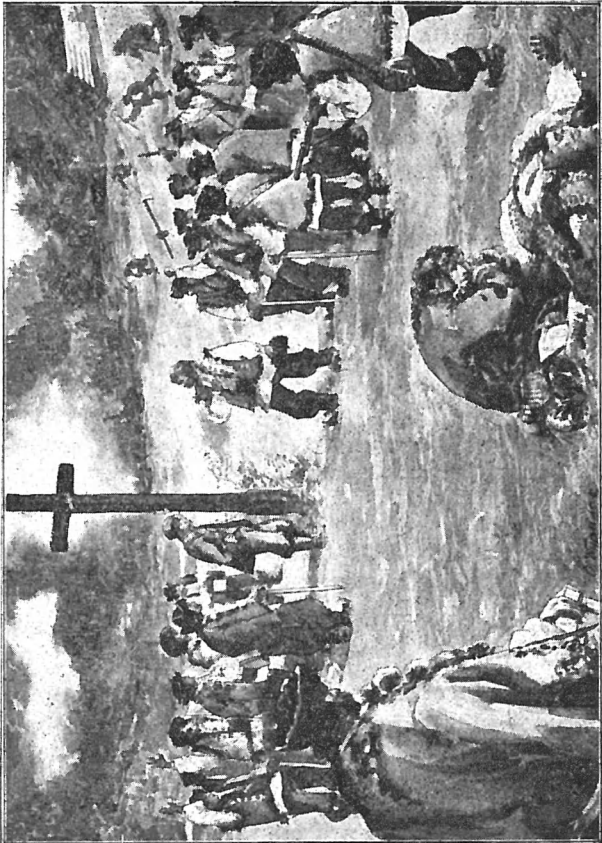
Його слова поділили і товпа розділила ся.

Сейчас рушив похід; в переді ішов Тарас з двома старшинами а за ними шістьдесять господарів.

Громадска земля розкинула ся над рікою Прутом. Починала ся від ліска і тягнула ся до ріки.

По середині поля стояв чорний, деревляний хрест. Коло того хреста був тепер управитель зі своїми людьми. Коли селяни вийшли із ліска і по-

бачили трупа убитого товариша, вхопили за оружє і всі як один чоловік, кинули ся бігти в низ до управителя.



„Хочемо добити ся свого права!“ — відповів Тарас.

Грімкі погрози рознесли ся у воздуху.

Тарас біг попереду. В бігу він вихопив у Семена пістоль із за пояса і приложив дуло до своєї голови.

— Сійте! — закричав він як не самовитий — ані з місця, а ні, так пальну собі в лоб на ваших очах!

Всі стали.

Підчас того люди, що стояли біля хреста приготували ся до борби.

— Що вам потрібно? — крикнув з відтам старий робітник, сильного зросту — Болеслав.

— Хочемо добити ся свого права! — відповів Тарас.

Селяни з Тарасом підійшли спокійно ід гуртки у зброєних людей, що стояли біля хреста.

— Прикажи кинути оруже, — сказав спокійно Тарас управителеви.

— Отже-ж, ви хочете спокою? — спитав ся Гаїк.

— Так, коли ти признаєш ся, що поступив несправедливо.

— А коли не признаю ся?

— Тоді ми підемо до повітового суду.

Управитель аж легше відітхнув і усміхнув ся.

— Думаю, що то нічого не поможе, — сказав він і додав: — Ти чесний чоловік, Тарасе, і зрозумієш в чім діло. В ґрунтовій книзі написано виразію: „селянам принадлежить земля від проліска до чорного хреста, а від чорного хреста до ріки графови“.

— Ні! — відповів Тарас, — перед 15-ти роками, коли роблено той опис, чорний хрест стояв над самою рікою, при березі. Ми віддали графови пасок над рікою, що-б він міг собі спокійно риболови справляти. А як старий хрест зігнив, ми зро-

били новий і поставили по середині поля. Ось де вірна правда!

— Не буду сперечати ся — сказав Гаїк.

— Побачимо, що суд скаже! Я тримаю ся того, що написано в договорі.

— А стріляти, то почали ваші люди і убили мого слугу. Щож було нам робити?

— Тепер здаєть ся, ми вже все вияснили?

— Ні, ще не все! — сказав Тарас і зняв з голови шапку. — Я взиваю Бога на сьвідка, що з нами поступили несправедливо! Клену ся, що ми ніколи не відступили від свого права. Тільки з огляду на цісаря і заповіди Божі, ми не хопили за оружє. Я вірю, що Бог і цісар допоможуть нам вернути нашу власність, що нам по праві належить ся!

Гаїк нічого не відповів, а з вдоволенєм поглянув на него: „Щож-ти, мовляв, тепер станеш робити!“

Повернувши в село, Тарас післав до сьвященника і просив його на віче з хрестом і сьв. Дарами.

На вічу обяснив Тарас селянам положенє.

— Правда по нашій стороні — кінчив він, — а тому і закон стоїть за нами. Самосуд доведе тільки до пролитя крови. Я ще сьогодні їду до міста і внесу позов. Але ви обіцяйте мені, що підчас моєї неприсутности не візьмете ся за зброю.

Селяни приобіцяли і Тарас поїхав до міста.

Начальник суду повітового прийняв його з початку не дуже то людяно; видно, був перше у него Гаїк і богато всякого наговорив на Зулавчанів.

— Чорт вас побери! — крикнув вкінци, — і панів і хлопів. — Чому ж не живете в супокою?

Потім не довго помовчав і додав:

— Прокляті обовязки повітового судії!

— Їдь до дому! Я пішлю там слідчого судію!

Тарас поїхав зі спокійним серцем.

— Скоро приїде слідчий, — потішав він себе і других — і тоді ми дібемо ся правди.

За дві неділи явив ся і слідчий, Капронський.

Про убійство він з мудрістю Соломона сказав: „З обох сторін упало по чоловікови. Представмо собі, що Дмитро убив Грицька, а Грицько Дмитра, отже оба убиті — і нема над чим розводитись.

Так само просто залагодив він і спір про землю.

— В сей час властителем спірної части є граф Барокі, після опису книги ґрунтової виходить то само. Значить ся, я обовязаний охороняти його право на тій землі.

— А як би і ми відповіли насильством і відняли у него землю? — крикнув Тарас, — чи тоді-би ти охороняв наше право?

— Но, що-ж ти! — перебив його слідчий. — Я-ж не хвалю тебе, що у вас не прийшло до бійки. Але доки не прийде рішене на вашу жалобу, то земля приналежить графови.

— То все, що ти маеш нам сказати? — спитав Тарас слідчого.

— Так, все. Повторяю іще раз, що, хто нарушить посілість графа, поповнить злочин.

Сїв до своєї повозки і відїхав.

Через якийсь час Тарас був в повній розпуці. Потім він знову скликав віче.

— Ми повинні довести діло до кінця. Право повинно остати ся правом: я надію ся на Бога і цїсаря.

Та його слова уже не мали на селян попереднього впливу. Його і слухати не хотїли.

— Ми ідемо на війну не з перами — а з оружем, — кричали вони. — А як хочеш дальше вести діло, так веди на свій рахунок. Ми не хочемо платити.

— Но, що-ж! Поведу на свій власний кошт, — згодив ся Тарас.

По вічу він знов поїхав до міста до судїї.

Судія післав його до адвоката.

— Ми зробили все, що могли — сказав судія.

— Ні! — спокійно відповів Тарас. — Ми хочемо справедливости, а справедливости ніякої у вас нема.

Судія надармо доказував йому, що тепер то діло не належить до їх суду, що то не вбийство, а захоплене землі, та що лиш тоді може розслідувати ся у їх судї, як буде внесений новий позов.

Тарас стояв на своїм.

— Право повинно остати ся правом; чи то убийство, чи захват землі. Громадска земля так дорога мужикам, як мені власне жите. Та все в сьвітї зависить від справедливости. Якже-ж то так може бути, що ані цїсаря ані його помічника „нічого то неохочить?“

— Піди до адвоката, най напише тобі жалобу — повторив судія.

Тарасови було гірко і прикро після тої розмови. Та, щож тут почати, прийшло ся таки піти до адвоката окружного міста, Евгена Сроковського.

Адвокат досить скоро зрозумів річ.

— Я зроблю все, що зможу — сказав він.

— А коли прийде вирок?

— Не скорше як в осени.

— Так довго?

— Так! у нас судії не люблять спішити ся.

— Не люблять спішити ся? — повторив Тарас. — Якже-ж так? Та-ж то не гарно, як у нас не буде скорого і справедливого суду, то і жити не можливо буде.

Адвокат не відповів нічого на його слова, а зробив все, щоби прискорити діло. Управитель дістав позов за кілька днів.

Після судових розпорядків, противна сторона могла три місяці не відповідати на позов, а Гаїк післав відповідь самого останного дня. В своїй відповіді зажадав присяги мужиків.

Адвокат страшенно здивував ся. „Або по Гаїка стороні правда, що земля від хреста до ріки приналежить графови“, — подумав він, „або підкупив селян“. Але одно і друге мало було правдоподібне. Та хиба-ж міг би Тарас за неправдою так побивати ся, але в місті говорили також, що і Гаїк чесна і порядна людина.

О його попереднім життю нічого не знали. Ніяк тут не розбереш.

Суд післав слідчого того самого Капроньського знов в село.

Під липою на майдані поставили стіл, на столі хрест, розложили папери і почало ся слідство.

— Я прийшов сюди довідати ся, де був чорний хрест перед шіснацяти роками? Більше не будемо о нічім говорити. Кому нічо не звісно о тім, прошу віддалити ся!!...

З гурту відійшло кілька зарібників з другого села.

— Одна сторона твердить, що хрест перенесено на нове місце перед шіснацяти роками. То можуть говорити ті, що їм в той час було не менше, як чотирнацять літ. Тому я прошу зараз відійти всіх, хто не має ще трицять літ.

Ніхто не рухнув ся. Капронський затрівожено оглянув ся. Тоді Тарас додав:

— Чули? Хто не має трицять літ, хай уходить.

На бік відійшли дівчата, молоді жінки і парубки. Коло стола зістало ся ще двісті чоловіка.

— Хто з вас не може собі пригадати, де стояв хрест перед шіснацяти роками, най піднесе руку, — сказав судія.

Підняли руки Гаїк і Тарас.

— Я тут півтора року тільки — сказав управитель.

— А я всього десять літ — замітив Тарас.

— Все одно, ви оба зістанете ся. Ви, пане управитель станете по правій стороні, а ви, пане судіє, по лівій.

— Тепер ті, що говорять, що хрест стояв все на тім самім місци, де і тепер стоїть, хай підуть на право, а ті, що твердять, немов-би то хрест перше стояв над берегом ріки, хай підуть на ліво.

Товпа розділила ся. По стороні управителя були не лиш слуги, але і газди, правда, найпоследнійші в селі, але все таки на здивованє Тараса, найшли ся в селі запродавці громадского добра. На сторону управителя пішов і Гарасим Воронко, син попередного судії. Його підкупив робітник графа, Болеслав. Гарасим хотів ще крім того відістити ся на Тарасови за то, що Тарас оженив ся з його бувшою дівчиною і за то, що після його батька Тарас став судією, а не він.

— Нікчемнику! — кричали на него, — ти зневажив порох твого вітця.

Гарасим хотів відійти, але Болеслав потрутив його дальше.

— Насильство! — закричали селяни.

Ще мінута і кінчило би ся діло різнею.

Сяк-так удало ся Тарасови успокоїти своїх і він попросив їх відійти в ліво.

По середині обох сторін стояв отець Мартин і, здаєть ся цілком не знав, куда йому піти, — на право, чи на ліво.

— Чи-ж ти нам вчера не говорив, що по управителя стороні правда — кричали йому зі сторони управителя.

— Та, так... правда, — і отець Мартин подав ся на право.

— Отче, ти нам ще сьогодні кляв ся, що ти сам освячував той хрест на новім місци?

— Гм... так... освящував, то правда, — і став по середині не знаючи, що дальше почати.

Вкінци його вивели з прикрого положеня і посадили за стіл перед росп'ятєм.

— Приступім до присяги, — сказав судія, — а хто не може присягати, хай піднесе руку.

Ніхто не підніс. Порухав ся було Гарасим, але Болеслав його успокоїв. Настала тяжка хвиля. Капронський хотів було говорити о важности присяги, та якось не йшло. Тоді він звернув ся до сьвященика.

— А вже-ж, — замітив управитель, — то буде найгарнійше.

Та Тарас не згодив ся.

— Ні, по моєму лучше того не робити.

Капронському було то як раз на руку. Бо після того виходило, що його діло чисте.

Приступили до присяги. Всі по черзі присягнули, судія зібрав папери і зараз від'їхав у місто.

V.

Того року зима настала скоро і була дуже тяжка. Вихри та метелиці не переставали шаліти через цілу зиму і ціле село Зулавці замело снігом. Селянам прийшло ся дуже прикро се зносити. З половини лиш управної землі було мало хліба, і тому майже у всіх у селі був недостаток. В тім то обвиняли вони Тараса.

Та і самому Тарасови не було легко; душа у него була не спокійна; цілу зиму чекав він рішення суду. Вкінци, одного теплого дня в місяци лютім, на головній дорозі показали ся сани. Сани стали серед села і з них вискочив горбатенький старовина.

— Гей, людоньки, чи нема між вами судії?— звернув ся він ід мужикам.

Мужики розсміяли ся, дивлячи ся, на сьмішного старика. Із товпи вийшов Тарас.

— Що тобі потрібно? — запитав.

— Я помічник адвоката Старковського, — Михайло Ступка, — сказав старик.

Тараса стрясла нетерплячка.

— Справа покинчена?... Ти привіз папери? — Виграно справу? Воно повинно бути — виграно...

Старик посмутнів.

— Та ні!... воно правду кажучи... програно в першій суді, але то ще можна до другого передати.

Лице Тараса перекривило ся від тої вістки, він заледво переводив дух.

Вкінці він поборов себе.

— Но, та най там... кому присуджено землю?

Старик розложив папір.

— „В імени цїсаря!“ — почав він грімким і торжественним голосом. Всі зняли шапки, лиш один Тарас ані не ворухив ся.

Потім старик перечитав, що було на папері; там говорило ся, що земля приналежить графови Барекі, тому, що при присязі перейшло кілька господарів на його сторону. А хто-ж то буде проти себе говорити, та ще й під присягою?

— „В імя права земля зістає ся графови,“ — скінчив старик своє читане.

— Ось тобі і закон, бачиш! — звернули ся зулавчани з докором до Тараса. А Тарас увесь зблід, захитав ся і, як сніп, повалив ся на землю. Його понесли. Він довго лежав без памяти і все не зрозуміле щось говорив.

Коли опамятав ся, почав голосно плакати. Жаль було дивити ся на него. По селі пішла поголоска, що судія зійшов з ума.

Коли Гаїк довідав ся о слабости Тараса, він занепокоїв ся. Йому було вигідно мати в селі такого судію, який охороняв би його від небезпечного завзятя селян.

— Піди до жінки Тараса — сказав він свому гуменному, — і скажи їй, що я, як лиш потрібно, покличу лікаря з міста.

Гуменному дуже не хотіло ся сповнити сего припорученя — та нічого робити, таки треба було піти. Він бояв ся жінки Тараса—Анниці.

Коло ліжка Тараса сиділо двох мужиків: Семен і Олекса.

Коли панський слуга увійшов до кімнати, Тарас сейчас пізнав його.

— Ти прийшов з радісними вістями?

Слуга з початку збив ся з пантелику, а потім нескладно передав поручене управління.

— Забирай ся мені! — крикнув до него Тарас, таким страшним голосом, що слуга вискочив за двері і не оглядаючи ся почав бігти, що сили.

Насьмішка управління підняла його з постелі; прогнавши слугу, він знов зібрав сили, встав і пішов до сьвященника, ще раз прочитати рішене.

— А стережи ся!⁶ — крикнув йому на вздоргін Семен; він ніяк не міг забути, що Тарас не зняв шапки при читаню цїсарского паперу.

У сьвященника стрїнула його служниця з'заплаканими очима. Вона ніби врадувала ся, як йому здавало ся.

— Ах, Тарасе, яка я рада, що хоч ти здоров... панотець... вона не договорила і заплакала.

— Що з ним?

— Я не знаю!... він блудить... і здається не при розумі...

З отцем Мартином дійсно було погано. Після проповіді, він довго, без звязи говорив щось до себе, ходив по кімнаті, вечером повинен був лягти до ліжка, а він всю ніч блудив. Він страх змінив ся за той день. Лице його зблідло а глибоко запалі очи, дико блудили. Тараса пізнав відразу.

— А судія!... пробормотів він. — Так, він був 70 літ справедливим судією... Треба піти в церкву і сказати об тім проповідь.

— Перечитаєш мені письмо?

— Письмо? — спитав отець. — Що за письмо?... Посланіє до Коринтян?...

І він почав знов блудити.

Тарас поглянув на него і в задумі вийшов на улицу. Що-ж тепер йому робити? Він подумав і рішив їхати до міста.

— Покинь, ради Бога, то діло. — Умовляла його Анниця. — Не кидай гроші у пащу тим чортівским душам.

Тарас обняв її і поцілував.

— Ти добра жінка, сказав він — але ти не знаєш, що тепер іде діло не тільки о громадску землю, а і о мене, о тебе і о судьбу наших дітей.

— Що ти говориш?! — Зі страхом спитала Анниця. Тарас нічого їй не відповів.

Адвокат у місті приняв його досить радісно, але все таки сказав, що його діло в першім суді

цілком програно, а до висшого нема чого подавати.

— Господи! Не вже-ж то правда?! — скрикнув Тарас.

— Що-ж зробиш! Діло вело ся цілком добросовістно.

— Добросовістно?... — І Тарас розказав йому всьо, що було звісно в селі о неправдивій присязі і о підкупі селян управителем.

— Поможи мені!... — закінчив він свою мову.

Послідні слова, промовлені глухим, прибитим голосом зворушили адвоката. Він знов обіцяв помочи Тарасови і подав зажалене до висшого суду.

Тарас вернув до села і жите пішло по передному. Отець Мартин по довгих муках умер.

По трох тижнях приїхав в Зулявці новий сьвященик, отець Лев. Він подобав ся мужикам. Що одно, він був жонатий, у него було троє дітий і значить він розумів родинні нужди; а друге, селяни Борківки, де він був сьвящеником проводили його майже до самих Зулавців.

То також багато говорило про него.

Отець Лев дійсно був чоловік гарний, хоч він і по неволі пішов в таке село, як Зулавці а то тому, що в попередному приходстві не ставало йому гроша на родину. Придививши ся своїм новим парохіянам, почав їх розуміти і відносити ся до них ліпше. Через місяць він знав уже по чийй стороні була правда підчас присязи. Йому жаль було, що між його парохіянами знайшли ся і такі, що ложно присягали.

Своїми проповідями, простими, а щирими він старався направити їх і зробити їх більше чесними та добрими.

З Тарасом у него завязала ся з самого початку приязнь. Сьвященикови подобався його стійний, твердий характер.

Тарас полюбив його також. Він бачив, що сьвященик чоловік розумний, чесний, часто допомагаючий йому і словом і ділом, але в його поведенню було багато чужого для Тараса. — Чому він упокоряючи при якій небудь нагоді парохіян говорив все:

— Ти цілком гарна людина, тільки жаль, що пропиваєш все добро у Абрамка!

Чому отець Лев говорив так? Чиж він не знає, що у того чоловіка є багато і других гріхів! Чому, як двох погнівають ся, він старає ся їх погодити, навіть і в тім случаю, коли один захопив майно другого. Хибаж можна піддержувати несправедливу сторону?

— Будьте мудрі, як змії — відповів раз отець Лев на запит Тараса.

— Але в тім же Евангелії сказано: і чисті як голуби — скрикнув Тарас.

— Я нікого не обманюю, а хочу тільки викоринити зло.

— Даруй, отче, але я тебе не розумію.

Між тим з Тарасом стало ся щось не гарне. Він став задумувати ся коли був на самоті, на лиці появили ся нові, глибокі зморщини. Анниця не раз говорила сьвященику, що Тарас нічого не їсть. На вид він був спокійний, але тяжка дума,

що запала на його душу з приїздом горбатенького старика, не покидала його.

— Щож буде з ним дальше? — з боязною думала Анниця.

VI.

І знову прийшло ся пережити Тарасови тяжку зиму. Та чим прикрійше було єму самому, тим більше він старав ся скрити свої стражданя перед другими.

Серед зими, коли Тарас був на ловах, прийшло до сьвященника письмо від адвоката, в яким було оголошено і рішене висшого суду що до справи Тараса.

Коли Тарас вернув ся і сьвященик прочитав йому рішене і письмо від адвоката, Тарас, несподівано, вислухав всьо спокійно. Він тільки зблід і нахмурился ще більше.

— Так щож?! і в висшій суді відкинули?

— Так, відкинули — відповів отець Лев.

— Прочитай ще раз, як там сказано у письмі! — попросив Тарас. Сьвященик прочитав ще раз і пояснив. Було сказано то саме, що і в першій рішеню.

Тарас мовчки вислухав усе, потім попросив Анницю і отця Льва зіставити його самого.

Аниця страшно перепудила ся.

— Слухай, що ти задумав?! Чи ти не хочеш з собою покінчити?!

— Ні! — відповів Тарас. — Клену ся Богом, що ні! Моє жите тепер далеко більше потрібне як коли небудь було.

Уста його скривили ся при тім гіркою усьмішкою. Анниця і отець Лев оставили його самого і все наглядали через отвір.

Він довго сидів нерухомо, як скам'янілий, потім знов встав і підняв праву руку в гору. Його лице було бліде, зимне, а по щоках котили ся грубі сльози. Страшно було дивити ся на него. Тоді вони рішили піти до него, хоч-би й як ворожо він їх стрінув. Та Тарас, противно, — був рад з того.

— Скажи, спитав сьвященика — в письмі сказано ясно, що всі законні средства вичерпані?

— Ясно, цілком ясно!

— Але все таки адвокат може помилити ся. Мій батько правдував ся пять літ, а в кінци він судив ся у Відни у самого цїсаря.

— Тарасе, — умовляла його Анниця, — невже-ж ти думаєш продовжувати діло? Таж ми цілком вже знищили ся!

— Ні, я повинен його довести до кінця! — відповів Тарас і рішив ще раз їхати до міста до адвоката.

Адвокат майже не пізнав Тараса, так він змінив ся за останний час.

— Що з тобою було? — спитав він. — Ти постарів ся на десять літ.

— Так, пережив ся тяжкий рік... Но, та що й про те говорити; скажи лучше кільки я тобі винен?

Треба було заплатити двіста пятьдесять гульденів.

Тарас рівнодушно відрахував гроші.

— Тепер ще одно: чи можна мою справу передати до третього суду?

— Рекурс?

Адвокат похитав головою.

— Не можна! — сказав він. — Цілком не можна, цілком.

— Так, значить, помочі вже нігде не знайти? Все скінчено? — спитав Гарас ще раз.

— Все... От хіба доброта самого цїсаря...

— Цїсаря! — перебив його радісно Тарас.

Гадка про цїсаря його дуже врадувала.

— Як міг я передше о нїм забути? Чому я скорше не прогнав своїх думок, коли така близька, така проста поміч!

Тарас цілком опянів від несподіваної радості.

Адвокат добре знав, що з того нічого не буде і так нарочно натякнув, щоби про те щось сказати. Та до Тараса вже ніяк було тепер говорити. Він плакав як дитина, і не знав як відвдяти ся адвокатови за ту радість, і почав цілувати його руки.

Адвокат порадив тоді післати поштою письмо до свого приятеля у Відни, щоби той передав цїсареві.

— Ні, — відповів Тарас, — пошту можуть обрабувати, приятель твій, може умер вже... Я хочу все сам розтолкувати цїсареві.

— Та коли цїсар Фердинанд — Німець, він не розуміє по руски.

— Не може бути! То неправда, тебе одурили. Цїсар — отець своїх підданих, він не може

не знати мови своїх дітей. Будь ласка злагодь письмо... Через тиждень я приїду по него...

Не зважаючи на вговорювання жінки і сьвященника, Тарас рішив вибрати ся в дорогу. Він порадив вибрати старшиною Семена і йому поручив провадити своє господарство.

— Я хочу піти прямо до цїсаря, сказав Тарас. — Його дім певно там покаже мені кожда дитина.

— Та там не говорять по руски... Ех, тяженько тобі, там прийдець ся, зітхнувши перебив адвокат.

Щож мені бояти ся, — торжественно відповів Тарас. — Я-ж іду по правій дорозі.

VII.

Тарас пішов до Відня, до цїсаря.

За три неділи прийшло від него письмо зі Львова. Там написав йому його земляк Туренко, що служив при війську і дослужив ся до фрейтора.

— „Мій приятель Тарас не письменний і просив мене написати вам; я-ж умію писати як сам полковник і тому повідомляємо Вас, що Тарас живий і здоровий. Кланяю ся родичам і Касі. Перекажіть їм, що я скоро прийду до дому. Вони певно будуть вдоволені мною“.

Потім прийшло письмо з Кракова, а потім і сліду вже по Тарасови не було більше.

Тарас поїхав ще у цвітни, а тепер уже минуло літо, осінь, начали ся приморозки. Жінки порали ся коло хати а мужчини звозили дрова з ліса.

Раз зайшов Семен до сьвященика переговирити о доставі дров для церкви. По ділі зійшли на те, що найбільше їх непокоїло. Семен уважав Тараса помершим а сьвященик говорив, що не можна так говорити, а треба ще подождати. Із кімнати їмості роздавали ся риданя; то Анниця так побивала ся з горя.

Коли хтось застукав в двері. Анниця закричала і кинула ся до дверей. Двері розтворили ся і на порозі станув Тарас.

— Ти здорова? Я дітей уже видів, — говорив цілуючи жінку.

Прочі дивили ся мовчки на єго запале лице. Він ще більше постарів ся, його волос посивів а між бровами ще глибоше врїзала ся знана зморщина.

— Ти принїс, здаєть ся, добрі вісти — скрикнув Семен.

— Так, добрі. — Він усьміхнув ся, та усьмішка була гіренька.

— Боже мій, як ти посивів, — говорила Анниця покриваючи поцілуями його голову, — чому ти так довго барив ся?

— Так довго... дожидав ся побачити цісаря.

— Ти видів цісаря, говорив з ним?

— Так, говорив, як там то називають.

— Но, шож він обіцяв?... Розкажи нам.

— Тарасе, та ти мабуть хочеш їсти? — перебила його їмость.

— Так, я не їв майже цілу дорогу.

— Ось прошу... я сей час, — і їмость заклопотала ся прилагоджуючи йому поживу.

Та Тарас проковтнув кілька лише кусків і відвернув ся від стола.

— Щож ти? Їж судіє! — припрошувала їмость. — Даруй, що я тебе так називаю, та ти і будеш знов скоро судією.

— Розумієть ся, — додав Семен. — Я обняв лише твоє місце до твого приїзду.

— Ні, — сумно відповів Тарас, — я неможу і не хочу бути судією.

— Но, й слава Богу, — вradувала ся Анниця. — Заживемо тепер ми тихо і спокійно. Ти поправиш ся, будеш часто ходити на польованя.

— О, розкажи нам тепер, — не втерпіла їмость, — який цісар? Чи правда то, що у него цілий дім в золоті?

— Цілком не так, панї-матко; цісар забитий, нещасний чоловік, дім у него із простого каменя...

Тарас помовчав, зітхнув і почав розказувати:

— Ішов я довго, дуже довго. По дорозі стрічав я багато мандрівників, та між ними не бачив я нікого щасливого. У кожного було своє горе. Але всі говорили мені, що я вибрав найліпше средство. Тільки один сьвященик, що підвіз мене до Львова, радив мені вернути ся.

— З того не буде нічого, от як би жив добрий Йосиф, — то можливо.

Я сказав йому, що я не потребую милости і що мені всьо одно, добрий цісар, чи злий. Я шукаю справедливости і цісар який би він і не був, повинен мені дати ту справедливість. На то сьвященик мені нічого не відповів. У Львові я стрітив фрайтора Туренка.

— Но, ось тобі і щасливий чоловік, а ти казав, що нікого не находив щасливого, — замітив сьвященик.

— Ні, він як раз тоді сидів без гроша, і взяв у мене лева...

— Ах, підлий шибеник, — перебила Анниця, — а мені говорив, що він тобі такий славний зробив пир, що аж!...

— А є вже він?

— Так, є!

— Все-ж я таки радий був, що його стрінув. Він показав мені місто, звіринець. Не довго побував я у Львові і виправився до Кракова. Там уже не міг я розговорювати з подорожними, бо там не розуміють нашого язика. Довго ішов, нім добився до Кракова. То місто уже не австрійське а польське. Мені казали, що там нема цісаря. Я здивувався, що можна жити без цісаря?

Вкінці добився я до Відня.

Там уже цілком мене не розуміли, приходилося з великим трудом діставати у них що небудь з'їсти, або напитися. Треба було і губами і руками показувати тай то давали замість мяса — огірків а замість води — пиво. І всі дивилися на мене, як на яку дивовижу та говорили: — „Поляк, Поляк!“ — З початку мене то сердило, бо я Русин, але потім я не звертав на се уваги. І пощо то Господь Бог розділив людий язиками? Чи-ж і без того мало горя на світі?

— То сталося при будові Вавилонської вежі — пояснила їмость, — розкажи їм отче.

Та св'ященик тільки похитав головою. Тарас говорив дальше.

— Що-ж то за місто!!... що то за місто, то ви і представити собі не можете! Я ніколи не ду-

мав, що тільки людей живе у Відни. Там живе не менше людей, як в цілім нашім повіті.

— Та — що-ж ти?

— Що правда. Ось послушайте, коли показали ся у Відни перші домики я думав, що за десять хвиль ми доїдемо до цісарского дому. Та ми їхали і їхали і кінця не можна було видіти. Доми чим далі були більші, а що народу було по улицах! Кругом був такий нестерпимий гамір і шум, що мене аж голова розболіла. Коли отямив ся, перед нами був луг, а там далеко взносили ся вершки церков, баштів та домів. Мені сказали, що то було передмістє, а сам Відень тільки тепер що пічнеть ся. І подумайте: довкола Відня сім таких передмість!

Дві години ми їхали ще Віднем. Вкінци старик що мене віз спитав мене, де буду я ночувати?

Я цілком забув про се і показую йому знаками, що не знаю.

Тоді старик сам завіз мене до якоїсь господи, і там наняв мені кімнату і харч за 50 крейцарів в день. У Відни то навіть дуже дешево. На другий день, слуга, дуже привітний і добрий чоловік, позів мене до пана Броза, приятеля нашого адвоката.

Пан Броза там не аби який то пан і уміє говорити по руски.

Він мене гарненько приняв, но все таки сказав, що нема що сподівати ся на цісаря.

— Цісар то добрий чоловік і колиб тобі було треба помочи на церкву, або як погорільцеви, — тс він би тобі поміг. Та ти шукаєш справедливости...

— Так, не вже-ж він мені не допоможе? Він же-ж буде відповідати перед Богом за своїх урядників!

Броза з початку мовчав.

— Та знаєш, його часто болить голова, — говорив вкінці в півголос, і він любить справляти собі забави, ліпити коробочки з паперу...

Я з початку не вірив своїм ухам, але Броза таки потвердив, що то дійсна правда.

— Та хиба-ж то можливо? — скрикнув Семен і попадає.

Тарас гірко усьміхнув ся.

— І не тільки те сказав мені пан Броза про цїсаря...

— Таже ти сказав, — зауважив я Брозї, — що цїсар добрий чоловік. Я все таки хочу розяснити єму наше горе!

— Та він не розуміє по руски.

Се мене ще більше уразило. Нашому адвокатуви я не хотїв повірити, та тому панови треба було вірити.

— Отець повинен розуміти своїх синїв, — сказав я і гірко похитав головою. — Чи розуміє він по польски?

— Ні, по польски він так само не розуміє. В дитиньствї був він слабого здоровля і його не томили наукою.

— Все одно, я буду говорити через переводчика, і все таки йому розкажу.

Та пан Броза на то знов похитав головою.

— Ти думєєш, що то легко бачити ся з цїсарем? Його дуже тяжко побачити.

Я знов почув як мене закололо коло серця та я запанував над собою.

— Гаразд, я буду ходити що дня, поки він мене не прийме.

Броза усьміхнув ся.

— Ти з ума зійшов! — скрикнув він. — Чиж то не всьо одно, що піти в селі до священника. Ти краще дай мені просьбу і я її передам до палати.

— І її прочитає цісар?

— Ні, такі просьби читають свояки.

— А я таки хочу рішучо з ним говорити і більше з ніким. Так якже-ж його побачити?

Броза пильно поглянув на мене і сказав, що він поклопочеть ся про се, та що з того вийде, він цілком не знає.

І я пішов від него в прикрім настрою.

— А я би чекала — сказала Анниця. — Я би чекала на цісаря коло самих дверей (таж він виходить на прохід) і розказалаби єму все.

Тарас усьміхнув ся.

— Я і сам так думав, — сказав він, — та з того вийшло цілком на те...

Я знайшов і дворець цісаря. Його дворець, виглядає так, як старий камяний дім, і не дуже то украшений. На всіх углах стояла сторожа з оружем. Цісар, як мені казали, нікуди не ходить піхотою по вулицях. Він виїздить все з двірця каритою і стрілою мчить за місто. Там проходить ся в ліску а потім знов так бистро повертаєть ся. Я тому не повірив і що дня ходив ід двірцеви. Аж один раз я побачив як розвернули ся ворота і по при мене понесла ся карита та помчала ся вули-

цею. Я вспів все таки замітити, що в ній сидів худий, слабкий старик, обвинений в плащ.

Ось то і був цісар.

По двох неділях зайшов я знов до Брози.

Тоді сказав він, що авдієнцію виклопотав, та коли вона буде, він не знає. З палати повинні прислати письмо.

Ну, як письмо — так письмо! Прийшло ся іще ждати.

Проминуло ще десять днів. Вкінці прийшов льокай від Брози і сказав, що авдієнцію призначено на второк, за тиждень. Оставало ся ще дванацять днів.

О, Господи, як довго вони ішли. Мені вони здавали ся вічністю. Ждав, ждав і все думав. Прикро було тоді...

В назначений день я зібрав ся як жених на сватанє. Надів високі постолы, убрав розписаний кафтан а поверх него білий баранячий кожух. Цісаревы треба показати пошану. І тому соломяний бриль відложив я на бік а взяв чорну кучму. Як я сїдав до повозки, що прислав за мною добрий Броза, кругом мене товпило ся багато людців. Та я не звертав на се уваги. По дорозі так само оглядали ся і дивили ся на мене.

Коли ми приїхали до палати, прибіг до нас льокай. Він висадив мене і я пішов сходами. Там побачив двох вояків в червоних мундурах з оружями. Вони досить здивували ся побачивши мене. Я показав їм дозвіл і вони показали мені, куда іти. Я увійшов до просторої салі. Її стїни були украшені позолотою і зеркалами. Тут чекали на авдієнцію.

Були тут найріжноріднійші люди. І знатні пани в розшитих золотом мундурах і такі прості мужики як я. Тільки вони були з других сторін, і розумієть ся, ніхто з них не говорив по руски тай убирали ся вони инакше, як ми.

У всіх у руках була просьба, всі з пошаною стояли і ждали... Прийшло не мало часу.

Вкінци з'явив ся якийсь панок в зеленому кафтані, і розставив нас усіх після стану. Війскові стояли з війсковими, духовні з духовними, а мене поставив з двома мужиками. Ми довго ще стояли. Я спробував було заговорити зі своїми сусідами, та вони на мій запит щось пробурмотіли не зрозуміло своїм язиком.

Я зіставив тоді їх в спокою.

В кінци розтворили ся двері і запанувала тишина.

„Цісар!“ — прошептала Анниця.

Тарас похитав головою.

— Ні, то був батько цісаря а за ним ішло трох полковників. Батько цісаря був сивенький, ввічливий старик. З кождим розговорював не довго, брав просьби, ввічливо кланяючи ся і йшов до другого.

„То не цісар“, і від тої думки у мене потемніло в очах. Та я рішив все таки, щоби там і не було, не дати тому старикови просьби.

Вкінци станув він пере-ді мною.

— Сьвятії угодники — зітхнула їмость.

— Чомуж ти не даєш просьби? спитав мене по руски один полковник. — То-ж батько цісаря!

Я поклонив ся низенько і сказав :

„Пане полковнику, будь ласка переклади мої слова: — Діло в обороні громадської землі. Попроси його, щоби він виклопотав мені бачити ся з самим цїсарем. — Він уже старий чоловік і скоро, здаєть ся стане перед престолом Всевишнього, коли він хоче, щоби Господь змилюсердив ся над ним, най виклопоче бачити ся мені з цїсарем.

— Слухай! — відповів він. — Так з батьком цїсаря не можна говорити!

— Ні, ти повинен передати мої слова, прошу тебе, ані так ти візьмеш на свою душу непростий гріх!

Тоді він почав перекладати мої слова. Батько цїсаря зацікавив ся і бажав поговорити зі мною особно. По аудієнції повели мене жовніри по довгих коритарах та сходах до него в палату. Його кімната була цілком проста, майже така, як і пана Брози.

Він вислухав моє оповіданє і сказав через полковника.

— Твоє бажанє сповнить ся, прийди завтра о 4-ій годині, то проведуть тебе до цїсаря.

— А приходи в тім убраню і певно цїсаря забавить твоя одежа!

Потім сказали мені піти.

На другий день ще далеко до четвертої був я уже коло дверей.

В назначений час прийшов полковник і повів мене в палату. Роскішними коридорами та мarmorовими сходами пішли ми до золочених дверей, де стояло двох червоних жовнірів з оружєм. Ми увійшли в роскішну салю, де казали нам ждати. Льокай в тій сали вразив мене своїм глупим ли-

цем, він все розглядав мене, але я мало звертав на то уваги. Я був в торжественнім настрою.

Вкінци задзеленькотів дзвінок. Льокай десь то побіг, потім вернув ся і покликав мене до другої кімнати. Колиб мені прийшло ся прожити і тисячу літ, то здаєть ся, не забувби тої кімнати і тих двох, що я там видїв. Кімната була велика, богата з густими гарними занавісами. По середині стояв довгий стіл і за ним сиділи два чоловіки. Один був батько цісаря а другий сам цісар. Цісар устав, коли ми увійшли.

Я впав перед ним на колїна високо тримаючи в руках просьбу, і не міг вздержати ся від сліз.

Цісар здивував ся, що я плачу і щось сказав по німецки.

— Цісар каже тобі встати, — перевів полковник.

Та я не міг инакше поступити і зістав ся на колїнах.

Цісар, здавав ся, не знав, що йому робити і скоро виняв золотого та протягнув до мене.

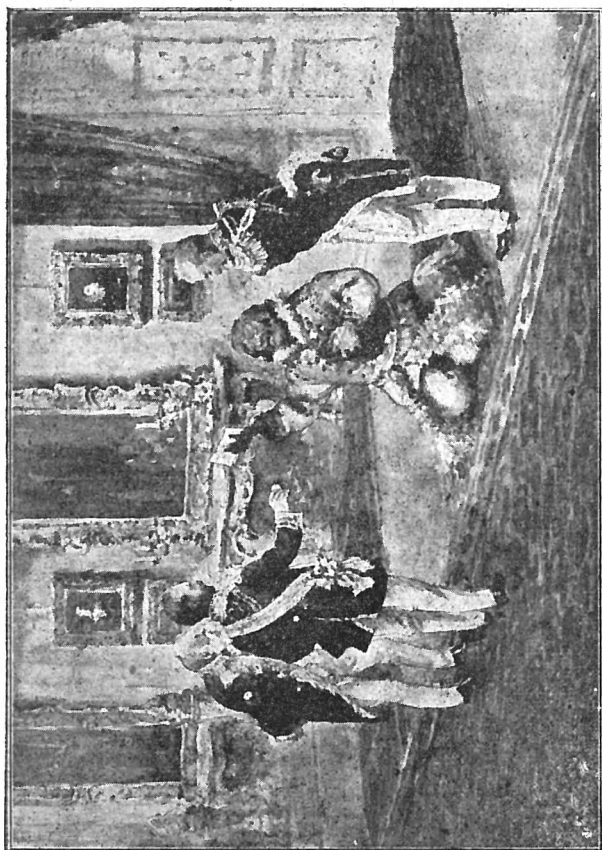
— Я прийшов не за милостинею, а щоби обстояти за своє право! — сказав я.

Тодї вмшав ся батько цісаря і сказав йому щось на вухо, а мені через полковника приказав встати і віддати ему просьбу: мою скаргу цісар розгляне потім.

Я послухав і встав на ноги, і попросив ему переказати, що я тільки тоді повірю, коли сам цісар мені приобіцяє.

— Я не можу передати твоїх слів цісареві, — прошептав полковник, — таж то образа для батька цісаря.

Я повторив свої слова грімко і рішучо, звертаючи ся прямо до цїсаря. Тоді полковник мусїв перевести мої слова.



...»Цїсар здавало ся, не знав, що йому робити і скоро виняв золотого, та протягнув до мене «...

Цїсар кивнув головою і в той час росьміяв ся з цілої душі, ніби почув яку-небудь сьміховинку.

Той сьміх огірчив мене до глибини душі; він звучить у мене в ухах і я ніколи його не забуду.

Він новинен був з лиця вчитати, що мені не до сьміху, він не звернув на то уваги а заняв ся моєю одежию. Кілька разів обійшов він до-вкола мене і став випитувати ся, чи сам я чищу постолі, кілька пар маю постолів... а о ділі ані слова. Я відповідав, але що діяло ся в мене тоді в душі, лише один Бог знає. Вкінци шепнув йому батько щось у вухо, і він замовк. Потім усьміхнув ся і знов виймив червінець.

— Цісар дає тобі не милостиню, — переказав полковник, — а на памятку.

Тарас вийняв із за пояса золотий. Всі почали розглядати монету, представляючу цісаря, і завважили, що лице у него добре і гарне.

— По тім ти відїхав? — спитала Анниця.

Ні я рішив чекати рішення. Броза упевняв мене, що може пройти кілька місяців заким я дістану відповідь. Я попросив его за який час зайти в канцелярію і дізнатись, чи нема рішення. Він пішов. Та там ще і жалоби не було.

Тоді я попросив його повести мене до батька цісаря.

— Не можливо, Тарасе, — відповів Броза. — Він виїхав на три місяці з Відня.

Тоді я побачив, що нема що дальше ждати.

Броза дав мені на дорогу гроший, і казав, щоби я не журился. І ось... до Відня ішов я бодрий, а повертав розбитий.

— Та що-ж ти, аджеж цісар сам обіцяв! — сказав отець Лев.

Тарас встав.

— Отче, ти не був у Відни, а я всьо бачив своїми очима. Но, та що й говорити, — пізно вже, північ. Здорові будьте, мої друзи. Підемо жінко. Спокійної вам ночі!

VIII.

Настала знову зима. Тарас заняв ся своїм господарством і працював не покладаючи рук. В громадські діла він не мішав ся. Там майже всі були на него огірчені. Між газдами були тільки два йому прихильні: Семен і Олексій. Не було о тім мови навіть, щоби його вибрали судією. Коли Семен зложив свої обовязки судії, то на виборі він дістав тільки три голоси. Судією вибрано Евгена Туренка.

Евгена Туренка вибрали тому тільки, що він був братом фрайтра Костя. Він був пустий, глупий чоловік. Його брат Кость був тим замітний, що носив гарний мундур і був фрайтром. Та він був страшний брехун, та крайно не привітна людина.

І таких людей проміняли за Тараса.

Тарас був спокійний. Прийшов на вибори, щоби дати голос на Семена. В роботі він у все почав вводити Анницю. Вона з початку була з того горда, але скоро зрозуміла, що Тарас хоче ввести її у всі подробиці господарства, щоби навчити її самій справляти ся зі всім. Раз спитала його, чому він се робить. Тарас нічого не відповів а сказав тільки, що їй то може придати ся.

На загальні, головні лови Тараса не запросили. Він мовчки зніс сю зневагу, та Анниця аж

заплакала з обиди. Тоді Тарас покликав свого сінка, Іваська.

— Тобі вже вісім літ! — сказав він йому. — Знаєш ти, що таке присяга?

— Знаю! — відповів хлопчик.

— А знаєш ти, що таке судія?

— Знаю!

— Покляни ся мені, що ти ніколи не будеш судією! Дай мені ту клятву.

— Ніколи не буду, даю тобі клятву! — сказав хлопчина і торжественно підніс в гору руку.

Тарас поцілував його і відпустив від себе.

Сьвященик довідав ся про зневагу Тараса і зайшов до него.

— Покори ся волі Божій й не упадай духом! — сказав він. — Він завів тебе в то село і він і випробує тебе.

— Не вірю я тому, — понуро відповів Тарас.

— Не віриш в провидіне Боже? — в зворушеню скрикнув сьвященик.

— Я вірю в Бога і вірю, що він справедливий, та як би він руководив усім, то не було би на землі несправедливости. Ми всі іграшки випадку.

— Що ти говориш? — спитав отець Лев. — Ми діти, а Бог нам отець.

— Хай так, але воля родичів также тратить вплив, коли діти виростуть. І тому то живуть на сьвітї гарні і погані люди. Не від нас залежить, куда нас кине судьба, але то, що ми робимо, то все лежить на нашій совісти. Судьба наша в нас самих, а руководити нами може тільки справедливість.

— Я думаю, що без Божої волі і волос не впаде з голови чоловіка — набожно сказав отець Лев.

— Ти щасливий, що так віриш, — сказав Тарас. — Та чим поясниш несправедливість на землі? І випадок також не треба відкидати. Випадок привів мене в Зулавці. Як-би того дня була слота, я був би слугою у сьвященника. А що даліше зробив я доброго, завдячую я собі: женитьбу з Анницею, вибори в судії і все гарне, що зробив я в селі — то все мої заслуги.

При тім він випрямив ся на цілий зріст і сказав:

— Та я вірю, що чоловік повинен поступати після совісті. Будьте справедливі, не робіть зла, але і не терпіть зла! Так я поступатиму до гробової дошки.

По Різдві Тарас поїхав до міста продавати хліб і тоді перевів запис цілого маєтку на імя Анниці.

Коли Анниця побачила папери, думала, що то рішенє.

— Ні, — пояснив Тарас. — Відповідь ще не зараз прийде. Адже-ж мужик, може подождати, не біда! То запис на тебе, всего майна.

— Чому ти се зробив? — скрикнула залякана Анниця.

— Так... тому, що... — Він замняв ся; він цілком не вмів говорити неправди. — Я бою ся, що діло може вимагати більше гроша, — сказав вкінци.

— То неправда!

— Ні, правда! — відповів Тарас, — і я боюся, щоби не пропустити твій і наших дїтїй маєток.

Більше він їй нічого не сказав.

По Йорданї пішов Тарас на лови з двома своїми робітникамн Омельком і Савою і взяв ще одного прихильного йому в селї чоловіка, Василя Соклевича. Не зважаючи на просьби синів Семена, він не взяв їх.

— Ви гарні дїтки, — сказав він, — і я люблю Вас. Та Семен уже старий чоловік і я не хочу його полишати без помочі.

Шестого тиждня прийшов від Тараса Омелько і принїс Анниці медвежу шкіру. Тарас просив дозволити йому зістати ся до шуткової недїлі. Анниця, хоч і не радо, але згодила ся на те. Потім Омелько пішов до сьвященика: В розмові з ним замітив отець Лев, що з Тарасом щось не дуже то гарно.

— Омельку, грїх обманювати, признай ся сейчас менї, що там у вас робить ся?

— Та нічого... на ловах ми... — відповів Омелько і чогось посмутнів.

— Я твій отець духовний і приятель Тараса, — сказав сьвященик. — Ти повинен менї признати ся у всїм.

Омелько з початку не хотїв було, а потім розказав таке:

— Що то за лови у нас, неможу тобі і розказати. Тарас водить нас самою гушавиною ліса, непроходимими дебрами та заставляє нас вспинати ся по таких горах, де ніколи жаден чоловік ще не був. Трицять лїт ходжу на польсраня, але таких лєвів ще не бачив. І крім того, Тарас майже ціл-

ком не стріляв; дики і тих ми пропускали. Двадцять днів ми йшли все на захід. Тарас розпитував ся всіх, кого лише стрічали ми, як називається та або друга місцевість, нагороджуючи їх щедро всім, що лиш у него було і просив тільки дати йому провідника. Потім кілька днів ішли ми на-в-гад по найбільше неприходимих дебрах.

— І ви ніколи не спитали його, куди він веде вас? — спитав сьвященик.

— Ми питали, але він не відповідав, тільки просив іти. І ми ішли.

Вкінци дав нам Тарас день до відпочинку. Потім ми вернули назад і дійшли до великої полани. Тут Тарас перший раз кинув ся на лови. Ми досить скоро стрінули ся з медведем і Тарас в ході влучив його в лоб і положив на місци. Ми з Лазорком зняли шкіру.

— З яким Лазорком?

Смелько дуже затривожив ся.

— Не бреши! — сказав сьвященик.

— Мій господар заборонив говорити мені о тім, та вже коли я проговорив ся, так роскажу тобі.

— Почекай, — перебив його сьвященик, — то не той Лазорко із Самотини?

— Той самий!

— Той?! — скрикнув сьвященик, — і Тарас водить ся з такими людьми? Таж Лазорко убійник! Він убив управителя у своїм селі...

— Так, але він убив його тому, що той знасилював його сетру.

— Все одно, убийство останеть ся убийством, а Лазорко утік ще в гори перед карою і присту-

пив до ватаги Зеленого Грицька... Я думаю, що Тарас не всьо знає о нім.

— Ні, Тарас всьо знає... Лазорко утік до нас від Зеленого Грицька... В горах стрінули ми гайдамаків. Ми цілком їх не настрашили ся, бо нас було чотирох добре узброєних людей, та і то на дармо, бо вони не чіпають мужиків; вони воюють тільки з панами. Перший гайдамака, що нам попав ся, показав ся цілком не страшним, хоч від голови до ніг був уоружений. Жиючи в лісі він дуже змарнів, бідняга. Він був голодний і цілий дряв із холоду. Він попросив о позвіл пристати до нашого гуртку.

— Мені треба знати перше, чи варт ти того — сказав Тарас. — Та передівсім поклени ся, що будеш говорити правду.

Гайдамака покляв ся.

— Тепер скажи мені, як ти попав ся в гайдамаки.

— Коли умерла моя мати і батько оженив ся з другою, для мене настало прикре жите, — розказував гайдамака. — Мачуха заставляла мене до найтяжчої роботи. Я тоді постановив утічи.

— Та чому-ж ти утік в гори? Ти-б наняв ся був де не будь в сусіднім селі на чесний зарібок!

— Я чув, що тут весело живуть.

— Забирай ся! — крикнув Тарас на него. — Нам не потрібно таких. Ти став гайдамакою із лїнивства.

Тоді гайдамака пішов від нас. Другий раз окружила нас ціла ватага з самим Зеленим Грицьком на чолі. Грицько прийшов заманити Тараса до своєї шайки.

Тарас відповів, що їти їд нему то нечесть.

— Чому? — скрикнув Грицько і хопив за пістолет.

— А ось чому, — спокійно відповів йому Тарас. В селі Розкові ти убив не тільки управителя, але ще ограбив і убив цілком невинного купця. І я можу тобі назвати цілий ряд таких случаїв.

Грицько почервонів від злости і готов був кинути ся на Тараса. Тут хтось шепнув йому кілька слів на вухо і Грицько обернув ся та пішов. Ми довідали ся потім, що він бояв ся зміни своїх людей. Вони ішли за ним, як за чесним чоловіком а не як за грабіжником.

— Гайдамака не може бути чесним, — замітив до крайности схвильований сьвященик.

Омелько пильно поглянув на него і розказував дальше.

— Другого дня прийшли до нас із його ватаги Лазорко і Іван. Тарас прийняв тільки Лазорка, а Івана відправив, хотяй він упевняв, що він тільки з чесного нахилу вступив в гайдамаки. Іван убив збірщика податків за то, що той продав його послідний маєток і з'за того пішов у гайдамаки. А будучи уже гайдамакою, він убив одного Жида, торговельника вином. Той Жид не був йому виненнічого.

— Ти поповнив наглядне убійство, — сказав йому Тарас.

— Таже то був Жид!

— Забирай ся! — дико скричав Тарас. — Жид так само, чоловік живий як і інші.

Не зважаючи на всі просьби Івана, Тарас таки не прийняв його.

Іван сказав, що він убіє себе. І справді на другий день ми нашли Івана неживого з пістолетом в руці.

— Ось яким ділом ви займаєтеся! Гарні лови! І Тарас-хо зістати ся до шуткової неділі?... Ти віриш, що він верне ся?

— Він дав слово.

— Іди з Богом, — сказав схвильований сьвященик.

Омелько пішов.

Омелько пішов, а сьвященик довго іще неміг успокоїти ся від тої балачки. Тиждень перед шутковою неділею він дістав судовий папір.

В нїм, крім відказу на жалобу Тараса, був іще строгий виговір за забезпокоєнє, якого нїбито задав Тарас цїсареві. По селї пішла чутка, що цїсар прислав свій відказ Тарасові в таких словах:

— Як ти ще, нікчемнику, посьмієш ще раз лізти із своїм ділом, то я скажу тебе заковати і посадити тебе в тюрму.

Фрейтар Кость навіть божив ся, що так стояло в паперах.

Нічю перед шутковою неділею, коли отець Лев ходив у себе по комнаті і думав о проповіді, почув стук до вікна. Отець Лев підбіг до вікна. На вулиці був Тарас. Вони поздоровкались.

— Прощу, зайдемо! — сказав отець.

— Ні, уже пізно. Я хотїв тільки побачити ся з тобою. Скажи, у тебе, говорять, є якісь погані вісти на мене?

— Не так то страшно, як говорять, але що правда, погані вісти. Тобі відказано на просьбу.

І ще тебе покликають до суду за безпокійство цїсаря. В кінци написано :

„Підданому Тарасови Бараболі приказує ся : не подавати нігде ніяких жалоб і піддати ся законному рішеню !“

Гарно! — Побачимо! Пращай!

Через якийсь час по відходї Тараса, роздав ся такий страшний крик, що кров застигла в жилах сьвященика. В тому крику було тільки тяжкої розпуки, стільки болю, що і отець Лев враз з ним скрикнув, і чимскорше побіг до вікна. Там всьо було тихо. Так само сьвітив місяць, так само шуміли дерева.

— Невже-ж то Тарас? — пролетїло йому в голові. Він перехрестив ся, змовив молитву і пішов спати.

Ранним ранком на другий день пішов сьвященик до Тараса. Та його не було дома, а його діти сказали, що батько у судії.

— Скажи свому батькови, щоби по проповіді зайшов до мене за престїл — сказав отець Лев Іваськови і пішов в задумі до дому.

У себе він застав тільки що увійшовшого судю Евгена.

— Отче, порадь менї! Тарас просить скликати віче, щоби скласти звіт зі свого діла. Я не знаю, чи скликати, чи ні. Тарас не законно роджений. Він тепер ворог правительства, і зайшов до нас із чужого села.

— Я знаю, що ти не любиш Тараса, — перебив його сьвященик. — Та все таки ти не можеш відказати а скликати віче. Чоловік, що стра-

тив тільки здоровля і сили на громадске діло має право зажадати, щоби його хоч вислухано.

— Так, старшина так само сказала, що треба скликати, але мій брат противить ся, а він же фрейтар.

— Ні, ти повинен скликати без всяких спротивів, — сказав сьвященик.

Добре... я скличу... тільки що сказати мому братови? — відповів відходячи затурбований Евген Турейко.

Коли по службі отець Лев зібрав ся сказати проповідь запримітив, що Тараса і Олекси нема у церкві. В тій хвилі вбіг в захристію Івасько і кинув ся до сьвященика.

— Мама просила тебе чимскорше прийти до нас, — сказав він.

Його лице було переражене і ціле в сльозах.

— Що-ж стало ся? — спитав.

— Я не знаю, мама казала тобі прийти. Ранком був у нас судия Евген і сказав батькови, що скличе віче. Батько закликав тоді маму і сказав:

— Ми не підемо до церкви, перед вічем я хочу тобі сказати, що буду я там говорити.

А нам казав вийти. Ми вийшли і почали підслухувати... Того ми отче ніколи ще не робили... Батько з початку щось говорив матери. Потім вона скрикнула, упала на коліна і почала плакати. — Не роби того, — кричала все. Потім покликала нас мати, поставила нас на коліна і казала також просити... Ми плакали і просили: не роби того, полуй нас!

— Отже, ходім скорше, — говорив він.

— Гріх зіставити парохіян без проповіді в такий великий празник... — стиха промовив священник. Та чиж можна було відказати дитині.

Він рішив відложити проповідь.

ІХ.

По обіді він пішов до Тараса. Від церкви, до дому Тараса, було всього десять мінут ходу, та сьвященикови видавала ся та дорога безконечною.

— Де батько? — спитав сьвященик.

Дома вже його не застав тому поспішив на віче, що зібрало ся біля господи.

Ціле село ніби вимерло. Тільки один старик сидів на приспі і грів ся на сонци. На віче пішли всі і дорослі, і жінки і парубки і діти.

Коли отець Лев підійшов ід товпі, Тарас став уже перед народом.

Тарас був блідий і понурый, з блискучими очима і піднесеними бровами.

— Господарі, — почав говорити Тарас — поперед усього дякую вам за те, що ви прийшли, і судії за те що він скликав віче. В свому житю я переконав ся, що людям треба дякувати і тоді коли вони сповнюють свій обовязок навіть. Судя говорив вам, що я зложу звіт з минулого, ні, я буду говорити вам, щоби оправдати будуче. Вислухайте чоловіка, що став нещасливим, тому тільки, що висше всього ставив справедливість. Вислухайте мене безпристрастно, без любови і ненависти.

Слухайте, се моя сповідь!

А я буду говорити про себе і гарне й негарне. Представте собі мужика, у якого вода знесла хату і заляла поле. Що йому робити? Коли він розу-

мний чоловік, то піде горі рікою, щоби віднайти причину нещастя. Так і я вас поведу, щоби показати вам причину, яка унесла моє щастє. Вам добре звисне ціле моє житє. Ви знаєте, що я не законно роджений, син бідної служниці, ви знаєте, кілько обид і горя я натерпів ся будучи хлопцем. Та мати моя не дала розвинути ся в мені злобі, і завдяки їй я вірив дуже в те, що весь сьвіт оснований на правді і справедливости. А один страшний випадок цілковито упевнив мене в тім. Я навчив ся зносити горе і страдати за справедливість. Умерла моя мати — і то був страшний удар для мене. Потім прийшов мій батько. Ви знаєте моє поступованє з ним. Ви всі хвалили мене тоді. Коли умер мій батько, я не тїшив ся так, як не тїшиться носильщик, коли принесе на місто який тягар. Він вдоволений, що віддав його, та сейчас йому дадуть другий і так з дня на день, з року на рік.

Спробуйте розбити житло зьвіра в лісі, він зробить собі його наново; та коли ви загрозите йому, він утіче шукати собі нового місця. Так і я не міг більше жити там, де прийшло ся перенести стілько зневаг від мого п'яного батька, і пішов. Випадок привів мене до вашого села. Ви пригадуєте собі, як гарним слугою був я в Зулавцях, не пив, не бив ся, не бігав за дівчатами...

Тарас глибоко зітхнув.

— Не думайте однаково, що я тільки буду хвалити себе. З тих якраз днів пічну себе обвиняти. Я думав тоді о собі, висше всіх моїх заслуг. Я уважав себе лїпшим від усіх, рівних мені. Коли мені не вдало ся переконати кого небудь, щоби покинув пити, я мучив ся.

— Чим Тарас Бараболя після того ліпший від других? — думав я, — коли і того він не може зробити.

То саме було, коли я бачив, що хтось погано робить. Я старався показати йому, і не раз і сам брався за його роботу та доводив до кінця. Коли-ж однак я не міг осягнути своєї ціли, я знову уважав себе винуватим, а все після тої високої міри.

— Не оклеветуй себе! — роздався голос із товпи, — не називай високою думкою о собі того, що є найкращим добром.

Ті слова промовив отець Лев. В глибокім зворушенню він слухав мову Тараса. Він бачив зі всіх найяснійше, на що рішився той чоловік. Йому пригадалося ціле життя Тараса, з тої хвилі, коли він стрів його при в'їзді в Зулавці до послідної розмови; він до сеї хвилі ще чув той страшний крик, що рознісся нічю... Так, все то так і повинно було скласти ся...

Та він не міг спокійно знести, коли той чоловік понижав себе перед другими, які не розуміли і сотної частини його великої душі. І тому він перебив його.

Тарас усміхнувся на його слова і спокійно відповів.

— Ти помиляєшся отче. Одиноким чоловіком, якому я відкрив душу, то мій земляк, пан Броза у Відні. І віномили мене так само, як і ти. І він казав: Тарасе, ти кладеш свою душу за своїх приятелів, і тому ти рідкий чоловік, справдішній християнин. Даруйте, що я говорю о собі такі слова, умираючому простима така смілість. Я знаю, що я віддав

ся високій оцінці самого себе. Тепер ви побачили мене і з гарної і негарної сторони і тому ви повинні зрозуміти, що почував я тоді, коли попав в ваше село. Моя висока оцінка себе, не дозволяла сьміяти ся з вас, і я докладав всіх сил, щоби боронитись з окружуючим мене злом.

Дванайцять літ прожив я у вашому селі. Скажіть мені але так, по совісти, чи мало приніс я вам полекші? Не завдяки мені уведено нові плуги, пороблено кошари для худоби, на ліпше змінена ваша одежа і ви ліпше стали відживляти ся? Не відніс я в численнім успіху. Чи-ж не моя одного заслуга в тім... моя одного... безперечно...

Товпа захитала ся. Кілька мінут була повна мовчанка. Потім, ніби гілля, що заколихало ся від вітру шумить на всякий лад, почуло ся із товпи :

— Так, Тарасе, то твоя заслуга.

А із загального шуму почали взносити ся і віддільні голоси.

— Правда! — кричав один старик. — Вісім літ тому назад Тарас зробив першу кошару і з тих час у нас у двоє більше молока.

— Він впровадив нові плуги! — промовив коваль.

— Завдяки йому, ви почали їсти мясо, — кричав м'ясний Василь.

— Хай живе Тарас! — закричала знов товпа.

Тарас стояв прибитий. Він тяжко віддихав і сльози котили ся йому по схудлих щоках. Він закричав таким проймаючо-жалісним голосом, що дроз пробігла, по всіх присутних.

— Не обиджайте мене хвальбами! За хвилю

будете мене проклинати. Адже-ж я заподіяв вам тільки горе і заслужив проклятя.

Все стихло. Тільки слова фрейтра Костя різко роздали ся із товпи.

— Так, ти заслужив проклятя.. Ти підійшов дівчину, ти добив ся почестий, гарно устроїв свої діла.

Товпа розлючена закричала.

— Проч нікчемнику! — почуло ся зі всіх сторін.

Прихильних Тарасови шість добре узброєних людей, почали протискати ся до него через товпу, щоби відімстити ся за наругу. А був то Грицько Поменко і син, Савка і Омелько, Василь Соклевич і Лазорко. Фрейтар встиг утічи до господи, а мужики вслід кричали такі грізні слова, що йому стало тяжко на серци.

— Як сьмієш ти нікчемнику не з пошаною відносити ся до нашого віча? Як сьмієш ти обиджати того чоловіка? Ти і пальця його не вартий!

В господі без памяти лежала Анниця. Коли прочуняла і побачила Костя, вона закричала :

— Проч, білий мундїр!

Та потім скочила і кинула ся до него.

— Посади його в тюрму, прошу тебе, іди скорше, щоби він не міг...

Всі думали, що вона з ума зійшла.

А Тарас на вічу продовжав свою мову дальше.

— Тепер скажу вам то найстрашнійше, що заставить вас проклинати моє імя, — говорив він. Я думаю, що все в сьвітї полягає на справедливости. Кождий чоловік має на собі певні обовязки, які він повинен сповнити, а враз з тим має права,

яких ніхто не сміє йому нарушувати. Оті права дають чоловікови сили зносити житеві тягарі, які наложив на него високий судя. Господь Бог дав кожному свій хрест, і ніхто не повинен звалювати його на своїх друзів. А хто нарушить той порядок, грішить проти справедливости, яка одинока повинна панувати на всій землі. Щоби той порядок охороняти, Господь Бог розділив землю на цісарства і кожному народови дав свого цісаря.

Невпинно слідити за нарушенем права і карати тих, що нарушують, — тяженький се обов'язок, за те Бог дав цісареві могутчу власть. Та що й не казати, у цісаря, як і в найбіднішого чоловіка, лиш два уха і двоє очий. Тому він розділив цісарство на краї і повіти, в кождою із них дав чоловіка, який повинен бути судією, з ними він поділив ся частию свого тягару, частию свого права. То — цісарські слуги. Вони так само поділили ся частию свого тягару, частию своєї власти із громадскими судіями. Громадські суди вибрали вже кількох господарів, даючи їм деякі права і силу власти.

Ось так повстала та прекрасна справедлива драбинка, що злучує нас грішних з Господом Богом. Лучшої видумати було й не мож. Завдяки їй, закон охороняє однаково права царя і пастуха.

Той закон повинні-би охороняти всі, кому дана, власть від Бога і цісаря. Кождий чоловік повинен числити на охорону закона, і у всіх випадках нарушення його права повинен тільки заявити про се, тим що покликані наглядати за правом.

Так думав і я перше, так думаю і тепер. Ви зрозумієте тепер як дуже мені ненависний був ваш

самосуд. Я постарав ся його знести і то мені вдало ся.

В день мого весіля я вінчав ся не тільки з Анницею, але і з цілим селом ; і тоді покляв ся я собі, що всіма силами постараю ся навчити вас сповняти волю Бога. До того треба було добити ся власти.

Мене вибрали старшиною і я старав ся всіма силами, щоби того добити ся.

В той час приїхав новий управитель. Ви всі відразу не бачивши ще нічого, віднесли ся до него погано.

Я не міг так відносити ся. І доки його бажаня були справедливі, я охороняв його. І я мав успіх між многими. Один Степан відвернув ся від мене ; і то цілком зрозуміле : старі погляди стрінули ся з новими.

По смерти Степана ви вибрали мене судією.

І зараз по тім я зрозумів, що Гаїк падлюка, але то для мене було байдужним. В краю, де сповняють ся закони, він не міг буги страшним.

Тому я йому не грозив і тим більше..

Тарас замовк на хвилю, потім з трудом почав далі.

— Я повинен вам сказати се, чого ще ви не знали. Будьте обурені на мене, ви оправдані, в тім, що я зробив є частка причини того, що вас ограбили. Я впевняв Гаїка, що ми ніколи не допустимо ся насильства, навіть і против насильства. І то додало йому сили.

В товпі розніс ся шум обуреня і злоби. Та в скорі всьо втихло.

— Гнівайтеся, але я був оправданий. І я здержав вас від насильства навіть тоді, коли він його поповнив. Я все стирався, недопустити до нарушеня закону, щоби ми могли правно числити на охорону закону.

Повітовий суд відказав нам в нашім праві. Мене то вразило. Бо коли закон не поміг, то, значить ся, я оказав ся підлим. Я — чесний, миролюбивий, судия, — підлий. То було спонукою, що я тоді при горбатім старику впав без памяти.

Опісля, коли я опамятав ся, мою душу наповнила розпука, якесь то чувство безвихідности. Та в скорі я представив собі, що ще не всьо скінчено. Як окружні судії поступили собі незаконно, то біду ще можна направити; адже-ж чудесна драбинка веде дальше. Я подав жалобу до висшого суду і ждав рішеня. Та попередної віри уже не було у мене. Мою душу огорнула журба. Скоро мене потягнуло у ліс в гори і там я всьо зрозумів.

Повітовий суд відказав мені як я і сам знав. Та мене вже не огортало розчарованє.

Та вжеж таки я постановив послідний раз спитати адвоката. І він випадково в розмові зі мною згадав про цісаря.

Я ожив. Цісар... думав я радісно, — так цісар се перший, що сповняє волю Божу. Хтож, як не він мене зрозуміє? Я пішов до цісаря і не зважаючи на всякі перепони, добив ся таки, що з ним говорив.

По розмові з ним я зрозумів, що прийшов надармо. Наш цісар — добрий чоловік. Він любить займати ся ткацкими роботами і слабкий здо-

ровлем. Він розпитував мене о штанах, я забув питати о ділі, з яким я прийшов, до него. Не буду його осуджувати. Коли повернув до дому, я вже знав, що мені робити. О тім, що дістану відказ я не сумнівав ся, но але таки треба було заждати відказу. Я рішив ждати і поки що, чекаючи я перейшов ліс, місцевости...

Та сеї ночі дістав я його, той відказ. Не грубі слова відказа, — які писав якийсь писарина в імени цїсаря, — заставили мене увести в жите моє рішенє. Ні! тут важна тільки відмова.

Колиб цїсар написав мені навіть власноручно і то що найкращі слова і прислав хрест за чесну службу а не сповнив моєї просьби, то і тоді не довелоби до нічого.

Коли Тарас се говорив, Сава, Омелько, Василь і Лазорко приближили ся до него і окружили його. Він був блідий і схвильований. Омелько плачучи подав своєму господареві оружє.

— То ще за рано, — сказав тихо Тарас. Потім спер ся на оружє і продовжав :

— Тепер слухайте мене, слухайте всі і передавайте мої слова із хатини в хатину, з села до села по всій тій нещасній сторонї, де страдає народ, де нема справедливости. Нас ограбували, нас очорнили. Все, що можна було зробити законною дорогою, ми зробили.

Грабитель володіє нашим маєтком, злочинєць гуляє на свободї.

Хто говорить правду — погибає, царить одна неправда. Що-ж то таке?

Не вже-ж несправедливість руководить всім

на землі? Не вже-ж та дивна драбинка не доходить до неба?

Ні, ні і щераз ні! Всюди царить справедливість, тільки у нас нарушено волю Бога. Якже-ж охоронити справедливість? Там, в лісних дебрах і горах, куди не доходить охорона закону, там кождий чоловік сам охоронить себе. Ось то і тут лишається робити. Як право обернемо в безправе, то треба сими здобувати свої права. Слушайте: так, як цїсар не сповнив свій обовязок що до мене, так я освободжую себе від всяких обовязків згладом него. Від тепер у всім буду слухати ся не закона а совісти. Я не послухаю його, осторго і буду обороняти ся від його жовнірів. Його урядники так само не по закону йдуть, і я буду нівечити їх власть, а як удасть ся то і їх самих. Все і всюди до послїдного віддиху...

І так, обявляю в імя Бога і справедливости, що я, Тарас Бараболя виповідаю австрійским властям войну, войну і щераз войну!

Грімким криком товпа приняла ті слова.

— По друге, я заставлю управителя віддати вам землю, нагородити шкоду.

Що більше! Щоби від нині справедливість нігде не терпіла, я буду судією і мстителем, перед котрим дрожати муть злі а будуть довіряти добрі. Так, як у несправедливих є сила, так і мені її потрібно. Та на гірських верхівях, в дебрах, де ще не була людска нога, там розверну я свій прапор, під який іти може кождий, хто хоче служити істині.

Оттуда піду я і звідти верну ся, коли сповню свій обовязок.

— Гайдамака!... — закричала товпа.

— О Боже! В таку хвилю ви обижаєте мене! — з болем скрикнув — Тарас. Хибаж гайдамака — розбійник? Я-ж буду чесним мстителем, оборонцем обиджених і угнетених, я виступати му проти всіх нечесних, розуміє ся, проти розбійників. За тиждень, в день Великодний я розверну свій прапор. До мене може іти кождий з зажаленем на несправедливість або, щоби до нас пристати. Він може довідати ся де я, від кожного чесного пастуха, або стрільця. Та хай він добре розважить свій поступок скорше, заким прийде до нас. Не веселе буде жите у нас, а повне тривоги і пожертвованя. Не буде в нас здобичі, бо я власноручно застрілю того, хто діткнеть ся чужого добра!

Скажіть то всім. Скажіть іще, що Тарас зложить оруже тоді тільки, коли справедливість і порядок запанують в тій нещасній угнетеній стороні. Мені самому не страшно. Бо коли я і паду жертвою, то з годністю піду в тюрму, як побідитель.

А тепер... прашайте... будьте щасливі. Займіть ся моєю жінкою, дітьми... бажаю вам ліпшої долі, чим та, що мені дістанеть ся.

Він скочив з підвисшеня і окружений товаришами протискав ся крізь товпу.

Товпа не зараз прийшла до себе. Коли вона очуняла, піднесли ся не бувалі крики огірчення.

Фрейтар з пістолетом в руці кинув ся за Тарасом, щоби його здержати „в імя закона“.

Та мужики не допустили його до того.

— Ми не падлюки! — кричали вони, — на вічу може кождий говорити те, що хоче.

Як Тарас пробивав собі дорогу в товпі, многі знакомі старали ся задержати його за одіж.

Отець Лев ридав, — Який Чоловік помирає! — тяжко вирвало ся у него.

— Хто іде за правду — не помирає, а що найменше в очах чесних людей, — відповів Тарас. По тім він підійшов до сьвященика і спитав, чи піде він, куда-б Тарас его попросив лиш коли небудь.

Сьвященик обіцяв.

Сини Семена, Грицько і Гаврилко кинули ся на коліна перед Тарасом, просили ся, щоби їх взяв із собою.

— Ви гарні, добрі хлопята, та я того не можу зробити.

Потім він скорою ходою підійшов ід коників, і тільки що хотів усісти, як розніс ся роздираючий душу крик Анниці. То вивів її Семен з господи, думаючи затримати хоч тим Тараса. Вона стояла у дверех господи і не подвижними очима дивила ся в даль.

— Пращай! — тихо вирвало ся здавленим голосом у Тараса хоч він хотів крикнути грімко.

Через кілька хвилин його вже не видко було.

Х.

Вістка, що Тарас пішов у гори лискавкою облетіла всіх мешканців Покутя, Поділя й Буковини. Майже всі стрічали ту вістку з тривогою. Всюди говорили: коли такий чоловік став гайдамакою, та видко, що вже таки не гаразд живе ся. Всі знали ще до того, що Тарас не з особив тих причин пішов у гори; його не оскорблено

особисто, йому не забрано його майна ; він тільки уступав ся за права угнетених, тому, що в тій стороні нема, права і потрібний є местник.

Гуцули сприяли ділови Тараса. Він позискав собі не обмежену приязнь. У всіх присілках „Чорного Озера“ говорили : — Біда білим мундурам, коли-б вони усмілилися ся переслідувати Тараса.

Більшість односільчачам гордило ся, що з поміж них вийшов такий чоловік і раділи, що по їх стороні була правда, коли вони радили не звязувати ся з тими „чорнильними душами“. То вповні спочували Тарасови лиш деякі.

Найбільше зі всіх страдав отець Лев. Він мучив ся і терпів не із-за поступку Тараса. Ні ! Його душу стали гризти сумніви ; він почав тратити віру.

Чому, думав він, тільки горя ?

Чому має згинутися такий чоловік ? Невжеж тільки тому, що серед всьої неправди сьвіта він зберіг діточе серце і віру в справедливість ? І йому все більше здавало ся лицемірством молити ся і заставляти других вірити. Він заледви спроміг ся приготувити ся до великодної проповіді.

Анницю в перших днях огорнула чорна розпука. Вона кидала ся, маячила і тільки часами викикувала імя Тараса.

Люди думали, що вона зійшла з ума.

За кілька днів вона прийшла до себе і взяла ся до господарства. Після глибокого одчаю, вона рішила, що Тарас повинен був поступити так, як говорило йому серце, що від сьогодні в неї нема мужа, а у її дітий нема батька і що всі клопоти спадають на неї.

Отець Лев, коли прийшов відвідати її, застав її при роботі. Вона складала мішки з соломою в стайні.

— Пощо ти то робиш? — спитав отець Лев.

— Приготовляю місце для жовнірів. Аджеж той підлець Гаїк цілком певно, що настрашить ся тим більше, що Тарас, заявив, що пічне від него і певно постарає ся спровадити військо. А як так, то військо стане на певне у дворі того, що ваявив войну цісареві. І в той спосіб неприятели удасть ся навістити жінку, та скажи будь ласка, що-ж можна довідати ся від жінки... Мені жаль тільки, що жовнірам прийдесть ся розложити ся і по других людях, і ті будуть проклинати мен і дітий.

— Тепер я знаю о чім говорити на проповіді! — крикнув священник.

— Спасибіг, та чи то що pomoже? хитаючи головою відповіла Анниця. — Впрочім говори, тільки не проси о співчутя. Ми ще можемо самі собою заняти ся.

На Воскресене сказав отець Лев гарненьку проповідь. Він мало говорив в ній про милосерде, та за те тільки пояснював заповіт Христа: — Любіть ближнього, як самого себе. — А коли він говорив о безкорисній людині, яка поступає по тій заповіді, всі розуміли, що він говорить про Тараса. Потім отець Лев говорив о взаїмній помочи, особливо о помочи жінкам і сиротам. Розказав о смерти мужа Евдокії, бідної жінки, що остала ся без ку-ска хліба і опіки.

— Та її горе ще на так тяжке було — говорив він. — Вона знала, що муж її в блаженному покою, освободжений від земних турбот. — Йї ми можемо подати милостиню. Та і другій вдові, полишеній тої утїхи ми повинні лише виказати горячу любов. Вона і її діти — се найнещасливійші.

По службі Божій зібрали ся селяни довкола церкви. Говорили тільки про Тараса. Розказували, що господарі й його рідного села Радови, готові піти під його прапор. Говорили, що урядник в окружнім судї довідавши ся о поступку Тараса збожеволїв; говорили, що Тарас сеї ночі прийде судити управителя. Таж він сьогодні розвернув прапор і заявив, що то буде його першим ділом.

Інші упевняли, що Тарас не розпічне свого діла на сьвітле Воскресенє.

Фрейтар влізливо вмїшував ся в спори і питав насьмішливим голосом, чи не готові і вони помогти Тарасови?

— Мовчи! — закричали його, сини Семена, — не смій обиджати його імени!

І ось, ось, що не прийшло до бійки.

— Послухайте! — крикнув „рудий Шимко“. От як ми поступимо. Як управитель окаже сильну відпорність то ми певно, що не станемо підложувати шию, но, а коли він потерпить, так будемо дураки, коли того невикористаємо.

— Тфу! — сплюнув Грицько Поменко.

— Встидай ся! Аджэ-ж ти говориш не з баранами! — закричав Василь різник. — Послухайте мене. Тарас не гайдамака; він мститель. Ніхто не

сьміє його чіпати. Та і помагати йому ми не можемо. У нас є родини і жінки. Я раджу тому держати ся на боці.

— І дивити ся зі зложеними руками? — підсьміхував ся Фрейтор.

— Так! — відповіла більшість.

На тім і рішено.



ЧАСТЬ ДРУГА.

I.

Пан Гаїк памятної шуткової неділі поїхав до місточка Заболотова, де стояло військо, і нічого не знав про віче. Він весело грав у карти в полковника від гузарів Міхалі, коли увійшов служачий і сповістив, що в передпокою чекає староста Болеслав і просить переказати панови важну новість: селянин Тарас Бараболя виповів цісареві війну.

Усі розсміяли ся, лиш Гаїк поблід. Він цілий задрожав і карти випали у него з рук.

— Панове, — сказав він тривожним голосом, — ви не знаєте того чоловіка. Тут іде справа на жите і смерть.

Він хотів вийти до Болеслава, та полковник, сьміючи ся, предложив йому розпитати старосту при них.

— Аджеж відповіджене війни цісареві найбільше обходить нас офіцирів, — сказав він.

Староста увійшов в кімнату і розловів цілу промову Тараса.

Його серіозний вид прикро поділав на слухачів. Та коли він скінчив всі знов розсміяли ся.

— Отжеж війна відповіджена, значить ско-

рий аванс і подвійна платня, — жартував один офіцир.

Полковник пропонував дальше грати. Всі оглянули ся на Гаїка, та він був ні живий, ні мертвий. Цілий згорбив ся і лице було бліде. Він упав на крісло і тяжко заривався.

— Пане полковник, — сказав він, — мені, конче треба їхати до дому. Прикажіть своїм гузарам відпровадити мене до Зулавців і хай там вони і остануть ся. В противнім разі я завтра трупом лежати му а мій замок оберне ся в згарища.

Полковник з початку не згодив ся, аж потім дав йому кілька гузарів.

Через якийсь час Гаїк уже був на шляху в окружне місто Коломию. По обидвох сторонах його карети їхало по двох гузарів на конях. А управитель і староста були узброєні від стіп до голови. Та мимо того, як лиш до його уший доносив ся який небудь шум, він кричав зі страху. Болеслав його успокоював, і говорив що Тарас обіцяв розпочати своє діло за тиждень. Пан Гаїк не сумнівав ся, що Тарас не додержить слова, та бояв ся, чи не зле його зрозумів староста.

В девятій годині рано Гаїк доїхав до міста. Звідси післав старосту за чорною шкатулкою, де були сховані його гроші.

При тім спитав старосту :

— Як ти думаєш, чи розвалить Тарас мій замок в моїй неприсутности ?

— Він рішив вас убити — а панське добро йому не потрібне, відповів староста. — Тому він буде вас чекати.

— Я позістану тут, — еказав пан Гаїк, —

і старати ся му всіма силами, щоб чимскорше повісити того драбугу, а з противнім разі...

— В противнім разі він вас повісить, — сказав загонистий староста.

Гаїк удав ся до начальника окружного суду і сказав йому, що в Зулавцях бунт против цісаря і радив назначити більшу суму гроший за голову Тараса та післати за ним два полки жовнірів.

Старий урядник розсердив ся.

— Здоровлю вас, — сказав він. — Та тільки ще того не доставлю... а, впрочім я дякую вам за донос. Внесіть письменну скаргу.

— Осьміляю ся спитати, коли буде розпоряджене?

— Коли прийде черга на вашу скаргу.

— Але-ж справа потребує як найскоршого рішення. Рішучо треба післати гузарів із Заблотова.

Старик цілком розсердив ся.

— Хибаж я генерал? — кричав він. — Яж окружний начальник — і нічого більше!

Пан Гаїк доказував ще, що справа іде між иншим і о его жите і о майно графа.

— Отже-ж, коли прийде рішення на мою скаргу? — спитав в кінци.

— Сего не знаю. Справа буде віддана слідчому, слідчий поїде на місце перевірити справу, і як ваші слова будуть правдиві, то судити ся ме за такі злочини як: богохульство, образа цісаря, захохта до бунту, угроза і учорнене правлячих чинників. За один такий злочин його присудять на десять літ кріпости. А коли-б він рушав вас, так його повісять. Чи спокійні вже?

Та Гаїк не успокоїв ся.

— Колиж поїде слідчий? Завтра ранком?

— Завтра рано?! — ударивши руками крикнув окружний начальник. — І то говорить образований чоловік!...

Він був прямо сам не свій.

— Слідчого вишле ся розуміє ся як найскорше; однак не скорше як за місяць. У всім мусить бути порядок, — сказав він. — А тепер до побаченя.

Управитель пішов.

По дорозі купив собі револьвер на шість вистрілів.

Роздумавши своє положене рішив покинути місце управителя. Жити в Коломиї і управляти господарством було не можливо. Мужики не сповнили би ані одної повинности і граф розуміє ся прогнав би таки його. Ліпше було піти самому. Та щож тоді почати? Пан Гаїк жив гучно а в шкапулці всього на всього було ще три тисячі гульденів. Та крім того йому було й жаль виїжджати з Коломиї, бо тут уважали його за чесного, порядного чоловіка. А то можна було продати за гарні грошики в Коломиї; треба було лиш оженити ся з одною богатою та розпустною вдовою, Вандою Антонович. Вона давно вже шукала собі жениха з чесним імям, щоби піднести себе в опінії міста. Гаїк був якраз таким. Він сам добре о тім знав, та бояв ся вязати ся з такою женщиною; для него було-б то розуміє ся ганьбою. Та тепер уже не було другого вибору. Староста приїхавши із села сповістив управителя, що всі мужика похваляють Тараса і домагають ся, щоби він чимскорше накинув петлю на шию управителя. Погана була звістка. Та він все таки не хотів покинути місце

управителя а захотів почути, що люди о нїм говорять.

Тому треба було йому зайти до одного шинку, де від раня до вечера сидів старий балакун, що любив розуміє ся випити на чужий рахунок, Тадей Базанський, і від него довідав би ся все найліпше.

Базанський був дуже балакливий і досить живий чоловік. Він любив розказувати всїм про свою минувшину, причім в понеділок розказував одно, у второк друге в середу третє; так аж до неділі. Він говорив з запевненєм, що він, Базанський, є потомком славного литовского княжого роду, та що в молодости єго дуже поважали і що був тоді богатим. А злі язики говорили цілком противно, що він був просто цируликом у Варшаві.

Він одягав ся дуже нужденно, був вічно запитий і удержував ся з сего, що розказував сплетні і робив ріжні погані діла.

Коли Гаїк увійшов в шинок, його тут стрітив Базанський.

— А, то ви,—крикнув він махнувши шапкою,—я якраз о вас і думав. Я думав, яка страшна схожість в нашій судьбі.

— Не вже-ж? — холодно спитав Гаїк і сказав подати фляшку вина. — І в чім та схожість?

— Велика схожість!... — Базанський сїв на против управителя.

— Велика... но, та чей ви знаєте, що я цілком не можу сам пити.

Гаїк усміхнув ся і казав подати ще одну чарку.

— Так в чім-жеж та схожість?

— А ось в чім. Давнїйше і я був багатий і чесний а потім злі люди позбавили мене маєтку і доброї слави. А хтож вам тепер справляє прикрість? Також злі люди! Не правда-ж? Страшна схожість!

— Так, так здаєть ся. А чи ви уже знаєте про мужиків? — спитав Гаїк.

— Хтож того не знає? І є також такі люди, що похваляють розбійника.

— Хто-ж то?

— А хочби той старий адвокат Старковский. Хибаж вчера він що говорив? Було їх з двадцять чоловіка в компанії і зійшла бесіда на Зулавці. — Панове, — промовив він, — я знаю добре Тараса. То, панове, найблагороднїйша, найкраща людина, яку я коли небудь міг був стрїнути. Та що такому справедливому чоловікови не діставало ся нічого иньшого, як іти в гайдамаки, повинні ми червонїти від стиду. — І знаєте, що там усі вас винили. Старковский довго розказував о якійсь там землі о ложній присязї, — а коли він скінчив, всі, в один голос сказали: Судячи після ваших слів, пан Гаїк просто драб. Та ще добре, що я всьо то довідав ся в час. Так, так, добродїю, ось які люди живуть на сьвітї.

— Так, ось які люди! — повторив Гаїк. Тепер він бачив, що всьо для него пропало. Лишало ся спакувати клунок і виїхати.

— Так, ось які люди на сьвітї! — зітхнув за ним Базанський.

— А чи знаєте, пане Гаїк, красавицю в нашому містї Ванду Антонович? Вона так вас любить, так бажає вас бачити...— Базанський не загикуючись почав впевнювати його, що йому дуже підходить

женити ся з тою красунею. З разу на се Гаїк почервонів зі стиду, але скоро успокоїв ся і сказав, що то, що говорить Базанський, йому тепер подобає ся.

— Не верзїть чорт зна що ! Обговорім вперед матерїальну сторону — відповів він на слова Базанського — а потім вже поговоримо об любові. Який у неї маєток? Тільки коротко і ясно.

Базанський відразу змінив ся.

— Коротко і ясно, — сказав він. — Три села : Харківка, Дринківці і Русів. Цїна всїх пів мільона. Крім того в паперах і векслях сто тисяч гульденів !

— А які услївля?

— Русів і Дринківці запише ся на Ванду. Доходи роздїлювати меть ся по рівні. Тільки Харківка передає ся на обезпечене... — Базанський замняв ся.

— На обезпечене дитинки від першого любка, — докінчив спокійно Гаїк. — А вже-ж ! А мої услївля такі : — Дранківці повинні рішучо записати ся мені, — а в прочім я згоджую ся.

Базанський недовірчиво похитав головою і постановив розвідати ся у самої Ванди. Там проти його сподїванки діла склали ся добре і на другий день Гаїк був уже женихом. Вернувши до дому від Ванди, він довідав ся, що за ним два рази прислав окружний судя. Не довго думаючи він пішов до него.

— Дуже мені приємно вас бачити у себе ! — сказав здоровлячи ся з ним окружний судя. — У мене є для вас дуже важні новини. — Він підніс палець в гору.

— Піймали Тараса ? — спитав Гаїк.

— Щож ви ? Хтож міг його за той час зло-

вити? Ні, радісна звістка для вас, але другого рода. — Він глибоко відітхнув. — Я повинен у всім затримати порядок; як ми рішили на нашій нараді слідчий має вибрати ся до Зулавуців вівторок. А крім того сьогодні нарочно післано післанця до полковника, щоби він вислав до Зулавців відділ піхотного війська.

— Я позволю собі звернути вашу увагу...

— Говоріть, я можу вислухати, — нетерпеливо перебив старик Гаїка. Він згадав, що у него на столі в сусідній кімнаті стигне кава.

— Діло в тім, що полковник видасть приказ не скорше як завтра, в п'ятницю. Піхотний полк стоїть Чорткові і в найліпшій разі дістане приказ в суботу рано. Два дні тяжкого скофого ходу і вони можуть бути в Зулавцях аж в понеділок. Треба рішучо вислати в Зулавці ескадрон гузарів, який находить ся всего кільканацять миль від місця.

— Що-ж ви мені розказуєте! — бурмотів старик. — Хиба я генерал? Яке мені до сего діло? Анї артилерії, анї кавалерії не можу посилати в Зулавиці, бо там нема добрих стаєн. Я неможу для вас нарушувати порядку, на яких спочиває ціла держава. Що ви мені розказуєте, де стоїть який полк? Що, на мені сірий мундур а на голові воєнне чачо?

— Ні, — відповів Гаїк, — ви в лахмані а на голові нічна ярмурка.

З початку начальник розкричав ся на Гаїка. Та коли згадав, що се у него в дома, сейчас вгамував ся. А щоби то якось залагодити, запросив Гаїка на неділю до себе на обід.

— Будь ласка, зробіть мені честь !...

Гаїк ідучи до дому з задоволенєм думав про запрошене на обід до окружного начальника, де завсїгди буває саме визначнїйше товариство.

— Він певно ще нічого не знає — мимоволї подумав Гаїк. На вулиці він стрітив Базанського і загрозив йому, що коли він розповідати ме в шинку про сватанє, то йому ошибне ся 50 гульденів з тих гроший, що мав Базанський дістати за посередництво.

Та осторога недуже то подобала ся Базанському тому, бо отець Ванди, старий, докучливий хвалько, тільки що йому сказав :

— Як завтра в Коломиї найде ся хоч один чоловік, який не знав-би про святанє, так скажу льокаєм тебе прогнати.

Базанському не хотїло ся опустити 50 гульденів та однак, коли прийшов в шинок, не видержав таки і розказав усе. — Що за нікчемний тай пан Гаїк — закінчив свою бесїду.

Вже слїдуючого дня Гаїк пізнав, що Базанський пробалакав ся. Коли він йшов містом, стрїнув кількох знакомих. Та одні з них уперто оглядали вистави, інші дивили ся на землю, ніхто не хотїв йому кланяти ся, немов-би його не запримітили. Гаїк почув ся ображеним, але скоро став гордим. Властителеви Дринківців чейже не випадає думати о таких дурницях.

Окружний судя забув о своїм запрошеню і нічого не сказав о нїм жінці. В недїлю, як раз в обїдну пору, появил ся з другими гостями і Гаїк. Всї гостї здивували ся побачивши його і почали оглядати ся на господиню. А панї окружна на-

чальниця трохи не зломала крісло, на яким сиділа. Бесіда урвала ся, бо як раз говорили про Гаїка і скандальних ділах його жінки. Всім стало ніяково, а Гаїк, немов нічого і не було ввіччило поклонив ся товариству і підійшов до господині. Окружний начальник схвилював ся і сказав голосно потім своїй жінці в оправданє :

— Дорогенька, я запросив пана управителя ще в минувший четвер.

Потім він відвів Гаїка до вікна. Гаїк підсьміхав ся, ніби нічого і не запримитив. Окружний начальник повідомив його коло вікна, що в понеділок буде в Зулавлях піхота і що окрім піхоти ще післав туди полковник гузарів із Заболотова.

— Се гарно, — замітив Гаїк. — Давно би пора... А якого слідчого посилаєте у вівторок ?

— Капроньского. Той сам, що їздив уже раз і проводив присягу мужиків... А, так, Ви можете йому дати кілька гарних вказівок.

Він покликав Капроньского, і той підбіг до них з радісною готовістю. Капроньский почував себе не дуже то добре в тім товаристві вони прямо не слухали того, що він говорив з Гаїком. Як відійшов начальник, він почув себе смілійшим. Він випрямив ся із достоїнством та спитав :

— Ви бажаєте передати мені просьбу ?

— Ви помиляєте ся, — відповів управитель і змірив його насмішливим поглядом.

— То... є... так — бажанє ?

— Помиляєте ся !...

Самопевність Капроньского відразу зникла. Він знов стояв пригноблений і його вигляд був

сумнійший як передше. Управитель зібрав всі сили, щоби не розісміяти ся.

— Ви помиляєте ся, — відповів він. Начальник просив мене дати вам кілька вказівок, бо там погане положенє.

— Погане! Невже-ж так?

— Дуже погане!

— Мені дадуть сторожу.. Та як Тарас попаде на мене, то мені грозить цілком певно смерть... Голос Капраньского задрожав. Управитель усьміхнув ся і підійшов ближше до него.

— Що ви хочете сказати? — спитав Капроньский.

— Ви маєте знаменитий спосіб спасти себе, мене і всіх від того розбійника. Скажіть його жінці, що коли її чоловік рушить вас або мене, так її і дітий повісять.

— Алеж то не правно. Як се розголосить ся, я утрачу місце.

— Як хочете.

В той час покликали їх до стола.

Гаїка посадили разом з Капроньским.

Послідний почував ся цілком прибитим, а Гаїк усьміхав ся, як передше.

Того вечера, як Гаїк сидів у нареченої, прийшло ся йому пережити ще одну несподіванку. По вечері він підійшов до вікна і хоч як було темно він запримітив, що його слуга балакає з якимсь їздцем. Він напружив вид і пізнав Василя Соклевича, чоловіка із ватаги Тараса.

— До сто чортів! — кричав він у собі.

— Держіть його розбійника...

Богдан і Ванда підбігли перепуджені. Іздець також почув його крик і скоренько утік на кони.

Закликали слугу.

— Ти говорив тепер з Василем Соклевичем?— спитав Гаїк.

— Так!

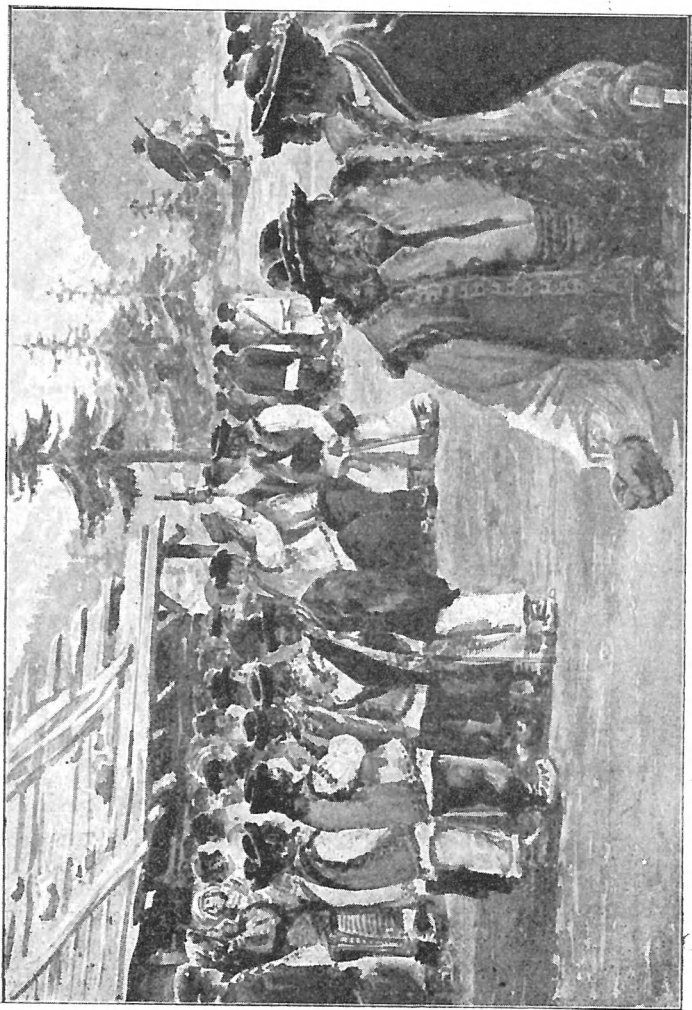
— Чи-ж ти не знав, що він є із ватаги Тараса?

— Господи Ісусе! — скрикнув слуга. Він упевняв мене, що служить в Принківцях, і я йому повірив тай усе, все розказав! А як я йому сказав: ми тепер Тараса не боїмо ся! у нас відбули ся заручини з богатою панею! два місяці поживемо тут а потім поїдемо в Дринківці! — він розсьміяв ся і сказав: Коли-б лиш не лучила ся яка халепа і то скоренько ще!

Гаїк охкаючи упав на крісло. Богдан перший прийшов до себе, казав позамикати всі двері, ворота і приказав узброїти ся. Впрочім не мож було великої надії покладати на них. Вони так були перепуджені, що покидали би пістолети, як би лише застукав хто в ворота. Післали сповістити поліцію. Та там відповіли, щоби їм не докучали дурницями. В прибитім настрою всі сиділи і прислухували ся найменшому шелестови, вдивляючи ся в зловіщу пільму ночі.

II.

В перший день Великодня всі мешканці Зулавців зібрали ся на майдані, коло шинку під липою. Всі були узброєні і із товпи чуло ся мало схлібного для Гаїка, який після їх думки запер ся в замку. На майдані не було нікого із панського дому. Староста Болеслав запер ворота і сказав



„Фрайтер з пістолетом в руці кинув ся за Тарасом...“ (стор. 79.)

наймитам: „нам бояти ся Тараса нема чого; коли він прийде, ми пустимо його в замок і покажемо, що управителя у нас нема; нам нічого він не скаже. Нам більше є чого бояти ся самих Зулавчан“.

Не було на вічу і наймитів Анниці; вона їм не дозволила йти туди. А сама вона цілий день сиділа непорушно в кімнаті в тяжкій розпуці. Жаль було дивити ся на неї.

В такім настрою застали її сьвященик і попадя. Вони поздоровили ся, але бесіда якось не клеїла ся. Всі сиділи дома в просторій кімнаті, залитій червоначим відблеском сонця, і мовчали.

— Яке-ж червоне сонце! — скрикнув вкінці маленький хлопчик.

— То предсказує кров — замітила Галька.

— Так, кров, — повторила Анниця і пригорнула до себе дітий. Сьвященик не видержав довше тої мовчанки. Він устав, підійшов до Анниці і взяв її за руку.

— Не вже-ж ти так думаєш? —

— Що можу я думати? — відповіла вона різко. — Хибаж приналежу я до ватаги „мстителя“? Я бідна вдова і повинна всіх любити, щоби дітий охоронити.

В той час у вікно, що виходило в сад, хтось постукав. Всі здригнули, діти закричали. По хвилі показала ся у вікні знов рука, яка осторожно постукала.

— То тато! — скрикнули діти.

— Мовчіть! — сказала Анниця.

— То не тато, а післанець від него. Почекайте отче. Я жінка Тараса і повинна його слухати.

І знову чути було як хтось застукав у вікно.

Анниця скоренько скрила ся за дверима і вийшла у сад.

— А що, гарні новини? — спитав сьвященик Анницю, коли вона вернула ся.

— Ти, отче, міг би зробити велику услугу парохіянам, коли-б ти уговорив їх, щоби розійшли ся домів.

— Що говорив Тарас?...

— Я приневолена мати з ним зносини, та охороню від такого нещастя кожного другого, — сказала вона замість відповіді. — Та ти поспробуй їх уговорити розійти ся. Ти зробиш добре діло.

Отець Лев поспішив чим скорше на віче, та намовити мужиків розійти ся, йому не вдало ся.

Була вже одинацята година в ночі. Кругом було тихо і темно. В тім із дали почув ся страшний тупіт.

— Що се? — питали ся всі.

— Що то таке?

Шум і гамір змагали ся. Та ніяк не мож було розпізнати, з якої він сторони походить. Одні кричали, що тисячі людей спускають ся з гір, а другі, що то з долини їдуть. І справді, зі сторони Прута почув ся докладний тупіт кінських копит а потім знов роздав ся різкий згук воєнної труби.

— Гузари! — закричали в товпі.

— Хороніть ся! —

— Ані з місця! — кричали другі.

— Хто може нам заказати стояти тут!

Розюшена товпа хитала ся з одної сторони в другу. Та сей час підбігли ід товпі чотири гузари, і побачивши Зулавчан, вистрілили у воздух.

Вистріли спричинили страшну метушню в товпі.

— Спасайте ся! — кричали одні в смертельнім переполосі.

— Ми не позволимо убивати себе, як баранів! — кричали другі.

— Беріть ся за зброю! —

Колиб в той час отець Лев, — схопивши зі стіни шинку засьвічений смолоскип, не пропхав ся через товпу в перші ряди, то прийшло-би було напевно до страшного кровопролитя.

— Хто там? Піддавайте ся! — кричав офіцир.

— Пане офіцир, — закликав у відповідь сьвященик, — тут не шайка Тараса, тут спокійні мешканці села.

— Та вони ждуть Тариса, щоби йому помочи.

— Ні, вони зібрали ся з цікавости.

— Скажіть їм, що коли не розійдуть ся через пять хвиль, то я прикажу стріляти!

Сьвященик переказав слова офіцира товпі. І знову почули ся крики і погрози. Богато бігло через загороди і крило ся в церкві. В пять хвилях розійти ся було неможливо.

Через пять хвиль розніс ся звук сигнальної труби; гузари з витягненими шаблями вдерли ся в товпу, яка в перестрахи кинула ся в розтіч. Сьвященика, раненого, потручено до дверей шинку. Він ударив ся головою в одвірок і заледво вдержав ся на ногах; по лиці текла кров і він нічого не міг розібрати, що творило ся в пільмі глухої ночі; та долітаючі до него стони заставляли здрігнути його серцю зі страху; то було щось найстрашнішого, що він пережив лиш в останнім часі.

Вкінці шум помалу утих, гузари поїхали даліше в село, і настала повна тишина.

Священик чув тільки зрідка стони і зітханя, що жалібно доносили ся до його напруженого уха. Він ледви міг рухати ся, із ран текла кров; та він поборов свій біль і отворивши двері шинку — закричав :

— Сюди на поміч !..

З початку не вийшов ніхто до него. Він закричав в друге. Аж тоді вибіг до него слуга Абрамка. Священик пішов з ним разом в шинок і попросив там ще трох селян, щоби вийшли з ним зі смолоскипами на майдан. На майдані було пять ранених. Чотири мешканці села і один гузар. Жовнір потерпів найбільше зі всіх, бо куля прошила крізь його груди. Отець Лев казав внести його в шинок. Внесли також і старика з раною від шаблі на голові і трох женщин внесли, що впали без памяти і потерпіли від ударів кінських копит.

В тій хвили, як отець Лев перевязував їх рани, в шинок увійшов офіцир і кілька жовнірів.

— Цікавість ваших мужиків зайшла трохи за далеко, шановний отче, — сказав він.

Священик не відповів а прилякнув коло раненого. Увійшов війсковий лікар оглянув рани і почав перевязувати.

— О, ті всі жити муть, — замітив він, — а наш жовнір мала надія. Куля прошила легкі.

— Драбуги, попамятають се. Ви сказали мені неправду — звернув ся він до священика — і за то відповісте !

— Полишимо то до завтра, — відповів отець

Лев, споглянувши спокійно на офіцера. — Тепер я піду і подивлюся, чи ще нема ранених. —

Офіцер здивувався.

— Та ви самі в крові, — сказав він значно м'якше.

Священик нічого не відповів і вийшов з шинку на майдан.

На майдані було тихо. Коло ватри розложився відділ гузарів, а другий такий відділ стояв коло воріт замку. По селі також їздили гузари.

Отець Лев пішов до дому. Їмость стрітила його з криком перестраха, побачивши на його лиці кров, та скоро потім запанувала над собою, хочай іншим разом довгенько побивала би ся з горя. Священик перев'язавши рани рішив не лягати спати.

— Так треба, — сказав він. — Я знаю, що скоро за мною пришлють. Бійка не могла обійти ся без жертв. В селі, певно, є ранені а може й вмираючі.

Отець Лев не помилив ся. В третій годині в ночі покликали його зі св'ятими Дарами до селянина Марка, який був при смерті. З шинку він кинув ся на стрічу напастникам і дістав шаблею по голові. Облитий кровю він направив ся до дому. По дорозі дістав ще кулю на вздогін, яка оказалась смертельною і він зайшов до дому тільки на те, щоби вмирати. Жінка Марка відповіла сумно на успокоюване священика :

— Дай спокій! Для мене може бути одно заспокоєне: візьму його зброю і з'умію відістити ся тим драбам!

Священик всюди стрічав то саме бажане,

обходячи в досвітних сумерках одну хатину за другою.

— У нас нема провідника, — говорили селяни, — та за нами вступить ся Тарас. Він не прийшов сеї ночі тому, що в замку нема управителя.

Другого дня свят прийшов в Зулавці піхотний полк. Гузари відїхали. Полковник піхотинців був розумний чоловік. Розвідавши ся від сьвященника як стоять діла, він рішив доложити всіх старань, щоби лиш селянам не навприкрити ся. Більшу часть жовнїрів розмістив в замку, а осталтх помістив у дворі Тараса.

— Менї жаль, що приходить ся зробити таку неприємність рідні, о якій менї так багато розказував Тарас, — сказав полковник сьвященикови.

— Ви знаєте Тараса? — спитав здивований сьвященик.

— Так, я був переводчиком підчас його авдиєнції у цїсаря. Називаю ся Евген Станчук.

Коли сьвященик шепнув Анниці, що полковник той сам чоловік, о яким їй розказував Тарас, вона задрожала.

— Що з тобою? — спитав сьвященик. — Він не зробить тобі зла, він добрий чоловік.

— Тому то й жаль менї його, — сказала вона, та сейчас умовкла і відвернула ся на бік.

Тої ночі Василь різник і Грицько Поменко обходили ціле село і всім господарям говорили:

— Тому, що віча не можемо скликати через „білі мундури“, то ми в той спосіб хочемо почути ваші думки: чи ви згоджуєте ся, щоби ми удали ся до Тараса і попросили його в імени всіх ме-

шканців села, щоби він відімстив ся за насильство?
Чи хочете помочи йому?

Всі мешканці, хоч і зі страхом, але згоджували ся.

Коли отіць Лев про се довідав ся, рішив донести полковникови.

Та полковник уже знав о тім давно.

— Я приняв всі заходи передосторожности, — сказав він, — завтра будуть похорони і я їх розрішив.

Священик на той раз нічого не сказав на могилі. Вдова Марка нарочно просила його про се.

— Моєму Маркови проголосять иньшу проповідь, — сказала вдова, — і він почує її і в могилі, — та то будуть збройні вистріли.

Того таки дня два мужики, Олекса і старик Василь, обходили всі мужицкі хати і сповіщали, що прийшла вістка, що завтра приїде слідчий і буде розпитувати ся про що говорив Тарас?

— Чи годите ся, щоби йому нічого не розказувати? — питали вони.

Всі годили ся.

Підчас того, як вони так змовляли, ся пан Капронський їхав у гарній колясці дорогою в Зулавці, в супроводі двох добре узброєних поліцаїв і писаря. Його лице було таке посумніле і застрашене, що прохожі мимоволі затримували ся і напів здивовано шептали: Що наробив той бідний панок? — А слідчий їхав і думав зі страхом: — хто знає, може Тарас перестріляв цілий полк?

Коло моста над Прутом він стрітив перший відділ жовнірів і аж легше зітхнув.

В Зулавцях він поїхав прямо до дому Тараса.

Повозку зіставив далеко від воріт а сам справив ся до господи. Анниця стрінула його незвичайно привітно.

— Я окружний слідчий — сказав він.

— Я вас пригадую собі, — відповіла Анниця. — Чого вам треба?

— Твій чоловік провинив ся перед законом. Та його піймати поки що не можемо, але за те ти, твої діти і твій маєток у наших руках. Як би Тарас тронув хоч одним пальцем мене або кого другого, майно твоє буде відібране, а ти з дітьми підеш в тюрму. Скажи се Тарасови.

— Так, так, — пробурмотала вона, — я вже знаю... Добре, добре писарю — додала голосно, — все буде як сказав ти.

— Та чи скоро сповістиш його про се?

— Зараз!

Капронський поспішно зник за дверми і скочив до повозки.

Судя Евген, до якого справив ся слідчий від Анниці, утік в шинок, злякавши ся слідчого, бо бояв ся іти проти села. Його брат Кость майже цілих дві години розказував слідчому всякі „богохульства“ і „образи“ цісаря, яких мав допустити ся Тарас в своїй бесіді. Слідчий хотів ще було скликати других селян, але то не вдало ся.

Рудий Шимко, як примір, з самого початку попросив всіх усісти, а сам подрібно розказав, як Тарас шукав права, а як прийшло до його бесіди, то звиняв ся, що цілком не памятає, що Тарас говорив. Інші прямо не хотіли зізнавати.

Пан Капронський рішив від'їхати, хоч у него не було більш нічого, як те, що наплів Кость.

Та треба було спішити, щоби за дня проминути небезпечні місця.

Дорога із Зулавців іде з початку берегом Прута, а потім круто звертаєть ся і перетинає долину. Коли повозка минала той скрут настав сумерк. В тім один із поліцаїв скочив зі свого місця і став на противнім березі Прута.

— Що стало ся? — переляканий подумав Капронський і обома руками обняв другого поліцая.

— Із ліса виїхали узброєні їздці, з дванацять чоловіка, — всі Гуцули.

— Вертай ся назад! — крикнув Капронський приглушено зі страху.

— То не можливо! — відповів поліцай. — Ті люде скорше дібють ся до берега, нім ми їх обгонимо. Лучше їдьмо вперед.

Коні помчали. Та скоро почув ся тупіт їздців. Відділ Гуцулів перейшов ріку і пігнав ся за повозкою.

Через кілька хвиль розніс ся різкий голос:

— Стій, а то стріляємо!

— Гони що сили! — кричав поліцай.

Та вінзик стримав коні, скочив із воза і кинув поводи.

— Я не наняв ся, щоби мене вбили! — сказав він. — А від Тараса не утечеш!

Їздці окружили повозку, двох схопило коні за поводи а прочі стояли по обох боках повозки з пістолетами в руках.

— Віддайте зброю! — крикнув смаглявий мужчина з соколимим виглядом. То був провідчик відділу.

Всі послухали.

— Можете відїхати собі, а пан Капронський буде ласкав піти з нами. Його бажає бачити Тарас. Будь ласка, пане слідчий.

Слідчий не міг сам висісти з повозки; тряслися під ним ноги. Мусїли їздці зняти його. Потім підвели йому осідланого коника.

— Тарас дуже жалує, що не міг вислати тобі карету, — сказав провідчик, — та за те він вислав тобі що найсмирнїйшого коника.

Капронський не ворухнув ся. Його посадили на коня.

— Привяжіть його до сїдла, — приказав провідчик, — а двох хай ведуть коня за поводи! — А ви можете їхати собі — звернув ся він до поліцаїв.

Полїцаї не давали себе просити і чим скорше повтікали.

III.

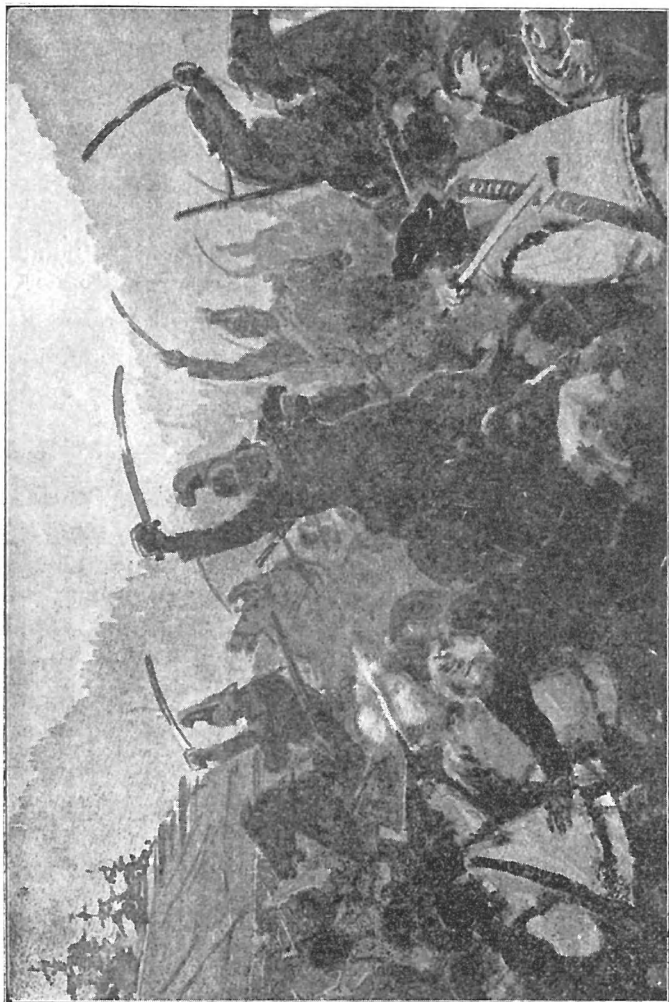
Пів дня їзди від Зулавців, посеред гірських круч, є місце, що називає ся „Велика Поляна“. Стежинка, що провадить ід Великій Полянї досить страшна піхотинцеви, хоч призвичаєна гуцульська конина іде по нїй цілком сміло. Щоби добити ся до Великої Поляни, треба іти головною стежкою, яка дальше провадить до „Чорного Озера“ і губить ся так в горах. В половинї ходу тою стежкою, в тїм місци, де стоїть на пів розбитий дороговказ з червоним деревляним хрестом, іде на право друга стежка, прямо непомітна. Та стежечка страшно крута, під ногами розсипає ся червоний хрупкий камінь в родї цегли, і вона то спускаєть ся

то піднімаєть ся по найстрашнійших, навислих закрутах. Близько через годину їзди по кам'яно-пісчистій пустинній місцевості і крізь вузьку провалинку відкриваєть ся подорожному надзвичайно гарна долина. Зробивши хоч як небезпечну дорогу, не пожалує того подорожний, що вибрав ся у ті дебри. Таких місцевостей небагато є серед Карпат.

По середині китловини, покритої безчисленним množеством цвітів, лежить придивне темносине озеро. Кругом него чудний буковий ліс. Із озера витікає річка, що спливає щілинами а там пливе до Прута. Зі всіх сторін плывуть численні гірські потоки. А далі під самими небесами синіють громади гір. То місце називаєть ся тепер „Білі Ключі“. Тут саме розложив Тарас свій табор.

Ліпше місце ледви чи знайшлось-би. До него було і трудно дібрати ся, а до того лежало воно не далеко від долини. Тарас числив і на те, що довкола було багато диких звірят, і його товариші зможуть прокормити ся чесним способом.

В перші дні, як тільки дооколичні мешканці довідали ся, що Тарас розложив свій табор на „Білих Ключах“, вони поспішили до сего нового сусіда і приносили йому хліб, молоко, баранину, масло. Тарас приймав, щоби не образити їх. Сини дооколичних господарів приходили до Тараса і просили, щоби їх приняв до свого відділу, та Тарас був дуже обережний при приймаю людий. Він знав, що всі, що до него приходять відважні і меткі стрільці, та знав також, що їх привела до него склонність до рабунку.



...гузари з витягненими шаблями вдерли ся в товпу..." (стор. 99.)

В самім початку, тільки трох їх приняв Тарас. А то були два стрілці, що були у него провідниками підчас його мандрівки перед Великоднем і Гуцул Юлько, молодший син, „праведного Ілярія“, старика, щò жив над Чорним Озером. То був справдішний сокіл по відвазі, жвавості і силі. Так його й називали „Соколом“. З поміж всіх Гуцулів, що приходили до Тараса, він був одинокий, що ним не руководила жажда кровавих рабунків і не з запеклої непокірности а прямо збажання відімстити ся за кривди. Коли він ще був хлопчиною, схопили його по приказу одного офіцера і силою привели до касарні, щоби віддати в жовніри.

— У нас нема крил, щоби тебе зловити в горах, — сказав офіцир, — зіставай ся, тобі тут буде гарно.

Та анї погрози, анї намови не могли приневолити хлопчину зістати ся. Його освободили аж по вісім місяцях, після одной ревізії капітана. Офіцир дістав нагану, а Юлько вернув ся в гори. Юлько не хотів оскорбити старого вітця і не пристав до шайки розбишаків, не став опришком, та в серці його кипів страшний гнів. Тепер він дочекав ся давно бажаної нагоди; вступити в ряди „местника“ було не соромом а честю.

Враз з трома ново прийнятими, відділ Тараса числив вже сім чоловіка; там були три Гуцули, два слуги і Лазарко з Василем. Василь майже цілий час не був присутним; він був розвідчиком в товаристві. Омелько смутно кивав головою, не терпеливо очікуючи скорого походу, а коли Василь повернувши иноді з розвідок оповідав, як

радісно приймали його мужики, старик говорив з гірким сьміхом.

— Так, так! Вони навіть складуть нам співанку, як ми будемо висіти на шибениці.

Тарас був спокійний і мовчаливий. Він заняв ся будовою стаєн, комори на харчі і коли-би на поміщене тридцять людей. Він був певний, що таке число людей збереть ся у него до Великодня. Тай не помилив ся.

Його відділ скоро заповнив ся.

Одного вчасного ранку стояв Тарас на сторожи по „Соколови“, який сторожив цілу ніч. Він сидів не рухомо, заложивши зброю між коліна і пильно вдивляючи ся то в долину, то в гущу. В тім почув ся шум. Тарас почав прислухувати ся. Від „Великої Поляни“ почули ся кроки. Минуло ще не мало часу, як перед Тарасом став чоловік зі зброєю за плечима. По виду був то міщанин.

Тарас здивував ся. Він ніколи був би не подумав, що який небидь міщанин візьме зброю і піде в гори.

Сьмілими і твердими кроками підійшов гарний молодець до Тараса.

— Гаразд, Тарасе! — сказав він. — Чи пізнав ти мене? О певно, що ні, хоч ти любив мене, як я був ще дїтваком.

Тарас пильно вдивив ся в лице молодця.

— Дмитрику! — Невже-ж се ти, син Грицька, шевця з Радови!

І Тарас протягнув до него обі руки. Лице Дмитрика проясніло із радости.

— Так, я твій друг, дитячих лїт, Дмитрик!

— Що-ж тебе привело сюди? Ти переніс багато нещастя?

— Так, так, мій братику, всі дивують ся, що я не посивів ще, хоч у мене всього двадцятьчотири роки! Я мало прожив, та я уже старик...

— Ти прийшов до мене за помочию?

Дмитрик заперечив головою.

— А як би і так? — спитав він і пильно глядів на Тараса. — Ти поміг би мені, не дивлячись на те, що я міщанин?

— Чи ти сумніваєш ся о тім? — скрикнув Тарас. — Несправедливість і насильство не питають з якого стану чоловік. Хто потерпів, тому я і оборонець. Бідний народ я все любив; будь то наш брат мужик, будь то міщани. Хибаж твій батько живучи ще в Радові а так само і в місті не заробляв чесним способом на хліб, або й ти, не так само гарував у місті, як ми по селах? Я не раз і думав, чому то наш руский нарід мійский не злучить ся з мужиками?! І я певний, що міщани тому думають, немов то мужики їх не люблять, бо вони не люблять мужиків. Так ось, говори. Що зможу, то зроблю.

— Дякую Тобі, Тарасе, — сказав Дмитрик. — Та я прийшов не о поміч просити. Прийми мене в свою ватагу.

— Тебе?! — скрикнув Тарас, і скочив із подиву зі свого місця.

— Що ти? Лучило ся мабуть тобі щось страшне, нечуване?

І Дмитрик розказав Тарасови сумну історію про свою сестру. Гарну, молоду дівчину Феську,

яку обіцяв умираючим родичам стерегти як зїницю в оці, а її збезчестив молодий пан Каміньський.

— За її щастєм я побивав ся більше, чим за своїм і ради неї я не женив ся, щоби могли більше про неї подбати. Та приїхав в гостину в замок небіж графа і побачивши мою сестру залюбив ся. Що дня він заходив до нас і звертав ся до сестри з ріжними речами. Вона мені нічого про се не говорила, бо знала мою палку вдачу. Вкінци не видержала і сказала. Мене се розсердило до крайности. Успокоївши ся, я пішов до графа і просив, щоби нас полишив в спокою. Він обіцяв.

— І то була як раз хитрість, — замітив сумно Тарас, — я знаю ту зволоч.

— Так, так, — відповів Дмитрик, — так і стало ся. Я поїхав раз на день до сусідного міста а коли повернув ся, довідав ся, що в ночі приїздив граф зі стрільцями. Збезчещена сестра лежала в горячці. Я схопив зброю зі стїни і побіг в замок, та драбуга поспів скрити ся. Хору сестру взяла рідня до себе. А я вибрав ся пошукувати графа, та не знайшов його. Він поїхав у Париж. Коли я повернув ся, вже не застав сестри.

— Утікла з ним? — здивував ся Тарас.

— Що-ж ти? — суворо спитав Дмитрик і гордо випрямив ся.

— Я не застав її тому, бо бурлива ріка Серет не дуже то радо віддає свої жертви. Причини я не довідав ся; чи кинула ся вона в ріку зі стиду, чи з горя, чи може і тому, що милосердила ся над нею рідня, — я не знаю. Для мене вже все в житю утратило свій змисл, а остала ся лиш

одна ціль. І коли я почув твій поклик, я зрозумів, що тут ратунок. Чи приймеш мене у ватагу?

— Мої брати, — всі покривджені і нещасні, — відповів Тарас. — Хтож посьмів-би після того всього зробити що небудь противного твому бажанню? Я вагався лише тому, що ти слабонький.

— Тарасе, не трать на дармо слів. Слабонький я на вигляд, за те в мене запал, запал мести за несправедливість! Чи можу зістати ся?

— Так, — відповів коротко Тарас і покликав товаришів. Ті дуже здивувалися, побачивши слабонького міщанина між собою, а на лиці „Сокола“ перелетіла ледви помітна усмішка, та строгий погляд Тараса застановив їх. І від тоді мав Тарас двох головних провідників: „Ясний Сокіл“ і „Білий Дмитрик“. Всі прочі були далеко слабші від них.

Івоніка Синків із Буковини, був спокійним господарем, поки жорстокість збірщика податків, вирвавшого у його хорої жінки подушку з під голови, не зробила його убійником. Петра Борилка тяжко побив пан за те, що той забив заяця. Тарас приймав кожного, хто відзначався послухом, хоробрістю і незахланністю, і у кого в життю не було нічого, що обтяжувало би його совість. Він проганяв всіх, що хотіли вступити до його ватаги на те, щоби лиш розбивати, та хто думав, що скриється у него перед справедливою карою. Він держався строго сказаних слів під липою:

— Хто шукає веселого житя, хто відчуває ся щасливим, хай не йде зі мною!

Не зважаючи однако на так строгий вибір, вже першого дня Великодня було у Тараса около трицяти чоловіка.

Приходили до Тараса і спокійні мешканці зі скаргами на гнет і несправедливість. Та були жалоби і неправдиві і безосновні; Тарас все уважний, і ніколи не виступав мстителем відразу в тих місцях, де не міг в перед розвідати ся самоправдивости. На слова оповідачів він не вірив. Він все відповідав їм:

— Добре! Я розвідаю ся, чи ви правду говорите. Та горе вам, коли ви говорили неправду і горе вашим гнобителям, коли те, що ви сказали — правда!

Ані дня ні години, коли він прийде, Тарас ніколи не говорив.

— Я не можу вам того сказати, — відповідав звичайно на запити людей, — бо ануж хто небудь із вас проговорить ся і мене зустрінуть „білі мундури“. А мені передовсім треба судити управителя Зулавців.

Вістки, які приніс Василь із Коломиї вночі з неділі на понеділок, з початку засмутили Тараса. Було видно, що не так то скоро удасть ся піймати управителя. Та перша досада скоро проминула. Василя і „Сокола“ післав він в село, звідки приходили жалувати ся, провірити по чийй стороні правда. Омелька післав Тарас до Анниці і поручив переказати мешканцям, що до них ідуть „сині кабати“.

— Пане, — пробував було розказувати Омелько, — Анниця, — як нам говорили...

— Зійшла з ума? — додав Тарас. — Не турбуй ся, вона в здоровім розсудку, її лише прикро; я знаю її.

Того таки вечера Тарас показав кожному місце в кошарах, які на скорі зробили, кожному об'яснив його повинности, розділив сторожу; потім розділив усіх на відділи і поклав одним начальником „Сокола“, а другим „Білого Дмитрика“.

Коли Тарас назвав імя послідного начальника, одні почервоніли з гніву, а другі хотіли сперечати ся. Та Тарас знову повторив грімко :

— Другою половиною ватаги буде командувати наш брат Дмитрик.

Потім ніхто вже не сперечав ся і Тарас дав знак розійти ся.

Дмитрик підійшов до Тараса і сказав :

— Не треба було оскорбляти людей, вибираючи мене на позір так слабого.

Тарас відповів :

— Я вибрав тебе тому, бо ти здібний, розумний чоловік. А вони поки що мусять повинувати ся.

— Булоб ліпше, колиб твоя власть основувалась на їх добровільнім підданстві, — сказав Дмитрик.

— Вони прийшли до мене добровільно, — відповів Тарас. — А тепер розумієть ся повинні мені послужити простим орудем до осягнення одної загальної, сьвятої цілі !

Першого дня Великодня зібрала ся ціла ватага під деревляним хрестом, що стояв на вершку камінної скали. В горах розніс ся торжественний сьпів : „Христос Воскресе !“

В тім приїхав Омелько.

— Анниця не хоче переказати селянам твої слова. Селяни нічого не підозрівають і думають, що ти прийдеш сеї ночі.

— Що ти говориш? — скрикнув Тарас.

— Так! Вона не годить ся на те. Скажіть мені, будь ласка, — говорила вона, — чи здоров мій чоловік — і за ті звістки буду вам вдячна, та посередничити між ним і селянами я не хочу.

Тарас зблід. Здавало ся, він зараз вибухне громом обуреня. Та в тій хвили прискакав на кони хлопчина із Заболотова.

— Сеї ночі, — сказав хлопчина, — в Зулавці приїдуть гузари. — Тараś, ще раз приказав Омелькови переказати ті слова Анници, а колиб вона знов відказала, так хай скаже сьвященикови.

Тарас сильно хвилював ся.

— Моїм другом грозить біда, — сказав він Дмитрикови.

Цілу ніч кидав ся Тарас, у сні трівожили єго страшні марева. Ранком він довідав ся від Омелька про все, що стало ся в селі. Омелько розвідав ся в селі об всіх подробицях навіть і о смерти Марка.

Тарас зі стоном закрив лица руками і довго не міг успокоїти ся. Він приказав всім зіставити єго і аж по якімсь часі він підійшов до них і кивнув лиш головою у відповідь на їх поздоровленє, і знов пішов у ліс.

Ніхто не розумів, що творить ся з Тарасом.

— Таж то й ліпше. Та різня узброїть і найспокійніших людей — говорили вони.

Один тільки Дмитрик догадав ся о тім, що творилось в душі отамана. Він пішов за Тарасом в ліс. Тарас лежав під ялицею, його лице було

сумне і згрижене. Не вдало ся Дмитрикови його в спокоїти.

— Ти жалуєш за свій поступок? — спитав Дмитрик.

— Ні! — гукнув Тарас, — не в тім річ. — Я не можу тобі розказати, що мене мучить. Та сьогодні я предвидів ціле страховище будучого... Хто вітер посіяв, буде жати бурю.

— Алеж ти зробив все, щоби не допустити до кровопролитя.

Тарас мовчки похитав головою.

— Хто вітер посіяв, буде жати бурю, — сказав він.

Другого дня прийшли до Тараса післанці із села: різник Василь і Грицько.

— Ми покривджені, закінчили вони свою бесіду, — чи ти приймеш нашу жалобу і прийдеш відімстити ся?

Тарас терпеливо вислухав і відповів сумно.

— Ви хочете напасти на жовнірів, які ні в чому не винні, які не розуміють, що роблять, котрих посилає начальство. Забирайте ся з місця мстителя! Ви не думаєте о обороні справедливости, а захвалюєте просто убійство. А я борюсь за право.

Всі були поражені. На лицах людей із ватаги малювало ся негодованє.

— Тарасе! — скрикнув Грицько, — таж ти сам обявив перед зібраним народом на вічу війну цісареві!

— Гарний ти борець, коли боїш ся пролити каплю крови, — насьмішливо кликнув Василь.

— Так борець! — відповів Тарас, — та борець, що проле кров невинних тільки тоді, коли

то конечно буде для оборони права. Там, де нема конечности, я все буду берегти жите людей. Нікчемник управитель нарушив право, і його повинно ся укарати, охороняючи право. І коли при тім пілеть ся кров, то хай леть ся. Так воно треба.

— Що-ж сказати селянам? — спитав Грицько. Чи не острі твої слова.

— Так! — відповів Тарас рішучо.

То стало ся у второк коло полудня. Того таки вечера Тарас зібрав свою ватагу, яка числила вже сорок чоловіка і сказав їм дві важні вістки. Василь Соклевич довідав ся, що управитель про-водить вечері в домі багатого вірменина. „Сокіл“-же вернувшись з розвідин, розповів, що все, про що говорили ті люди, була правда.

— Завтра в середу, по обіді ми вирушимо, — сказав Тарас. — Не будемо відкладати на дальше часу пімсти, а освободимо землю від насильства. Лише наша виправа небезпечна. В дворі того ксьондза стоять жовніри, а не далеко того дому в місті, де проводить вечері управитель, стоїть військовий гарнізон. Та покінчити вже раз з тими нікчемниками, се конечно. Вперед підемо в Косовинці до ксьондза, а в четвер виберемо ся до міста. Згода?

— Славно! Згода! — закричали всі. В перше того вечера в коши Тараса панувала веселість. Один тільки Дмитрик сидів в задумі.

— Ті люди розуміють так мало Тараса, — думав він, — як корова недільну проповідь. Вони раді, що Тарас призначив похід. Колиб не то склало ся, то напевно прийшлоб ся Тарасови

розпочати війну таки зі своїми товаришами. Тепер вони на час успокоять ся. Та чи на довго?

Ранним-ранком всі почали лагодити ся в дорогу. В тім почув ся різкий свист зі сторони „Великої Поляни“, який вказував прихід чужих людей. Скоро до них прибіг молодший робітник Тараса, Томко.

Тарас вже із далека пізнав його і блідий поспішив на стрічу.

— Що стало ся? — спитав він.

Хлопчина передав розмову слідчого з Анницею.

— Підлі собаки! — скрикнули товариші, — до нас вони не є ласкаві зайти, а лякають бабів!

Тарас був найспокійніший зі всіх.

— Чи він сьогодні вертаєть ся? — спитав він.

— Так!

— Тож ми побалакаємо з ним. Юльку, привези мені його цілого і не нарушеного, тільки йому очи завяжи.

Через дві—три міноти „Сокіл“ з кількома товаришами полетіли до Прута. Тарас знов заняв ся приготуванням до походу. Під ніч почув ся трикратний протяжний свист.

— Ви знаєте, що то значить? — звернув ся Тарас до ватаги. — Вони зблудили і шукають нас. Ано, Омельку і ще хто візьміть смолоскипи і підіть їм на стрічу.

Через хвилю почув ся гомін і тупіт кінських копит. Перший приїхав „Сокіл“.

— Даруй, — звернув ся він до отамана, — дві годині ми чекали на него коло Прута, а то і дорога доволі погана. Слідчий вже тут.

— Не нарушений?

— Так, коли лиш не вмер зі страху.

Напівживий Капронський, цілий зігнувшись, сидів нерухомо на кони в обняттях Гуцула. Він і не ворухнувся, ніби то й не про него йшла мова.

— Чи він без пам'яті? — спитав Тарас Гуцула, що держав Капронського.

— Ні, — відповів той, — він прикинув ся лиш таким. Він тільки що прошептав мені, що дасть сто гульденів мені, коли його виратую. Ех, давби я йому кілька прочуханців, та ти заборонив його рушати.

— Розв'яжіть його, — приказав отаман. З Капронського зняли завязку і то що він побачив застановило би і найсмілішого чоловіка здригнути ся. Перед ним стояла горда фігура Тараса а за ним узброєна товпа, причкнувши ід сідлам коний, кругом дика місцевість, осьвічена ясним полум'ям, ватри. Капронський захитав ся зі страху і упав.

— Підніміть його — приказав Тарас. Двох людей піднесло слідчого та він не міг стояти і упав на коліна.

— Прости, — пробурмотав він протягаючи руки до Тараса.

— Встань! — сказав Тарас, — не бій ся за своє жите, ми з тобою старі приятелі.

Слідчий з трудом підвів ся, став на рівні ноги, склонив голову і зложив на грудех руки.

— Не буду я з тобою говорити о ділах, — почав Тарас, — робіть їх як знаєте.

Капронський трохи запанував над собою.

— Так, — уневинював ся він, низько кланяючи ся, — я сам скільки разів говорив окружному на-

чальникови, що нічого гарного не вийде із слідства проти вас. Ви хоробрі, розумні, і вас любить нарід... Пане мститель!

— Мовчи! — крикнув Тарас. — Я стидаюся за тебе. Слухай! Мені ніяке діло до вашого слідства, я хочу говорити про погрозу, яку ти передав моїй жінці.

— Змилуйся! Мені приказано!

— Ось як?! — Тарас пильно поглянув на него.

— Та чогож ти дрожиш, як осиковий лист? Чи не твоя то видумка хоробрий, поважаний чоловічку?

— Ні! — скрикнув слідчий, — кленуся всіми сьвятими.

— Но, я бачу, що у тебе збираєся на клятьбу. Але як таки воно? Ви називаєтеся хоронителями права, а поступаєте, як труси і підляки. У вас тисячі жовнірів і ви не умієте зберегти себе инакше, як застрашуючи мою жінку і дітий.

— Так, я говорив їм теж саме. Та мої слова не придалися нінащо.

— Не бреші! Слухай! Ваші погрози не перешкоджають мені зробити те, що я уважаю сьвятим ділом. Замкніть мою жінку і дітий в тюрму, скажіть мені, що завтра вони погинуть на шибениці, а я все таки сповню, що уважаю своєю повинністю.

— Так!... О...

— Слухай! В той день, коли сповните свою погрозу, я відложу всі свої діла, щоби зайнятися вами, коломиїськими судиями. Горе тоді тому, що

попаде в мої руки! Я прикажу повішати вас усіх разом що на найвисшійм дереві. І окружного начальника.

У Капронського задрожали ноги.

— Тільки мене ні, — просив він, — я все був за тобою, проти них.

— Слухай! Перекажи коломийским панам, щоби вони забрали із Зулавців військо. Я прошу о се, із за чоловіколюбства. Тут нема хитрости. Клену ся всім, що у мене є лиш сьвятим, що не прийду в село, колиб туді і управитель прийшов.

— О... так гарно...

— Мовчи! Слухай. І ще раз повторяю: я ніколи не прийду в село, коли звідтам заберете жовнірів. Через гузарів зайшло одно нещастє, а тепер, як хоч, прийде друге, не менше попередного. І ще спамятай: стережи ся сказати панам в Коломиї хоч одно слово неправди. Бо коли збрешеш...

— Змилосоуди ся!...

— Но, твоє жите я обіцяв тобі охоронити. Та ти показав ся тут таким підлим брехуном, що заслужуєш кару.

— Острижіть йому волосє¹⁾ — звернув ся він до людей.

Не дивлячи ся на всі просьби Капронського, через пять хвиль голова його виглядала як стерня в пізну осінь.

— Тепер привяжіть його на кони! Завяжіть йому очи! Засьвітїть смолоскипи! Їду на Прут! На коний!

Роздали ся звуки трембіти. Ватага почала спускати ся долї рікою в напрямі Косовинців.

¹⁾ Се найбільша кара у Гуцулів.

IV.

Село Косовинці називали ся инакше „Богатим селом“, а його мешканці „пшеничними князями“. І справді кругом села розкинули ся урожайні поля, покриті буйною пшеницею, а тут знов підніжя гір давало сочисту пашу для худоби. Та були часи, що найбільшійший Гуцул не проміняв би свою судьбу за мешканця Косовинців. Туж пролили ся ріки крови в боротьбі між єзуїтами і православними.

Мешканці „Богатого села“ були православними, хоч за се нераз терпіли переслідування. За панованя Йосифа переслідування ослабли, і люди могли хрестити ся кілька їм хотіло ся, та за короля Франца знов розпочали ся утиски.

І тому то мешканці „Богатого села“ не мало настрашили ся, коли довідали ся, що їх дідичка записала в смертнім завіщеню цілий свій маєток єзуїтському монастирови, після чого в її замку замешкав молодий ігумен монастиря єзуїт Віктор Занеккі. І хотяй про „ксьондза“ Занеккі ходили погані вісти, все він таки по кількох місяцях заслужив на довіре в селі. Він знав ся добре на господарці і він всім давав поради та не звертав уваги на то, що єго селяне православні. А коли навіть скаржили ся єму люди на свого отця Мирона, що бере в них великі гроші за треби церковні, то він хитро відповідав :

— Я не можу мішати ся в спори православних християн з їх духовним отцем. Робіть як знаєте.

Та що в скорі відносини між отцем Мироном і селянами дуже заострили ся, подали вони жалобу до консисторії, щоби від них забрала його. Їм від-

мовлено. Тоді вони перейшли на католицизм і вибрали своїм отцем „ксьондза“ Занеккі.

Того, чого неміг зробити столітний гнет, доконав в двох роках „ксьондз“ Занеккі.

Занеккі був передше урядником в Прусах і там уважав за конечне перейти на протестантство. А що любив брати „хабарі“, то його звідтам прогнали.

Занеккі тоді знов перейшов на католицизм вступив в монастир а потім став і начальником-ігуменом.

За те, що він ціле село зумів перевести на католицизм йому-б дав був єпископ далеко краще місце, та він не хотів сам, а просив ся оставити його в Косовинцях. Він тут надіяв ся всякої наживи.

Поняте селян о нім скоро змінило ся. Через два місяці уважали вже його за справдішного чорта.

Занеккі обдирав їх і як священник і як управитель.

Як управитель замикав їх в тюрму, як вони не хотіли платити за треби сьвященикови. А як священник наунав в костелі покірности й послуху.

Такий то був чоловік, проти якого Тарас виступив в перше як мститель.

Около другої години в ночі добила ся ватага Тараса до Пруту і помчала долі рікою. Невдовзі були вже в Косовинцях. Їх стрінув посол з села, який мав бути провідником местникови.

— Відповідай коротко! — закликав до него Тарас і приказав ватазі стати.

— Кілько жовнірів в селі?, і де вони розміщені?

— Один офіцер і пятьдесят жовнірів.

Трицять чоловік в попівськім домі. Сам „чорт“ (так називали вони „ксьондза“ Занеккі) живе в замку, а свій дім віддав на касарню; бере за те від нас сто пятьдесять ринських.

— А де прочі двацять?

— Стоять постоем по хатах. Офіцер з кількома живе в замку. Там тільки пять слуг. Та замок тільки о двіста кроків віддалений від попівського дому.

— Чи сторожа розставлена?

— Одна лише сторожа коло приходства.

— Чи люди всі по домах?

— Так, хоч вони і хотіли побачити тебе, та рішили, що так воно буде ліпше на будуче. А я піду з тобою. Називаю ся Ясік.

— О тім пізнійше! — І Тарас звернув ся до ватаги.

— Розділимо ся на два відділи. „Сокіл“, Омелько, Савка, Василь, Сафрон, Стах і Король підуть зі мною — нам треба перевести суд в замок. Прочі підуть під проводом Дмитрика. А ти, — сказав Тарас Дмитрикови, — окружи приходство і постарай ся, щоби ані один білий кабат не вийшов з відтам. Та памятайте: хто убе із жажди крови, буде строго покараний, а того хто протягне руку за чужим добром, я сам застрілю на місци. А тепер в дорогу...

Всі віхали в село. Ясік, який знав розклад кімнат в замку пішов з Тарасом. Вони підіхали ід замкови. Василь зістав ся стеречи коний а прочі увійшли в дім довгим крутим коритарем.

— Білокурий Михань залицяє ся до одной дівчини в дворі — сказав Ясік. — І ми на певно

тому знайдемо відчинені двері від кімнати, де сплять слуги.

І так дійсно було. Із кімнати доносився хропіт.

— Софрон і Кароль останьтесь тут, — приказав Тарас. І вони осталися коло дверей.

— Тепер веди нас до офіціра — сказав він Ясіку.

— Офіцір на першій поверсі, на однім коридарі з „чортом“ — сказав Ясік.

Пішли по сходах. Та в тій же хвилі вискочив із кімнати офіцір з шаблею на голо і з пістолетом в руці.

Тарас кинувся на него стрілою і обезоружив поваливши на землю. То саме зробили другі з прочими жовнірами, що вискочили з другої кімнати.

— Не тратьте часу, — крикнув Тарас. — Не треба вязати. Замкніть їх в кімнату жовнірів, з відтам нема виходу.

Сповнено, як сказав Тарас, Савка остався на сторожі, а прочі пішли ід кімнаті сьвященника.

Двері були замкнені. Та Тарас і ще один товариш розважили плечима двері і поторощили. Та в кімнаті не було нікого. Постіль була порожна а вікно відчинене.

Юлько підбіг ід вікнови і зауважив простирало привязане до віконниці.

— Він спустився із вікна — скрикнув він огірчений.

— Ні, то неможливо, — докинув Ясік, — під вікном находить ся шанець (рів) то він забив

би ся на смерть. Тут є потайний вхід в комірку, де той чорт спрятав свої сокровища. А ось цьвяхи в стіні. Коли-б витягнути один із них то двері самі відчинять ся.

Він показав цьвяхи на стіні, які мідяними головками украшали стіну.

— Погано, — сказав Тарас, — довго добувати ся. — І він прислухував ся, що діяло ся на вулиці. І чув там вистріли і крик.

— Та вже все одно! Ну же скорше до діла!

Почали витягати цьвяхи. По кілька хвилях радісно скрикнув Юлько. Він вирвав мідний цьвяшок і двері захитали ся.

Тарас вихопив у Омелька топір і цільним ударом розбив їх. Почім почув ся шелест із середини і перед ним став той, кого шукали. Всі відступили зі здивованя.

— Що вам треба? Хто ви? — спитав він приказуючим тоном. Гордою поставою і серйозним лицем він цілком не подобав по зверхньому такого, якого зване він мав. Тільки його лице було смертно бліде і він дрожав.

— Я Тарас-местник, — відповів йому атаман, — підійди ближше, — вже вибила твоя година.

— Я не розумію тебе — крикнув Занеккі, — за чим ти прийшов до мене? Я старав ся, розуміє ся, схоронити ся перед вами, щож було робити спокійному сьвященникови, коли до него вдирають ся узброєні люди, щоби его убити. Та знай, моя совість чиста.

— Мовчи, дїтчий сину! — скричав Ясік і хотів кинути ся на єзуїта. Та Тарас його затримав.

— Ти заперечуєш свої проступки? — спитав его Тарас. — Ти заперечуєш, що ти робив тяжкі насильства над тими бідними людьми?

— Тобі неправду говорили! Я жадав лиш від них того, на що маю право. І коли ти мене убєш, то ти будеш не „местником“ а простим убийником.

Задихавшись із злости Ясік вихопив пістолет, та Тарас затримав його знов.

— Ясік, сказав Тарас, — розкажи в чім провинив ся той чоловік перед тобою і другими мужиками?

Ясік розказав о здирствах, які зробили ціле майже село бідаками. В тій хвили в низу роздав ся крик.

— Атамане, ми побідили, їх обезоружили і замкнули.

Всі радісно скрикнули, лиш Занеккі ще більше зблід.

— Він бреше! — крикнув Занеккі.

— Не буду судити тебе, доки не буде доказана вина. Назви сьвідків, а ми їх прикличемо.

Занеккі подумав.

— Поклич Гаврила Бумбака і Івана.

— Атамане, — крикнув Ясік, — він вибрав тих двох тому, що вони живуть на самім кінци села; він хоче використати час.

— Всьо одно. У нас є час. Юлько, Стах і Омелько підуть з провідником; возьміть добрих наших коний і кількох людий на випадок нападу і конче приведіть тих сьвідків.

— А ти зістанеш ся самий? — спитав Сокіл.

— Дам собі раду, — відповів Тарас і виймив із за пояса пістолет і справив дулом до ксьондза. Всі пішли.

— Слухай — сказав Тарас — коли ти ворухнешся, так вбю тебе. Тепер помолися, бо потім не буде часу; не знаю я, чи тобі удасться сьогодні побачити ще гарний схід сонця?

Ксьондз поглянув у вікно. Краєць неба на сході почервонів легенько від зорі. Він здригнув, потім зложив руки і почав молити ся. За десять хвиль прибули свідки.

— Покленіть ся, що будете говорити правду, звернув ся до них Тарас.

— Кленемо ся, — відповіли вони.

Їх бесіда лише доповнила картину насильства. Оповідали вони про великі кари за марниці і арешт за те, що хто там перехрестив ся по православному; оповідали і про те, що він не ховав помершого поки не дістав доброї заплати.

— Що ти на це? — спитав Тарас.

— Вони брешуть, як і всі брехали, — відповів Занеккі коротко.

— Бій-же ся Бога, — скрикнув один із свідків, — я брешу?

— Так, я сказав би тобі те саме, сказав Тарас ксьондзови. — По моєму той чоловік заслужив смерть; хто не годить ся на те?

Ніхто не ворухнув ся. В кімнаті була глуха тишина, тільки через вікно продирав ся спів жайворонків; а по небі розлив ся світ.

Тарас подивив ся на годинник.

— За шість хвиль пята година, — сказав він

ксьондзови. — Маєш іще пять хвиль до розпорядимости.

В тім сьвященик посягнув рукою до кишені, виняв з відтам фляшочку і підніс її до уст. Всі кинули ся до него, та вже було за пізно. Скоро в їх руках опинило ся, замість вітця Занеккі мертве тіло.

— Жалко, що не побачили його на шибениці, — сказав Ясік.

— Мовчи, — закричав Тарас. — Він був падлюкою, та умер чоловіком. Положіть його на ліжку. А ти Стаху і Омельку перешукайте сусідну комнату.

— Судіє, — звернув ся він ід одному із сьвідків, — розділи в моїй присутности ті гроші, — сказав Тарас, коли Омелько і Стах принесли мошонку. — Село не трохи потерпіло від того чоловіка.

По перечисленю показало ся, що було всього тисяча двіста ринських.

— Банкноти нам щось не годять ся, — сказав судія Косовинців, — а гроший село вплатило йому з двацять разів більше.

— Тарасе, — звернув ся він до атамана, — позволь вділити частину тих гроший собі.

— Ні, — відповів Тарас, — я не візьму ані крейцаря!

— То позволь хоч нагородити твоїх людей!

— Ні, вони не наймлені убийники а местники.

В тій хвили підійшов до Тараса блідий і схвилований Омелько. Він видко довго боров ся із собою, а вкінци сказав :

— Пане... — Стах сховав у кишеню капшучок з грішми.

Тарас захитав ся.

— Що?... Не вже-ж? — скрикнув він задихуючи ся зі зворушення.

Стах упав перед ним на коліна.

— Прости, мій пане, — шептав він... — То спокуса... пожалуй...

Тарас повів рукою по голові.

— Де гроші? — спитав він шепотом. — Положіть їх до прочих. Сину мій нещасний, — говорив він зворушений, — ти багато пережив горя в своїм житю, однак ти мушиш умирати ганебною смертю... Змов передсмертну молитву...

— Пожалій, — пробурмотів сердега і повалив ся без памяти.

— Даруй йому сей раз, — просили за него другі.

— Я не можу, — ледво чутно промовив Тарас. Він відступив на крок і вистрілив в Стаха. Крик здивованя вирвав ся із грудий кожного. Стах лежав мертвий.

— Він не встиг помолити ся за себе, так помолім ся ми за него, — сказав Тарас захриплим голосом серед глибокої тишини. Він проговорив „Отче наш“ і всі за ним повторили.

— Тепер в дорогу!

Всі покинули кімнату і сіли на коний коло воріт.

— Як же-ж нам відвдячитись тобі? — сказав судія Косовинців.

— Не треба дякувати, — відповів Тарас.

Він прискорив коня і всі помчали до по-

півського двору. Відділ Дмитрика стояв готовий до від'їзду.

— У нас трох вбито — стрітив його Дмитрик. —
Із жовнірів убито чотирнацятьох, інакше не мож було.

— А ранених ?

— Один.

— Їдемо. Убитих ми повинні полишити тут.

І вони поскакали бистрою їздою по широкій дорозі, та в скорі звернули на бік і щезли в зарослім узбічу. Через шість годин бистрої їзди вони добились до села Назури.

В пів години їзди від того села лежить „поле валахів“. Так називала ся пустинна місцевість, на якій і найбистрійше око не могло розібрати, де кінчається тверда земля і починаються багна, покриті осокою і шуваром. Посеред болота находив ся островець, покритий буковим лісом і злучений з твердою землею вузьким переходом.

Туди Тарас і повів свого ватагу. Кращого сховку годі було видумати. Местник частенько опісля укривав свою ватагу на тім острові, який до тепер зветь ся в народі „кріпостию Тараса.“

Люди з трудом перевели своїх коний на островець через густу зарісль — і тут могли спокійнійше відітхнути по пережитих хвилях і по утомленій їзді. Та вони не скоро могли успокоїти ся. Скромний обід з'їли скоро, та проспати ся не були вони в стані. До того опанувало їх сумне чувство жалю: люди, що ніколи не проливали крови, аж тепер зрозуміли, яке страшне ремесло випало на їх долю. Другі знов не могли простити Тарасови смерти Стаха і питали себе :

— Що зв'язує нас з тим чоловіком, що через свою завзятість робить кривду Зулавчанам, а нас провадить до того, що ми із за куска хліба важимо житєм?

Розраджував їх своєю веселістю Король, який при кінці загравав на сопілці; всі пустилися гуляти, щоби заглушити чорні думки про те, що ще мали вони зазнати тої ночі.

Тільки Тарас був спокійний і холоднокровний та давав прикази на слідууючу ніч. Один Дмитрик зрозумів, що той спокій тільки поверховний, і знав, що гризе його душу. Тому, коли Тарас прикликав його, щоби дати йому поручення, він старався впевнити Тараса, що смерть тих людей в Косовинцях наступила не із за боязливого приказу.

— Наш плян потерпів невдачу тому, бо сторожа вистрілила до нас зараз, як лиш нас запримітила. Жовніри сейчас вискочили і нам прийшлося бити ся в темноті. Нам рішучо треба було відбити їх, щоби не дати спомоги добре узброїти ся тим, що ще були в середині. Та клену ся тобі, що ми запалили смолоскипа, як лиш було можливим. Нам вдалося пояснити жовнірам, що їх завзятість до нічого, і коли вони піддалися, ніхто їм крихіточки злого не зробив.

— Гарно, досить, — перебив Тарас. — Десять чоловік більше менше, яке мені діло до того.

Гірка усмішка скривила його щоку. Він пішов дати розпорядження.

Коли стемніло ся, ватага рушила в дорогу. Осторожно провели кождий свого коня через зарісль перешийка а на твердій землі розділили ся на три відділи. Передним проводив сам Тарас, другим най-

численнішим „Сокіл“ а по заді їхав Дмитрик зі своїм відділом.

Коли вибили ся на битий гостинець, мусіли зберегти як найбільшу осторожність тим більше, бо можна було догадувати ся, що вісти з Косовинців не мало страху наженуть панам урядникам в місті.

Була темна, весняна ніч. Небо було покрите хмарами, воздух був теплий, аж душний. Відділ Дмитрика збив ся з дороги і довго пройшло часу, заким зійшли ся разом. По тім рішено їхати разом. Переїхали одно село як почули не далеко шум води. Була то бурхлива ріка Вільховиця. Та тут склала ся невдача ; вони віднайшли одну-одніську вузесеньку кладку, що вела через ту ріку і не знали вони куди їм піти : в право, чи в ліво, щоби перейти в брід. В тім в далі блимнуло сьвітло і Тарас поскакав з кількома людьми туди. В низенькій хатині через відслонене вікно вони доглянули старика, який числив із своєю жінкою срібні риньські.

— Гей, дідусю ! — крикнув Тарас і застукав у вікно.

Старик скочив зі страху і загасив скалки.

— Хто там ? — крикнув він. — Хто не дає нам спати ?

— Ми питаємо броду, не бій ся дідусю. Тиж не спав, а числив риньські. Як покажеш дорогу, то я дам тобі і ще одного риньського.

— На що тобі броду ? Їдь долі рікою — а там міст ; ти його сейчас побачиш, бо там гузари запалили сегодня вартові огні.

— Гузари ! — скрикнув Тарас.

— Ти чого настрашив ся?... Простому розбійникови, розуміє ся небезпечно переїздити через той міст.

— Слухай! Я не простий розбійник і уважаю тебе за чесного чоловіка. Поможі мені. Я Тарас местник.

— Тарас! — скрикнув дідусь отвираючи вікно. За кілька хвиль він вискочив, хвилюючись із радости.

— Яке щастє, яка честь...

— Постій, — відповідай вперед, — чи на мості гузари?

— Так, трицять чоловіка, не вже-ж ти не знаєш сего? Сьогодні рано приїхала ціла фіра поліцаїв, без слідчого. Можеш собі представити страх урядників в Коломиї. Вони побачили, що ти взяв ся за роботу і рішили чекати на тебе, аж приїдеш в Коломию. Думають, що ти приїдеш туди пімстити ся на управителеви... Ах як тішу ся, що я можу тобі все розказати... Адже-ж вони постановили тебе заскочити зі всіх сторін коло міста.

— А чому ж я їх нігде не стрічав?

— Но так, — ха... ха... ха... тому, бо тут якраз одинока діра у їх стінї. Вони впевнені, що через Вільховицю і чорт не перейде в брід.

— Спробуємо, — сказав Тарас в задумі.

Дідусь скоро зібрав ся, скочив на коня і всі вернули ся до ватаги. Тарас розказав в чім річ.

— Спробуємо перейти в брід — закінчив він.

Всі згодили ся!

Незабаром були вони вже на другім березі Вільховиці.

— Спасибі, — сказав Тарас, — і ось тобі приобіцяний ринський.

Дідусь образив ся.

— Не образуй мене, — сказав він. — Хибаж ти не местник за нас всіх? Я нічого не візьму і зістану ся з тобою, щоби провадити вас в місто і назад. Тепер темно і ви самі не знайдете потім броду.

Вони сіли в двох з Тарасом на однім конику і поїхали на чолі ватаги. Дорога була досить са-мітна. Тільки за чверть години вони стрітили кілька мужиків, що повертали ся з міста з торгу. Від них довідали ся, що вислано з міста жовнірів, щоби з гузарами разом бороли ся з местником, та що в місті остало ся всього кілька вояків коло касарень і тюрми.

Василь Соклевич показав дорогу до дому Ванди Антоневиц. Дім був одноповерховий, обведений дротяною огорожою і стояв по середині саду. Від него до міста було не повний кільометер дороги.

Коли Тарас підїздив до него, вибив міський годинник першу годину по півночі. Потім рознесли ся сигнали свиставок.

— Погано, — крикнули всі, — вертаймо ся.

— Вперед... той драб там... Дивіть ся!...

У вікнах дому було погашене сьвітло. Коли вони підїхали до брами, дзенькнув ключ в замку, бо як раз хтось що йно зачинив їх.

Кількох з ватаги почали розбивати замок а інші продирали дротяну решітку. Із хати вийшов пан з кількома слугами, що несли запалені смолоскипи. Се був Богдан, батько Ванди.

— Добрий вечер, панове, — сказав він, — скажіть, що вам треба, і я отворю вам сам.

— Драбуга в твоїм домі! — крикнув йому Тарас.

— Так... Я отворю тобі двері, та обіцяй, що ти не зробиш нічого злого нікому з нас і не будеш судити його на наших очах.

— Обіцяю. Відчиняй!

Богдан відчинив браму. Юлько і Дмитрик з ватаги остали ся коло брами, а Тарас з дванадцятьома товаришами пішов в двір.

— Де управитель? — спитав Тарас Богдана.

— На першій поверсі. Він впав без памяти, коли я йому сказав, що його приневолений я кидати, спасаючи других. Він, певно залізе в який кут, щоби схоронити ся.

На сходах ожидали Тараса Ванда з матір'ю. Вони дрожали, плакали, хватали його за коліна і молили пощадити управителя.

— Я не можу бачити такого страховища — кричала Ванда і рвала волосє на голові.

Тарас з трудом вирвав ся від них, і приказав нікого не випускати з двора. Сам пішов з Омельком, Савкою і Василем на гору.

Зі смолоскипом в руках почали вони перешукувати комнати. Та всі були пусті. Остала ся не оглядана тільки столова. Всі двері були заперті на ключ. Тарас приказав коло одних дверей стати на сторожі а другі розбити. Там стояв накритий стіл, а в шклянках не допите вино.

— Ось він, — крикнув радісно Василь, — ось він, драбуга. Вилїзай лиш!...

Коло печи в скрини з дровами лежав чоло-

вік. Кругом скрині були порозкидувані поліна дров. Василь копнув скриню ногою, та чоловік так кріпко лежав там, що не випав.

— То не Гаїк! — сказав Тарас, коли Висиль і Савка почали витягати силою чоловіка із паки.

Перед ними став на ноги Базанський.

— Хто ти? — спитав Тарас.

— Я гість... пожалій... — залепетав Базанський.

— Де управитель?

— Він утік. Підчас твоєї балачки зі стариком він утік.

Тарас гнівно тупнув ногою.

— Пожалій... я все розкажу тобі. Ми всі сиділи за столом, і цілком не ожидали тебе... Місто окружене жовнірами, а довкруги дому стояли слуги... Втім почули ся сигнали... Управитель так настрашив ся, що не міг рухнути ся з місця, ми заледви змогли знести його по сходам... Жінка дочка рішили обманути тебе і дати спромогу скрити ся управителеви... Мене вони так само намовляли, та я не схотів. — Тарас, чесний местник, — сказав я, — він благородний чоловік...

— Приведіть сюди тутешних панів, — звернув ся Тарас до сторожів.

— Атамане, — відповіли вони в заклопотанню, вони всі утікли.

І вони розказали, як ті підлі змії їх одурили. Старенька зімліла а молода почала просити, щоби її винести на лавочку в садку. Потім почала вона кричати: „Води... води!...“

— Но... вониж женщины. І ми їх послухали. Коли ми вернули ся з водою то по них і слід пропав. Ми кинули ся тоді в сад, та там в тем-

нотї не знайшли їх — закінчили вони і почувачуєчи ся до вини жалїсно гляділи на Тараса.

— Нам лишаєть тїлько запалити сей дїм, який давав приют от тому драбузі, — сказав він. —

— Запалїть його зі всїх сторїн з долу до гори. Та... кому дороге жите, хай не рушить маєтку.

Всї з криком кинули ся в дїм розмахуючи ся смолоскипами.

— А що з тим зробити? — спитав Василь, що тримав Базаньского за ковнїр. — О то зволоч, то обманець. Він висватав ту бабу за того драбугу.

— Так, — відповів Базаньский, — та колиб ти знав, якою жінкою буде вона у него, то тиб ще менї подякував.

Тарас усміхнув ся.

— Він шляхтич, — сказав Василь, — тепер у него нічого не лишило ся, та він сам розказував. як він гарненько обдирав мужиків, коли він ще мав села.

— Ні, ні, — застогнав Базаньский. — Кому не хочеть ся випити вина?! А даром ніхто не угощає, кождому хочеть ся послухати казки... — Мій отець був шевцем, а я сам...

Він посумнів і замовчав.

— Хтож ти був?

— Я?... Артист...

— Який-же артист?

Базаньский повів рукою по щоці і горлі і значучо всміхав ся.

— Рїзав горло?

— Ні, я голив... Бог бачив, я був простим голярем.

Тарас приказав відпустити його.

Люди вернули ся із двора і сказали, що запалили його з середини.

— Ми знайдемо драбугу і в місті! — крикнув Тарас.

Він ще не встиг договорити, як задзвонили з дзвіниці на тривогу. Із дому ще не було видно полуміни.

— Тревога! Вони довідали ся, що ми тут. Ти ми не відступимо. Мешканці не страшні, а з горсткою білих „кабатів“ ми справимо ся. До касарень! Драбуга напевно там сховав ся. Чи хочете їхати?

— Славно! — роздало ся йому у відповідь.

— В перед!

Їздці пігнали в місто. На тривогу дзвонили все сильнійше і сильнійше. Міщани кричали: „Огонь! горимо!“ а інші: „Ратуйтеся! Местник тут!“ — Темнота залилась кровавим сьвітлом від великої пожежі. Із вікон дому Ванди висмикувались червоні язики огню. По улицях бігали в переполоху напів одіті люди і кричали в розпуці: „Местник! Местник прийшов!“

— Славно!... — розліг ся крик їздців. Вони мчали на площу. Хто невспів уступити їм з дороги, сего безмилосердно топтали коні.

Касарні були осьвічені, жовніри стояли перед ними готові до стріляння. Їздці неслись вперед поміж товпу, котра з криком розступалась. „Стріляй!“ — роздалась команда. Грянули вистріли й Омелько повалив ся з коня, а другий з ватаги захитав ся на кони. Ватага кинулась в тій хвили на жовнірів і за кілька хвиль жовніри були подужані і поуби-

вані до одного. Десять їздців остало при брамі касарні, а прочі з Тарасом пішли в касарню, щоби пошукати управителя. На сходах стрівув їх бурмістер і парох. Вони упали перед Тарасом на коліна.

— Пощади, — блага́ли вони, — управителя тут нема.

— А де-ж він?

— Не знаємо.

— Забожіть ся!

Старики забожились.

— Все те даремне! — крикнув Тарас. — Зараз приїдуть гузари і нам ніколи вже тепер шукати управителя.

Відділ Тараса впорядкував ся і помчав назад по тій дорозі, якою прибув у місто.

V.

На другий день повернули жовніри в місто, але тут ще довго царив переполох і дика розпука. Сміливий, завадяцкый напад Тараса доказав, що „местник“ спосібний на все найстрашнійше. Се відчували пани, що зібрали ся другого дня в окружного начальника. Успокоючі запевненя офіцирів, були даремні. Не дивлячись на охорону, Тарас зміг непомітно закрастись в місто і так само непомітно утечи та скритись. Про численність Тарасової ватаги, ходили казочні слухи. Страшний рокіт і крики, з якими неслись вони по місті і скоро розправа з жовнірами, казали догадуватись, що відділ Тараса був дуже численний. Базанський запевняв усіх, що з Тарасом було тисяч люда.

Коли всі пани сиділи в окружного начальника,

зі сторони торговиці рознесли крики. Всі кинулись до вікна; думали, що се знов напад Тараса. Серед товпи появил ся простий віз, а на нему сидів не хто инший, а слідчий Капронський, котрого всі уважали за погибшого. Він усьміхаючись відповідав на привіти товпи; впрочім він помахував рукою, а до своєї шапки на голові й не торкував ся.

Він не зняв своєї шапки і в канцелярії окружного начальника.

— Простіть панове, — сказав він увійшовши там, — я не знімаю шапки, щоби не дратувати ваших нервів — у мене на голові рана.

— Рана! — скрикнув міський лікар, підскочив до Капронського і одним мигом зняв з него шапку.

— Що се значить?! — скрикнув окружний начальник, побачивши цілком обстрижену його голову.

— Се кара, котру Гуцули уважають за найбільше збезчещенє, — пояснив один офіцир.

— Оповідайте скорше, пане Капронський, що було з вами, — почулось з усіх сторін.

Капронський уклонив ся всім низенько і почав:

— Тарас пустив мене тільки на се, щоби показати вам, як він поступить з кождим урядником, котрий буде йти проти него. З першу він хотів мене повісити, але коли я єму сказав, що за мою кров будуть відповідати його жінка і діти, він занехав свою погрозу.

— Але-ж се було протизаконно з вашої сторони — перебив його окружний начальник.

Капронський предвиджує сю замітку. Він

умисно так говорив, щоби начальство було в сей спосіб повідомлене про його погрозу.

— Я був примушений обставинами, — відповів він.

Між зібраними поніс ся шепіт одобренья.

— А кілько в него людей? — запитав офіцир від гузарів.

— Буде до тисячки, — відповів слідчий.

— Ось як! Значить говорять правду, — перешептувались офіцири.

Капроньский оповідав дальше :

— Він просив мене, переказати вам отсе : по перше домагаєть ся він усуненя війска із Заболотова і з Зулавців, не стягати більше війска і застановити всякі переслідуваня против него.

— Які претенсії! — скрикнули всі.

— По друге, в протягу 24-ох годин повинні ви доставити управителя до броду на Прутї і передати його людям Тараса. Про друге, котрих він схоче судити, він в свій час сповістить...

— А коли я сего не зроблю? — сказав роздратований окружний начальник.

— Даруйте, — відповів на се Капроньский, — я мушу говорити про страшні річи, ось власні слова Тараса: „Я спалю і ограблю місто. Всіх урядників і судиїв вивішаю, а пана окружного начальника повішу найвисше від усіх.“

По салї проніс ся крик перераження і негодованя. Зібрані довго не могли успокоїтись. Офіцир від гузарів казав, що його відділ хто зна', чи зможе устоятись проти Тараса, коли у него тисячка чоловік.

Супроти того ми повинні вивезти управителя з міста і донести про се Тарасови, — простогнав бурмістер.

— Доки я живий, се не станеть ся, — поважно заявив окружний начальник. — Було би се незаконно. Коли він сам схоче виїхати, то се його діло, але горе тому, хто всилує його погрозами до виїзду.

— Може би поговорити з Гаїком, — предложив офіцер. — Ви-ж знаєте, де він знаходиться?

— В тюрмі, — виявив адвокат Старковський. — Начальник вязниці казав мені, що управитель прибіг до него ранісінько і просив його замкнути в арешт. Говорять, що він тепер майже цілком стратив голову.

— Про се пізнійше, — сказав окружний начальник. — Зараз треба прибавити більше війська, а крім того післати про все докладну звістку старості.

Капронський зірвав ся з радости і виступив на перед; бо як лиш прийдець ся їхати, так нікому иньшому, як таки йому.

— А все розкажіть, як вас поспитають, — додав начальник. — Най панове урядники у Львові знають, як тут розпоряджуєть ся той розбишака Тарас!

— Капронський ликував. Він навмисно прийшов зі своїм доносом, щоби пімстити ся на Тарасови і напудив усіх. А тут згадав ще він на погрози Тараса і рішив поповнити ще одну підлість.

— Пане начальник, — почав він, — є спосіб обезоружити його.

— Який же, який? — скрикнув начальник.

— Чи пригадуєте собі, чим я спас своє життя...
Посадити в тюрму жінку і дітей Тараса.

— Мовчіть! — в негодованню закричав начальник. — Мені соромно, що між слідчими найшла ся людина, яка відважила ся подати так проти-законну пропозицію!

— Не будете так добрі переговорити ся з паном Гаїком? — звернув ся окружний начальник до адвоката Старковського.

Адвокат згодив ся і сейчас пішов до в'язниці.

— Як лиш управитель згодить ся виїхати, то ви поїдете враз з ним, — сказав по мовчанці окружний начальник Капронському.

Капронський скаменів зі страху. Коли-б йому дали супроводжати власну смерть, то і тоді-б він так не настрашив ся.

Гаїк оказав ся хорим і на пів божевільний, і Капронському на його щастє удало ся самому їхати.

Враз з ним забрало ся з міста і багато мешканців, що рішили виїхати та забрати із собою найбільше цінний масток. Коло полудня супроводжали їх із міста кінні жовніри і двацять гузарів.

На вічу, яке зібрало ся, порадив окружний начальник мешканцям узброїти ся.

— Ми не бажаємо собі наражувати ся на смерть! — кричали одні. — Ми ліпше упросимо Тараса словами. Інші загрожували видати Гаїка.

Окружний начальник заявив:

— Ви боягузи. Я не можу зробити вас хоробрими, та зазначую, що хто рушить управителя, розстрілить ся того.

Скоро дзвонами і барабаном обявлено, що місто знаходить ся у виїмковім положеню. До всіх міст, звідки можна було сподівати ся помочи, розіслано післанців. Ніч перейшла спокійно. Та ранком почали приходити не дуже то потішні звістки. Вернули ся післанці з ріжних сіл, що звертали ся до селян за помочию, і принесли відповідь :

— Ми не підіймемо руки проти своїй крові. Ми радимо цісарским писарам заключити мир з Тарасом, тому, бо він справедливий чоловік.

Мужики, як видно, не тільки не згоджували ся іти проти Тараса, а готові були і отверто стати по стороні местника.

Майже що години приходили доноси околичних управителів, арендарів та съвящеників про сильні заворушення серед мужиків. До того звістка о новім подвизі местника, нанесла страшне пригнобленє.

Серед ночі Тарас появив ся в селі Задубрівцях, увільнив мужиків, що сиділи в тюрмі а управителеви, після подрібного розсліду, приказав обстригти волося, та заявив, що коли він дальше буде знущати ся над мужиками, то його розстрілять.

Задубрівці лежали на рівнині, майже на границі Буковини. Ніхто не міг зрозуміти, як Тарас туди зайшов і де він тепер мігби знаходитись. Прибувші в місто драгони не могли успокоїти мешканців. Скоро прибув і піхотний полк із Зулавців; полковник Станчук вибрав ся з відтам ранком, почувши о безвихіднім положеню міста. Все військо, що находило ся в Коломиї, рішено затримати в місті

і тільки, колиб прийшла звідки поміч, взяти ся успокоїти населенє в околици.

Так стояли справи до перших днів мая. Нападу на місто не було. Та не мало і Тарас держав усіх в напруженім станї тим більше, що все появляв ся в ближших околицях. Зі всіх усюдів приходили вістки, що Тарас являв ся неограниченим володарем над мужицким населенєм цілої околиці. Урядники, не зважаючи на своє обуренє на Тараса, були в станї все-ж таки признати, що местник має великий вплив на селян.

Окружний начальник не вірив з початку на доноси, що Тарас забороняє мужикам рабувати. Та дальші звістки потверджували доноси. Писали про се і дідичі і арендарі і управителї. Тарас, справді, грозив смертю кождому, хтоб зважив ся на рабунк або на самосуд. Майже що дня приходили звістки о новім судї Тараса. В протягу не більше трех неділь Тарас перепровадив десять судів. А у всіх случаях заходило одно і те саме. Віддїл Тараса окружав дїм, местник розпитував обвиненого; коли той заперечував закиди, кликав сьвідків; потім Тарас обявляв засуд і тут же його виповнювано. Обвинених або стригли, як безчесних людей, або тут таки розстрілювано. Забрані гроші передавало ся місцевому населеню.

З початком мая прийшов зі Станиславова баталїон піхоти а з Буковини баталїон стрільців, та шкадрона гузарів. Разом з ними приїхав генерал, який мав проводити всім вїйском. Генералови прийшло ся познакомити ся з доволї чудними звістками про местника.

— Пане Старковский, — спитав він адвоката

— ви здасть ся добре знаєте Тараса? Скажіть, чи ви вважаєте наше місто в небезпеці?

— Розуміть ся, як довго знаходить ся тут Гаїк, — відповів адвокат. — Та небезпека грозить кожному дворови, кожному замкови, де сидить подібний нікчемник. Тарас те робить не із-за личної образи. Гаїк у него нічого не забрав. Він почав боротьбу за право, за „свiate діло“. Він не успокоїть ся, коли ви навіть видастьте йому управителя.

В місті генерал оставив певне число війська, а прочі воєнні сили рішив розділити на відділи і розкинути їх по околиці. Та і так розіставлене військо не могло нічого зробити. Його піймати було трудно і він не ожитано появляв ся то в однім місці то в другім.

VI.

Мешканці Зулавців не стали по стороні Тараса тому, що він замість помочи їм проти війська, наніс їм чимало прикрости. Вони не могли стати і по стороні правительства тому, бо відчували страшну ворожнечу до урядників і жовнірів. Тому то, коли село вкінци освободило ся від стійки жовнірів, в головах селян почали перебивати ся найріжнійші думки. Щоби упередити насильні діла селян, отець Лев наставав на виборах вибрати уповновласнених, які повинні вияснити всі їх бажаня. Вибрано шістьох людей. По деяких спорах прийшли вони до такого заключеня, на яке згодили ся і прочі селяни Зулавців.

— Тарас відказав нам помочи, правительственні урядники поступили з нами не законно, тому то ми мешканці Зулавців рішили управляти

ся по своєму. Вибрані нами судії будуть нашими провідниками. Ми нікому не будемо платити повинностей, не будемо виконувати жадних робіт нашому панови, та однако зістаємо спокійними і чесними людьми. Не рухати мемо анї замок, анї належну йому землю. За те всю громадску землю забираємо собі.

Таким способом ота сільська громада власним розумом устроїла у себе республику. Семена вибрано першим „свобідним судією“, в зміслі президента.

Народне віче під липою, на яким запало то рішенє, відбуло ся дуже поважно. Не були присутні тільки Анниця і отець Лев.

— Братя! — сказав Семен, — для нас булоб встидом, колиб ми не з'уміли власними силами удержати порядок. Кругом нас сум і неправда, хай же у нас панує спокій, оснований на труді!

Через більше накопиченє ріжних справ, із за нової самоуправи в селі, вибрано не двох, як було перше, а трох старшин. Олексій мав поклопотати ся утриманєм порядку внутрішних справ, розумієть ся, завідувати розділом громадскої землі і зібраного зерна; другий старшина, різник Василь, обовязав ся вести внішні справи а Валерій завідувати громадскими толоками.

Коли все то порішено, уставили ся вічевики по пять чоловіка в ряд і зі співом „Тебе Бога хвалим“ вирушили на громадску толоку. Чорний хрест здіймили і поставили в три кроки від берега. Потім судя і три старшини упали на коліна і три рази вдарили поклони. Прочі зробили те саме а многі плакали.

Коли всі встали, звернув ся до них Семен зі словами :

— Зробимо все, що зможемо, щоби охоронити своє право. Клянїм ся всі!

— Клинемо ся! — повторили селяни.

З того часу в селї началась спокійна праця, тоді, як кругом лила ся кров і гомонів плач та стони. А начальству і жовнірам було не до них; у них були далеко серйознійші клопоти. Тарас продовжував свою роботу з тоюж відвагою і ані разу не вдало ся жовнірам піймати ані одного чоловіка із ватаги местника. Вони всюди являли ся або запізно, або чатували на ватагу коло Дністра, коли він переводив розправу коло Черемоша, або охороняли Снятин, коли ватага працювала коло Тесляниць. Надармо висилало ся нових жовнірів, надармо власти підкуплювали волоцюг, щоби слїдили за Тарасом.

Местник продовжував свою роботу з тим успіхом цілий май і Червень. Він розпоряжав ся уже в чотирох округах Галичини і зайшов аж на полудне Буковини. Управителї перестали звертати ся до властей боючи ся мести Тараса. Хотяй Тарас судив надзвичайно строго, за цілий час не укарав ані одного невинного і все стримував селян від незаконних поступків, все-ж таки огорнув всіх управителїв якийсь страх.

В половинї липня вислано проти Тараса 5000 жовнірів та їх провідники нічого не могли зробити. Мужики з найбільшою готовістю сповіщали местникови про всякі рухи війск.

Зулавчани радували ся всяким пораженєм „білих мундурів“. Чим більше терпіли війська неудач,

тим кріпшала у них віра, що ніхто не порушить їх вільної управи. Та прийшов день, коли вони переконали ся, що не так то легко охоронити своє право. Лучило ся се в похмурий день липня. Сторожа, яку різник Василь вислав сторожити коло моста, спокійно собі хропіла в сухому та затишному куріні. Їх розбудив шум і тупіт на мості. Ішов відділ піхоти з офіциром на переді, який їхав на кони. Сторожа з криком помчала в село і стріляла на знак небезпеки. Вони добігли в село скорше, чим прийшло військо.

Коли офіцир, — то був полковник Станчук, — підійшов з жовнірами до шинку, дорога була загороджена деревом, великими мішками із сіном, дошками, а за тими барикадами стояло около пятьдесять люда з готовою зброєю. Полковник Станчук був чоловік розумний і добрий. Щоби оминути кровопролите, він задержав жовнірів з на двіста кроків від барикад, а сам поїхав в перед і покликав судію.

— Отця тут нема, — відповів Грицько. — Та чого-б, ти не забажав, — наша зброя дасть тобі на все відповідь.

Полковник предложив подумати і повернув ся до жовнірів. Коло барикад зібрала ся майже ціла громада. Всі були войєвничо настроєні. Тим то й не легко удало ся судям і сьвященикови упевнити Зулавчан, що треба послухати офіцира. Семен попрямував із своїм сином, трома старшинами і сьвящеником до того місця, де були жовніри. Їх як громом поразило, коли довідали ся, що жовніри прийшли арештувати Анницю і її дітий.

— Пане полковник, — скрикнув сьвященик,

почервонівши зі злости, — ручу вам головою, що та нещасна жінка не бере ніякої участі в роботі чоловіка.

— Ми не позволимо! — горячо заявив Грицько.

Селяни рішучо постановили не видати Анниці. Порозумівши ся з ними Семен, передав то полковникови.

— Пане! поки живий буде хоч один чоловік із нас, тобі не вдасть ся забрати жінку і її дітий. Ми не допустимо до такого насильства. Так каже нам наша совість.

Полковник дав ще чверть години на роздуманє.

Семен з прочими людьми вернув ся ід барикадам; за ними пішов і сьвященик. Вони оповістили селян, чого бажає офіцер. Однодушний крик обуреня був відповідію. Галька побіг до дому, щоби передати Анниці ту страшну вістку.

Грицько заняв ся зібранєм зброї. Він приказав зайняти дві хатинки і горбок, де стояла церков. Люди розбігли ся вибрали собі відповідні місця і залягли, держачи зброю на поготові. Вони рішили допустити жовнірів на трицять кроків, а там піchnуть стріляти всі на команду Грицька.

Скоро прогомоніли барабани і жовніри пішли на приступ, держачи зброю в руках. Селяни підпустили їх близенько, не задавши анї одного вистрілу. Коли жовніри добігли до хатини Валерия, Грицько, що стояв на барикадах, сквапливо підніс свисталку до губ. . .

В тім чиясь рука відтягнула його руку від губи.

— Я не позволю стріляти, — почув ся грімкий голос.

Грицько оглянув ся. Перед ним стояла жінка Тараса з маленькою дитиною на руках. Позаді неї бабуся-робітниця, голосно хлипаючи провадила двох хлопчиків. Анниця стояла випрямившись гордо, з тим же м'рачним спокоєм на лиці, який у неї так і зівстав ся після шуткової неділі.

— Ви не повинні стріляти — сказала.

— Я сама піду із жовнірами!

— Аннице! — скрикнув Семен, — ти віддаєш себе тим катам?

— Так . . . ходім! — приказала слугі.

Офіцер замітив се і задержав жовнірів. Анниця мовчки підійшла до полковника і сказала:

— Я можу іти за тобою, — а ось і мої діти! . . .

Селяни ридуючи обступили Анницю. Всі були тронуті до глибини душі. Вони цілували кінці її одежи. Св'ященик сказав:

— Твоє ім'я, жінко, збереже ся в пам'яті, як довго існувати ме то село. Не турбуй ся, твоє господарство буде в найліпшій порядку.

— Спасибі — тихо прошептала Анниця. І її покотили ся сльози із очий. Вона пішла до воза.

Забубоніли барабани і військо справило ся в дорогу до Коломиї.

Окружний начальник був майже примушений властями зарядити арештоване Анниці. Він навіть просив, щоб його перенести в стан спочинку, та сего не прийняли і йому прийшло ся власноручно написати приказ арештованя. Та за те він рішив о скілько можливо об'легчити її положеня.

На слідстві він запитав її.

— Чи помагала ти своєму мужеві в його ділах?

— Ні, пане! — відповіла Анниця.

— Я однаково мушу посадити тебе в тюрму. Та ти не бій ся, тобі буде добре, — сказав він а сам подумав :

— Дав би то Біг, щоби будучність не засталавила пожаліти о вчиненім розпорядженю.

Слова старика справили ся. Другого тижня після того, як привезено Анницю в місто, окружного начальника розбудили о півночі по дуже важному ділу.

Коли він побачив перед собою писара Йосифа Дорна, він захитав ся і схопив ся за стіл, щоби не впасти.

— Убили Гохенав! — крикнув він поглянувши на писара, який ніколи не був боягузом, а тепер також заледве держав ся на ногах.

— Убито! — відповів він.

Гохенав був совітником правительства, якого післали для розслідження справ до місточка Яблонова. Був то гарний чоловік, найлюбійший судия в цілім окрузі; і хотяй через те він найменше зі всіх міг попасти ся в руки местника, всеж таки окружний начальник дав йому сорок драгонів. З ним поїхав його писар Дорн. Тої ночі вони повинні були вернути ся.

Окружний судия почув, як від тої звістки стало у нього волося дубом на голові. — Хвилю постояв він закаменілий.

— Як же се стало ся? — спитав він в кінци.

Старий писар з трудом витягнув ся перед ним і почав розказувати.

— Із Яблонова ми виїхали о осьмій годині вечером. Драгони їхали собі спокійно коло ко-

ляски, і сам пан совітник зажартував собі і сказав, що хотів би побачити Тараса.

— Він хвацький судія, — сказав пан совітник, у него є чувство справедливости.

— Воля ваща — відповів я — та він всеж таки розбійник, хай нас Господь хоронить від него.

— Но, та вже-ж — відповів совітник — я не так дуже бажаю собі стрітити ся з ним; та він все таки не простий розбійник; він судить як чоловік, а не як нікчемник.

Ми спускали ся на місток через червоний потік. Тільки що пан совітник промовив ті слова як по обох сторонах ріки зашевелїв шувар і нас окружили розбійники. В пять мінутах всі були обезоружені; вони не убивали тих, хто піддавав ся; вони звязували їх і клали на землю. Один із них із виду міщанин, підійшов ід колясці, подивив ся ввічливо і сказав :

— Потрудіть ся вийти. Я вас проведу ід местникови.

Я пригадую собі, яким молодцем був Тарас два роки тому в зад, коли приходив він до нас в уряд по службовим ділам. Тепер нас підвели ід худому, поморщеному старикуви з розбурханим волосям і мені здавало ся, що він з трудом держить ся на ногах.

— Ти можеш іти собі, старику, — сказав він мені. Можливо хіба що передасть тобі пан совітник послідні бажаня ?

Підімною затрусили ся ноги. Пан совітник зблід; схватив мене за руку, та спокійним голосом промовив :

— Я совітник окружного суду, Гохенав. Мене знає кожда людина в окрузі; всі знають, що я не робив нічого проти-законного. В чім ти мене обвиняєш, Тарасе?

— В нечувалій жстокости, в нарушуванню всякого права. Моя жінка і діти нидіють у вашій тюрмі!

Совітник випрямив ся і відповів поважно:

— Даю тобі слово, що їх арештовано не по нашій волі, а після приказу із намістництва!

Тарас поглянув на него.

— Але-ж, здаєть ся, ви самі приказали Капроньському ще на Великдень, грозити моїй жінці тюрмою!

— Він збрехав, той драбуга!

Пан совітник був сильно зворушений, та все таки ясно розказав Тарасови, як ми три рази протестували проти такого беззаконя. Тарас задумав ся. Ми вже надіяли ся, що уратовані, та склало ся инакше.

— Гарно, я вірю тому, що ти сказав. Та чогож ви таки рішили виповнити те беззаконє? — спитав Тарас.

— Ми були приневолені!

— Якже-ж то ви були приневолені?

— Нас прогнали би зі служби.

— І ви, щоби не втратити службу, зважили ся сплямити совість? І називаєте ся судіями! Присягали все руководити ся правдою, — законом?!

Тарас промовив то спокійно а опісля голосно закричав:

— Ні, судіє, хто так поступив, заслужив на смерть! Приготов ся!

Я впав перед Тарасом на коліна, та пан совітник приказав мені встати і спокійно сказав :

— Тарасе, ти на все запятуєш свою совість. То буде твоєю першою нечесною розправою, яку нічим не мож буде оправдати.

Розбійники, що нас окружали, почали кричати, і насміхати ся, та Тарас приказав їм замовчати. Той міщанин підійшов ід Тарасови і почав просити милосердя для совітника. Та Тарас відтрутив його і дрожащим, захриплим голосом промовив :

— Він і його лідчинені нарушили присягу із за личної вигоди і із за боязні людей. До сеї пори думав я, що урядники поступають несправедливо із за дурноти, із за легковажности. Сьогодні довідав ся, що вони поступають протизаконно в повній сьвідомости. Я повинен поглянути на них. Мені жаль, що як раз той старий урядник, можливо і найчеснійший ще з них, буде першою жертвою, та я не можу инакше поступити.

— Я почав просити Тараса, та він відійшов від мене на бік.

Старик Дорн заридав і потім сказав крізь сльози:

— Вони . . . його . . . розстріляли . . . ось записка. . .

— Мир душі його, — прошептав окружний начальник.

На папері було написано олівцем:

— Пращай; спасибі за вірну службу. Не жалій за мною; охорони себе і других. Покарай Капроньского, як він того заслужив. Я вмираю не охотно, та спокійно. Твій *Карль Гохенав*.

Окружний начальник і генерал з військом сейчас виправили ся до Червоного Потока, не чекаючи ранка. Відділ драгонів стрітили вони на пів дороги: один із них розпутав себе із шнурів і освободив других. Коло моста знайшли кілька ранених і труп совітника.

Повернувши в місто, окружний начальник пішов в тюрму і приказав привести до него Анницю.

Він запитав її лише одно:

— Чи правда, що Капронський грозив тобі тюрмою?

— Так, — відповіла вона і розказала як було діло.

В уряді окружний начальник найшов обіжник, в яким приказувало ся розпочати з Тарасом мирові переговори і поділати на него запевненнями.

Побіч обіжника була прилучена записка намісника.

Він писав, що справою Тараса заняв ся його величество дядько цісаря. Зі своєї сторони намісник додав, що по його думці мирові переговори злишні. — Капронський, досить тямущий і заслуживший повного довіря чоловік, також не радить приступити до переговорів. Всяка уступчивість, по думці того не мало досьвідного урядника, тільки приведе Тараса до крайних вибриків.

Вкінци записки предложувало ся прислати гадку суду.

Окружний начальник скликав сейчас нараду. Рішено відписати у відповідь ось таке:

— О мирових переговорах нема й гайдки. Що правда, — Тарас не простий розбійник, но все таки то безхосенне і тільки понизить ся правитель-

ство в очах підданих. Тарас думає, що він повинен бороти ся за право, і нищити всяке безправство. Нічо не заставить його відказати ся від того.

Дальше, окружний суд повторив просьбу про освободжене Анниці і її дітей.

Відповіди на те не було ніякої.

Положене окружного начальника ставало щодня прикрійше. По тім цілком не сподівано наступив зворот в ділах Тараса. Він почав появляти ся що раз то рідше і рідше а в першій половині серпня, кудась цілком скрив ся, ніби провалив ся під землю.

VII.

На березі Чорного Озера розложила ся одна із найбогатших гірських осель; вона заселена потомками роду Розенко, числом більше трех соток. Всі вони повинують ся найстаршому з поміж себе і більше не хотять знати нікого. Та родина звісна в цілім окрузі, як найбогатша і найбільше воївнича. Та її власть ніколи не досягала такої сили як за часів управи старика Іляріона, прозваного „Справедливим“. Не було кругом і одного чоловіка, який би не слухав ся того мудрого патрарха. Старик був в союзі з местником.

До того чоловіка і удав ся Тарас з початком серпня і розбив свою ватагу недалеко від Чорного Озера. Він був приневолений зайти в те глухе місце, бо його ватага значно уменьшила ся. Многі полишали атамана.

Чутки, які ходили серед населеня про невдоволеня ватажців Тараса, були правдиві. Невдоволене серед його людей, яке вже було помітне на

Великдень зростало; вкінці в серпни оно виразило ся отвертим повстанєм.

Ватага числила около двох сот чоловіка. Старий Омелько і Дмитрик нераз упереджали Тараса.

— Тим людям охорона права не може бути так дорогою як тобі— говорили воґи йому. — Їх подвиги не все безкористні. Ти хочеш щоби вони зрозуміли тебе, так зрозумій ти й їх.

Прихилити ся до тої ради Тарас не міг, бо ніколи він не міг згодити ся змінити свою постанову. Коли прийшов задур перших побід, мноґи почали обвиняти атамана; одна часть жалувала ся на то, що Тарас забороняв грабувати; друга часть непокірних людей обурювала ся, що Тарас ніколи не радить ся з ним о своїх ділах. Їм хотіло ся крім того, щоби були у них вільні часи, які вони-б проводили по своєму бажаню. Трета часть складала ся з молодих людей, які прийшли до Тараса, щоби схоронити ся перед ріжними незаслуженими карами або під впливом охорони перед самим таки местником. Та кроваві росправи, в яких їм прийшло ся брати участь, наповнили страхіттям спокійні душі отих людей. На чолі тої части ватаги стояв Софрон Глинковский. Вони були першими, що рішили ся отверто висказати своє невдоволеня.

Одного ранку вони тільки, що повернули ся з утомливих вандрівок. Коли сонце почало клонити ся до заходу, Тарас сповістив їх, що за годину вони мають вибрати ся знова до всхідньої Буковини, з відки наспіло кілька жалоб з ромуньских сіл. На те роздав ся стукіт, який в скорі перейшов у шум.

— Знову в дорогу, — кричали одні, — нам жеж треба відітхнути!

— Пощо, — кричали другі, — якеж нам діло обороняти Румун?!

Приклонники Тараса в переляку обступили свого начальника; та їх число на жаль було майже незначне: Дмитрик, робітники Савко і Омелько, молодий Василько, Лазарко і ще кілька людей. Вони зняли з плечий зброю і оточили отамана. Шум перейшов в рев. Гайдамаки все тіснійше обступали нерухомо стоячого Тараса і його оборонців. Втім Тарас випрямився і поглянув на тих, що стояли в передних рядах. Многі замовкли і відступили.

— Мовчати! — крикнув Тарас а потім сказав спокійно:

— Я не можу говорити зі всіма нараз. Хто хоче говорити, най виходить!

Шум утих. Всі заговорили шепотом. Гуцули зібрали ся довкола Сокола і просили його в їх імени вести переговори; що найгірші зібрали ся довкола чоловіка середного зросту, Івана Питака; дальше стояв гурток коло Софрона.

То, про що давно говорили атаманови Дмитрик і Омелько Тарас бачив тепер наочно.

— Хто хоче говорити? — повторив Тарас.

Він думав що першим вийде нахабний Питака. Та склало ся інакше. Великан тільки здвиг плечима і повернув ся. Тарас виразно зачув, як він сказав своїм товаришам:

— Піду я! Він застрілить першого, хто заговорить з ним!

В тій хвилі підійшов до нього блідий, з блестячими очима Софрон.

— Убий нас, атамане, — крикнув він, — та ми не можемо вже більше проливати крові.

Слова ті не були несподіванкою Тарасови, та однак не менше навіяли на него тяжке огірченє. Його голос задрожав, як він відповідав :

— Правда по нашій стороні! І то повинно служити вам такою піддержкою як і мені!

— Тарасе! — крикнув Софрон, — звідкиж та певність? Докажи, що ти маєш право судити, що ти достойний тої власти, яку ти собі присвоїв.

— Я не присвоїв собі ніякої власти, — глухо проговорив Тарас, — та власть приналежить кождому в нашій стороні: у нас нема законного права.

— Та хибаж то — причина, щоби вештати ся по цілій околиці, палити, убивати? Чиж нема другого виходу для тих, що шукають правду? — в одчаю скрикнув Софрон.

— Чогож вам треба? — тихо спитав Тарас.

— Ми хочемо відійти, — відповів Софрон, — ми дальше не можемо терпіти... відпусти нас.

— Ідїть! — сказав Тарас.

Крик радости був відповідно на ті слова.

— Ідїть! Кому совість не позволяє слухати більше моїх приказів, хай підійме руку.

Близько сорок чоловіка підняли руку. То були самі бездоганні люди з цілої ватаги.

Тарас глибоко вздихнув.

— Станьте там під ялицею, — сказав він, — я потім з вами поговорю і видам вам часть ва-

шого маєтку. Тепер я розрахую ся з другими. Він гордо випрямив ся і крикнув :

— Виходи, Іване Питак !

Великан заколибав ся, та товариші виштовхували його в перед.

— По що я маю виходити ? — бурмотів він.

— Ти-ж знаєш, що нам треба... Наші бажаня вповні правні. — Ось ти сьогодні поведеш нас ід тим Румунам. А нам який хосен з того. Важимо житем а якими бідаками були, такими і вернемо ся. Ти справедливий чоловік, отже розсуди сам : адже-ж все те приходить ся нам погано зносити. І чому ж ти нам не віддаєш хоч половину гроший ? А що дальше, скажу я тобі, Тарасе, чиж то гарно, щоби у ватазі хоробрих бойовників панував монастирський закон, — аджеж ми не монахи...

— Досить ! — перебив його Тарас. А коли я не знесу свою заборону ?

— Тогди, — вівповів замішано Софрон, — тогди ми будемо бороти ся за право під начальством другого атамана, не так строгого, як ти.

— Хто годить ся з ним, хай піднесе руку !

Більше як пятьдесят людя, які до сих пор уважали ся найхоробрійшими, піднесли руки на знак згоди.

— Відійдїть в право, — сказав Тарас. — І з вами я поступлю, як ви того заслужили.

Потім Тарас підійшов до Сокола.

— Ти хочеш забрати ся ? — спитав він його.

— Свобідний гуцул не зносить ярма, — відповів Сокіл, — а ти нам звязав і руки і ноги. Я розумію, що атамана треба слухати ся в бою, та жити по монашому, — то не лицює гайдамаці.

Ми б давно були відійшли від тебе, колиб мій отець не забороняв був нам покидати твою ватагу.

— Мій друг Тарас, — сказав мій отець — задумав гарне діло і я його уважаю за розумного і діяльного чоловіка. Коли він заставить вас поповнити сороміцьке діло, тогди ви правно можете відійти! —

— Ось таке сказав мій отець.

— Якже-ж ви постановили? Маєте ви право відійти, чи не маєте?

— Ні, не маємо! Та ми постановили просити тебе ось що: проведи нас до Чорного Озера, до мого батька! Ми обяснимо йому цілу суть річи, хай він рішить, чи нам зістати ся, чи ні.

— А коли я не прихилю ся до твого бажаня?

— Тогди ми самі підемо, — відповів Сокіл, — я беру на себе відвічальність перед вітцем.

— Гарно, — сказав Тарас по короткім ваганню.

— Мені нема другого виходу. Я веду боротьбу за сьвяте діло і я повинен зробити все можливе, щоби продовжити боротьбу. З тими людьми, що у мене остануть ся, я не зможу того зробити і тому годжу ся на твоє предложеня. Можливо і те, що твій отець вискаже ся в мою користь. А поки що, я приневолений зажадати від тебе услуги, якої ти мені не можеш відказати, тому, бо то довг чесного чоловіка.

Сокіл тогди приближив ся до Тараса.

— Я не можу допустити, щоби зброя, яка служила для оборони сьвятого діла, послужила для убійства і рабунку тим людям — сказав Тарас. — Я хочу їх обезоружити; Чи поможеш мені?

— Ти ще питаєш ся? — пригноблено відповів сокіл.

Тарас підійшов ід товпі Софрона і від них зажадав тої услуги. Вони охочо згодили ся.

Приклонники Івана безжурно сьміяли ся, лежачи на траві, і фантазували заманчиві пляни будучого житя, коли нараз побачили, що їх оточують густі ряди товаришів. Вони в перестрашу скочили і схопили за зброю. Та було уже запізно; їх оточено із зброєю на поготовім.

Тарас виступив в перед.

— Віддайте вашу зброю! — скомандував він.

— Вперед відплачу ся за все, — крикнув Іван і вистрілив з пістолета зміряючи в Тараса Куля пролетіла над самою головою Тараса і застрягла в дерево. Куля Лазарка положила Івана трупом. Прочі зложили зброю у ногах атамана.

— Я пізнав тепер що ви за люди — сказав Тарас. — З вами не можна бороти ся за праве діло. Ідїть і пошукайте собі красше ремесло, чим те, за яке ви готові взяти ся. Не допустїть ся до того, щобисьте увійшли в шайку Зеленого Грицька. Тепер він скрив ся зі страху пере-до-мною. Коли ви увійдете в його табор так, чорт зна, готові знова настати розбійницькі напади. Памятайте! — При першім рабунку, о яким я довідаю ся, розправлю ся з вами, як з простими злодіями і драбами.

— Ми будемо чесно заробляти собі на хлїб — впевняли вони.

Тарас приказав Омелянови видати кождому їди на три дні і по кілька ринських кождому чоловікови. Потім попрощавшись із Софроном і його товаришами Тарас пришпорив коня і помчав

в напрямі червоного потока. Через кілька хвиль в таборі, що стояв на „Білих Ключах“ не лишило ся і живої душі.

По чтиродневній тяжкій дорозі, відділ Тараса добив ся до Чорного Озера. Встріча була сьвяточна. Сурові серця гуцулів рідко проникають любовю, та кого вони полюбять, до того привязують ся з найбільшим довірям. Аж другого ранку по приході Сокіл і Тарас звернули ся до Іляріона і по щирости розповіли йому як має ся річ.

Вісімдесять-літний старець вислухав їх уважно з рідка погладжуючи свою довгу срібристу бороду.

— Стара істория, — сказав він коли Тарас і Сокіл скінчили своє оповідання.

— Мене ліпше дивує те, як щасливо ти, Тарасе, розійшов ся з ними. Такому чоловікови як ти, легко згинути. Ти добрий і довірчивий і хотяй ти пролив немало крови то все ти так чистий, як дитя. Розрішити ваш спір я не можу: ви оба оправдані. Ти поступаєш, Тарасе, по своїй совісти, а наші люди не привикли до такого житя. Уговори безхосенні.

— Значить, ти дозволяєш нам розійти ся? — спитав Сокіл.

— Так, то булоби, думаю, найкраще рішенє, — поволи промовив Іляріон, — та не найблагороднійше і найкористнійше. Послухай Тарасе! Коли я довідав ся, як справедливо ти судив, я подумав:

— Слава тобі Господи, що ти дав мені дожити до такої радості. Смутні ті утиски, які терплять жителі долин, смутне і те, що нікому заступити ся за законні права. В кінці появил ся

метник і показав усім, що і ті згноблені люди — не воли, запряжені в ярмо.

Та я і тогди бояв ся, що твоє діло не цупке, тому, що всі твої люди не зможуть на рівні з тобою нести тяжезний клопіт. Я бояв ся, що твої люди взбурять ся і убють тебе або звяжуть і видадуть, щоби спасти свою шкуру. І я приказав тому своїм остати ся в твоїй ватазі, щоби тебе спасти від нещастя...

— А тепер, — задумчиво промовив старик, — булоби найрозумнійше остати ся тобі у нас, і заробляти собі хліб польованем і пастухованем.

Власти тогди увільнили би твою жінку і дітей і ви-б могли тут щасливо прожити ще много літ, та здаєть ся то пусті слова. Твоя совість не позволить тобі так зробити...

— Знова розкинути табор? Так, до тебе збіжить ся много людей, тому, бо слава твоя велика, та чи будуть вони ліпші від попередних? Аджеж ти не дозволиш їм вести веселе житя, не дозволиш їм рабувати!

— Що-ж мені лишає ся робити? — спитав Тарас.

— Я придумав вихід, — відповів старець. Посели ся тут з тими людьми, що остали ся тобі вірними. Зречи ся думки зібрати нову ватагу; та від сьвятого діла відказувати ся не треба. Розбий свою ватагу, та дожидай ся, поки не прийде хто сюди із жалобою. Коли жалоби покажуть ся оправданими я прикажу своїм людям прилучити ся до тебе. Я дам тобі стілько людей, скілько забажаєш; а в прочім часі можуть вони робити, що

їм захочеть ся. Другого виходу нема. Я пропоную тобі союз. Чи приймаєш його?

— Дякую тобі, — відповів Тарас, глибоко зворушений, — та дай мені ще подумати до завтра. То діло мені дорозше від життя.

Тарас зібрав гурток своїх вірних товаришів і сповістив їх о пропозиції Іляріона. Думки були різні. Омелько говорив, що з гуцулами буде трудно зжити ся. Дмитрик був за тим, щоби лишити ся.

— Ми будемо держати ся обережно, — замітив він; — а окаже ся дружба не певною, — так нічого нам не перешкодить відійти.

Тарас прихилив ся до останньої гадки і на другий день торжественно завязано союз. Іляріон і Тарас наповнили два кубки кобилячим молоком і кожний із них капнув в молоко каплю крови; потім вони обміняли ся кубками і випили їх до дна обернувши ся лицем до сонця.

Тарас розбив табор в лісі коло Чорного Озера. Перша неділя перейшла спокійно. Тарас відвідував Іляріона, старець також відвідував атамана.

Лише прочі члени ватаги що були остали ся уникали стрічі гуцулів. Із жалобами не приходили. Селяни думали, що або ватага розбрела ся, або местника убито.

Одна лиш бабуся із села Банилова не хотіла вірити, щоби пропав чоловік, на якого вона поклала всю надію, що уратує її донечку. Її донечка, Татьяна, була засуджена на кару смерти, і чекала останньої хвилі в Черновецькій тюрмі. Судії по своїм засуді, післали цісареві просьбу

о помилуванє. Скромна, молода українська дівчина, рідкої краси, була дочкою лісного сторожа і виросла в нужді, серед тяжкої праці. Припадок привів в їх бідну хатинку лісного Котиньського, у якого батько Татяни служив. З того дня відвідував ту хатину майже що дня. Та дуже скоро він старався заманити дівчину обіцянками, та скоро змінював обіцянки на погрози. Дівчина не хотїла і слухати ні о чім. Тоди він рішив просити побережника о руку його дочки. Татяна однак не хотїла за него вийти заміж. У неї був жених, молодий, гарний парубок з другого села, якого вона дуже любила. Тоди пан Катинський взяв ся за підлу роботу. Він віддав жениха Татяни і не чекаючи бранки в рекрути, а коли і то не помогло, прогнав побережника і його родину серед зими з хатинки. Татяні удало ся все таки успокоїти рідню. Сусїдній завідатель дїбр із милосердя дав їм у себе місце, бачучи їх немилосердну судьбу. Той управитель був вдовець, старших лїт. В скорї той чоловік залюбив ся в Татяні. Він оказав ся щасливішим; Татяна рішила забезпечити життя своєї рідні і вийти за-між за того доброго і чесного старика. А напрасна слабїсть батька укрїпила її постанову. В той час почали ходити погані слухи о нїй. Пан Катинський підкупив свого стрільця і той став розповсюднювати про Татяну чутку, що вона піддержує з ним любовні зносини. Старик спитав стрільця, а той потвердив сьвятою присягою. Управитель відказав ся женити ся з Татяною і вся родина знова знайшла ся в прикрім положеню. Та судьба ще раз усміхнула ся їм. Богата селянка із села Барнилїв прийняла Татяну

до себе на службу і дала притул її матери і сиротам. Пан Котинський приказав сільському судови, візвати селянку до суду, як звідницю, що дає притул розпустницям. Татяна не знесла того ; вона взяла зброю батька, початувала на Котинського і убила його, після чого сама віддала себе в руки властям.

Вислухавши страшне оповідання старенької, Тарас і Іляріон постановили помочи тій жінчині.

Та їх виправа була в найвисшій степені небезпечна. По лівій стороні їх дороги находило ся мнго війська під проводом генерала, а в переді лежало місто з десять тисяч мешканцями і з більшим числом жовнір. Ватага пробирала ся тільки ночью і то по диких стежинках пильненько оминаючи кождісіньке село. Если-б їх замічено і звістка дійшлаби до Заболотова і Чернівців — то діло-б пріграно ; в кілька годинах жовніри загородили-б їм дорогу повороту в гори і їм тоді прийшлоб ся або піддати ся, або згинуту.

На розсв'іті четвертого дня добила ся ватага до безлюдної місцевости, перерізаної глибоким яром і укрила ся в ребрі гори серед зарослі і обламків скал. Коло полудня прийшли сюди розвідчики. Їх звістки обіцяли мало гарного. Хотяй тюрма і находила ся на самім краю міста, та майже рядом з него були касарні, в яких містило ся три сотні жовнір.

Не зважаючи на те, рішив Тарас перевести напад.

Вечером підняв ся сильний вітер з проливним дощем. Під шум зливи удало ся ватазі пробрати ся не помітно на подвірє тюрми. В касарні сто-

рожа нічого не чула. Тарас зліз з коня і з п'ятидесяти людьми пішов ід воротам тюрми. Сторож в будці задрімав, не вспів проснути ся, як йому звязали і руки і ноги а рот заткали платком.

Тарас застукав в браму. Кілька хвиль було тихо, тільки вітер стогнав і дощ лив ся як з коновки. Тарас застукав другий раз. За дверима почув ся брязк ключів і заспаний, сердитий голос спитав :

— Що там ?

— Ревізія, — грімко і приказуючо відповів Тарас.

Двері скоренько відчинили ся. За хвилю дверник був уже в руках кількох людей.

— Поведи нас ід Татяні Боденко, — сказав Тарас, — ми тобі нічого злого не зробимо. Я — местник.

Придверник задрожав зі страху ; він провів Тараса коридором і відчинив двері казньї, де була замкнена Татяна. Її скоро винесли і привязали до сідла. Через кілька хвиль ватага мчала ся скорістю блискавки.

Утеча удала ся як немож ліпше.

Та і за містом ватага не могла уважати ся безпечною. Єслиб власти дали знати сейчас в Заболотів, їм могли замкнути дорогу. І справді, другого дня вечером вони наткнули ся з першою лїнією війск генерала. То були гузари ; та їх було не багато ; вони не рішили ся увійти з ними в бій а лише обміняли ся кількома вистрілами. Одна куля ранила Омелька ; вірний слуга Тараса упав з коня, ранений на смерть. Його підняли і відвезли в гори.

Новий подвиг Тараса наніс на цілий округ сильне вражіння. Відважний набіг затемнив всі його попередні успіхи. Крім того гузари твердили, що число ватаги яку вони стрітили, виносило не менше пять сот чоловік. Гіньці летіли із Черновець до Коломиї, із Коломиї до Львова а зі Львова до Відня.

Близько через неділю окружний суд дістав письмо, в якому взивало ся не гайно освободити Анницю і її дітий. Крім того, радило ся сейчас вислати до Тараса посередників, щоби наклонили його до мирного житя. Посередники мали сказати йому ось що :

— Правительство, переконавши ся, що Тарас Бараболя до свого виступу був чесним підданім і рішив ся супротивити ся властям, тільки завдяки судовому ділу між громадою і управителем, постановило : даний вирок зняти і зарядити нове слідство. Власти надіють ся, що та звістка застановить його переступну діяльність, бо права його селян будуть цілковито справлені. Предложуєть ся йому загладити свою вину щирим каянням. Та однак, не мож йому і товаришам обіцяти повну безкарність, однак житя їх певне.

Окружний начальник сейчас освободив Анницю, а до Тараса окружний суд рішив післати адвоката Старковського і отця Льва.

VIII.

Одного дня, вертаючи ся до своєї оселі, Тарас побачив на дорозі молодця. Уже здалека він пізнав в нім слугу Анниці — Галька. Галько кинув

ся йому зі сльозами до ніг і почав цілувати його руку.

— Слава Богу, — говорив він, — скінчило ся наше нещастя! Твоя жінка і діти свободні! Підемо, вони тут!

— Тут? — скрикнув Тарас.

— Та чомуж вони не прийшли сюди?

— З ними отець Лев і пан із міста той, що вів твою розправу.

Тарас зблід; потім він мовчки сів на коня, і пігнав його що сили так, що Галько ледво міг поспіти за ним.

Побачивши Анницю і дітий, Тарас скочив з коня і не звертаючи уваги на присутних, кинув ся ід жінці і пригорнув її в своїх обняттях. Анниця обвила своїми руками його шию. Вони стояли обнявши ся і не були в силі промовити ані слова; сльоза душила їх. Потім Тарас почав обнимати дітий. Посадивши їх рядом з собою, він погладив рукою бліде ізхудне лице Анниці.

Вона склонила ся на його груди і тихо плакала. Так минуло з пів години. В кінці, Тарас встав, ще раз обняв і поцілував жінку і дітий, цілком як би прощав ся з ними.

Потім сказав йому адвокат:

— Окружний начальник просив переказати, що він сам поїде в Зулавці і перепроводить слідство, так, що земля з певністю буде звернена людям, не- зі страху перед местником, а із справедливости. Селяни, що зложили кривоприсягу і нікчемник, що їх підкупив, будуть покарані. Тепер я питаю тебе, — чи маєш ти тепер причину провадити дальше боротьбу?

Тарас стояв, переводячи з трудом віддих... Він нічого не відповів.

— Ти ще думаєш? — закричала Анниця в собі.

— Зістав його, — застановив її сьвященник, — дай йому спокійно розсудити справу.

— Тарасе, я вже не говорю об тім, що найрозумнійше булоб вхопити ся тобі за той припадок, щоби спасти своє жите і успокоїти жінку і діточок. Впрочім причина, думаю, що пхнула тебе до того, вже усуненя. Не вже-ж совість позволить тобі продовжати свій суд і розправи як все розрішено по справедливости?

— Я не вірю тому — відповів Тарас. — В Зулавцях поповнено грабіж і кривоприсягу. Надармо я, не жаліючи ніяких жертв, молив о поміч. Злодієви позіставили то, що він украв, нікчемник глузував собі з тих, у кого була чиста совість. І аж тепер, за повних три роки вони нагадали ся, що повинні вони сповнити свій довг. І чому то, думаєте? Тому, що я близько пів року, як досить значно напоминаю їх об тім. Відповідай, колиб я приноровив ся до твоєї ради і лишив ся в селі жити спокійним селянином, чи добилиби ся провірення нашої справи?

— Хто знає, — відповів адвокат. — Може бути, — другий случай...

— Досить, — перебив його Тарас. — Ти сам сказав, що справі поміг случай, а случай виринув з того, що я взяв ся за оружя. Не будь того случаю, нікчемники продовжали би спокійне пожитя по прежньому. Та то противить ся волі пана Бога. В нашій країні, ти видиш сам, необхо-

димі судія і местник. Гаїка я не переслідую ; я переконав ся, що є ще більші нікчемники ! Хто, скажіть будь ласка, розправив би ся з сьвященником-езуїтом в Косовинцях, коли б не вдало ся було мені його знищити ? І хто поручить, що безправства не будуть продовжати ся ? Чи можете ви мені поклясти ся, що від сьогодні не найде ся пригнобленого, який би на дармо шукав свого права ?

— Розумієть ся, що то ми ручити не можемо, — сказав адвокат.

— А коли так, — я зістаю ся судією і местником, доки того буде потрібно в тій стороні.

— Тарасе ! — скрикнула Анниця, — що ти говориш ?

— Послухай Тарасе, — вмішав ся сьвященник, — виновні тут не сидії, не урядники і не цісар. Хтож винен, — питаєш ся. По перед усього винен тут несправедливий устрій сільських порядків. Та змінити такий порядок з разу не мож. Дідичі користують ся своїм правом на основі законів. Та вір мені Тарасе, несправедливість панує не тільки у нас. Несправедливість є всюди, де живуть^а лиш люди, тому, бо люди не ангели. І коли ти будеш бороти ся тепер, ти будеш бороти ся не проти цісара, не проти не правди, а проти люцкої природи, яку змінити ти не в силі.

Тарас довго мовчав, роздумовуючи над тим, що сказав сьвященник ; потім він похитав головою.

— По части твоя правда, — сказав він. — Та ось з чим я не можу згодити ся : чоловік з ясным розумом і твердою волею не може помилити ся і не повинен допускати ся неправди. Тому то я повинен продовжати своє діло.

— Ти заслїплений, — скрикнув сьвященик. — Таж ти наповняєш переляком цілу країну. Хибаж не піднесе ся проти тебе пролита кров невинних жовнір, кров твоїх таки погибших людей.

— Право висше людського житя! — відповів Тарас, так говорить мені мій розум і моя совість. На праві оснований сьвіт:

— На праві оснований сьвіт, — відповів сьвященик.

— Та хибаж ти можеш заручити, що кожде твоє рішенє основане на справедливости!

— В тім я здаю ся на свій розум і совість. Ти знаєш всі мої діла; назви мені хоть один несправедливий засуд.

— А убійство судії Гохенав!

— Вони із боязні перед людьми сповнили протизаконний наказ властей.

— Тарасе, — з трудом промовив сьвященик, — одиноко оправдує тебе те, що ти не знав, як стояла справа.

— Я все знав, перебив його Тарас.

— Ти скажеш що він був звязаний присягою! Ніяка присяга не може заставити чоловіка поповнити підлість, і тому мій засуд над судією справедливий.

— Та хибаж ти певний, що ти ніколи не перевів несправедливий засуд? — спитав адвокат.

— Я вірю, що чесний чоловік все зуміє відрізнити правду від неправди.

— А коли прийде хвиля, і ти сам признаєш ся перед своєю совістю, що поповнив неправду?

— То буде найстрашнійший день в мойому житю! Тоді я більше не судія а простий розбій-

ник, який не має права судити. Тоді я сам віддамся в руки ваших судієй. Так і розкажіть тим, що вас сюди прислали.

Всі замовкли.

— Анниця, чи знаєш...

— Анї слова... Слухай. До сих пор я знала, що ти робив то, що приказувала тобі совість і я покорила ся судьбі. Я думала все :

„Будь горда! Твій чоловік не похожий на других людей; він вступив ся за праве діло, та тому, що не міг осягнути право законною дорогою, то добиває ся його із зброєю в руках. Він вступив ся за праве діло і повинен побідити, а потім він верне ся і враз з ним верне ся і наше щастя?“ Я знала, що тебе не мине кара, що ти можеш попасти в тюрму. Та я погодила ся з тим. „Він герой“, — думала я, — „і тюрма не запятнує такого чоловіка!“ Я з радістю приняла ту звістку, з якою прийшли ті люди. А ти хочеш нас покрити соромом.

— Анниця!

— Мовчи. Землю віддано селу, і твоя справа покінчена. Ти повинен вернути ся, инакше ти не борець і не местник, а нужденний розбійник, жестокий рабівник...

— Жінко!

— Розбійника я не можу уважати своїм чоловіком. Відповідай: підеш ти з нами, чи ні?

— Я не можу.

— Но, так забирай ся і не клич на дармо, коли наступить твій смертний час...

Вона не договорила страшних слів і упала без памяти.

Тарас закрив руками лице. Мягким кроком, не оглядаючи ся, він підійшов ід коникови, з трудом підвів ся на сідло і поскакав ід „Чорному Озереві“.

ІХ.

Другого дня окружний начальник з драгонами приїхав в село Зулавці. Крім слідства що до громадскої землі, він ще мав вговорити мешканьців Зулавців, що їм треба розпрацати ся з мрією про волю і запровадити в замок представителя від графа Бареккі. Граф найшов чоловіка який згодив ся взяти на себе трудну задачу поправити похибки Гаїка. То був Гонта, старий мужик, знаючий обичаї і звичаї тамошного населеня.

Воно удало ся окружному начальникови, як не мож лучше. Селяни довідали ся, що їм віддадуть їх землю, і стрітили його досить приязно. Бесіда Гонти розвіяла послідне невдоволенє, бо він заявив, що його пан, не чекаючи суду, зрікає ся землі, яку незаконно забрано у селян. Потім окружному начальникови удало ся дізнати ся о кривоприсязі. Кількох селян признало ся, що піддали ся спокусї; їх намовляли сам управитель і його староста Болеслав склонив їх підкупом до того. Окружний начальник зіставив тих селян на волї під доглядом старшин.

Покінчивши діло, вернув він в Заболотін. То, що йому переказали отець Лев і адвокат про бесіду з Тарасом, анї крихітки його не здивувало.

— Ми сповнили свій довг, сказав він. Тепер нам треба захищати ся від нього. Добити ся ід

„Чорному Озерови“ не можливо, бо там прийдець ся мати діло з гуцулами, а ми знаємо, що то за люди. Та все 'одно. Ми його побідимо.

Вересень-перешов спокійно, бо ніхто не звертав ся до Тараса з жалобами, які-б він уважав гідними свого вмішаня. Один тільки доніс здавав ся йому досить важним. Була то жалоба на Степана Цуковського, управителя Босівки. Король, один із людей ватаги Тараса, раз сказав йому :

— Атамане! твоє діло тільки до половини зроблене, доки живе той старий чорт в своїм барлозі.

І він розказав Тарасови цілий ряд пригноблень і насильств, які терпіли мешканці від Цуковського.

— Я довго жив у тім селі слугою, і надивив ся на його діла; анї одна скотина в хліві, анї одна дівчина не була у нього безпечною. Правда, то були давні часи, та вчера я знова почув від товариша о таких насильствах, що аж волося ставало дубом.

— Чому ж мужики не покличуть нашого атамана? — спитав я в товариша. — Він відповів, що селяни до того упали духом від горя і нужди, що потратили розум і волю. Дозволь мені атамане зайти в Босівку, і розвідати ся про все в подробности.

Король поїхав.

Тарас розказав своїм людям, яку відповідь він дав посередникам правительству; та він нічого не сказав їм о тім, як тяженько було йому розставати ся з жінкою і дітьми.

Горе Тараса було так велике, що всі прочі неприємности незвичайно разили його душу. Тепер

головне лихо було в тім, що між його людьми і гуцулами все заходили спори. То ізза житя, то ізза походів, і так все.

І в тім часі вернув ся Король з доносом. Враз з ним прийшли два мужики. Один з них був судя села Босівки Герасим, а другий Василь називав ся. Вони оповіли Тарасови о нужді села а в кінці додав сумно Василь :

— Той драбуга збезчестив мою дочку... його голос задрожав і увірвав ся. Він замовк.

Тарасови жаль стало і він рішив чим скорше туди удати ся. Помочі у Гуцулів він непросив ; В його відділі було ще дванайцять чоловіка, і то йому цілковито виставало, щоби розправити ся зі стариком і двома слугами, що жили у його домі.

Перед відїздом він зайшов попрощати ся з Іляріоном.

— Їдь з Богом, — сказав йому Іляріон. — І не згадуй мене лихим словом. Мій дім все для тебе отвертий. Я пив твою кров і ти мою пив. Я ніколи не забуду нашого союза, не забудь і ти.

За три дні були вже вони на лівому березі Дністра, на годину їзди від Босівки.

Утомлені дорогою, розложили ся на узгірю, щоб відпочати. А під вечір прийшла до них бліда, змучена дівчина. Василь вийшов їй на стрічу, чутливо обняв її а потім підвів до Тараса.

— Се моя дочка, — сказав він, — вона хоче бути присутною при твоїм суді над тим нікчемником.

— Ні, ні! — скрикнула злякана дівчина.

— То конечно! — приказав їй отець. — Той драбуга з певністю заперечуватиме закидови.

Тарас з мукою поглянув на нещасну дівчину.

В одинайцятій годині ватага пустила ся в дорогу. Замок стояв одиноко; жили в нім тільки сам пан Цуковський, старий лакей Степан і фірман Теофіль.

Через годину опинили ся вони біля великого будинку. Двері були відчинені.

Тарас з кількома людьми увійшов в комнату. Слуга проснув ся і почав кричати, просячи щоби его не вбили.

— Я не розбійник, — відповів Тарас.

— Де льокай?

— Він поїхав сьогодні на село, его сестра хора.

Тарас приказав Савкови сторожити слугу, а сам з другими почав іти дальше. В тім заскрипіли двері, показало ся слабе сьвітло, і дροжачий, старечий голос поспитав:

— Що стало ся, Теофілю?

— Ти сейчас довідаєш ся, — відповів грімким голосом Тарас. — Я местник!

Почув ся слабий крик і звенкіт розбитого скла. Сьвітло погасло. Коли Тарас вийшов на гору зі Смолоскипом у руці, побачив остовпілого зі страху старика. Старик стояв притаївшись коло одвірка.

Лазарко підскочив до нього і потрутив его в кімнату. Кімната була простора, по стінах стояли полички з книжками, і на столі лежали книги. Обстановка цілком не подобала на мешкане розпустника. Лице старика було спокійне і добре. На хвилину Тарас задумав ся вдивляючи ся в его черти

лиця ; та скоро прибрав м'рачний вираз рішучости, бо знав з переконання що зверхний вигляд зраджує.

— Я прийшов судити тебе, — строго промовив местник.

— Ти ограбував мужиків.

— Я! — простогнав старик. — Господи! — То помилка! то неправда!

— Є свідки! Ти заперечуєш, що відняв у селян землю і їх ограбував?

— Бог свідком, я того не робив, — скрикнув Цуковский. — Поклич судю Герасима, він живе в першій хатині на краї села. Він потвердить мої слова.

— Він тут.

Тарас дав знак Лазаркови.

Старший із двох селян увійшов в кімнату.

— Ось судія! Спитай його, що він скаже на твоє оправданє.

— Таж то не судія! — скрикнув старик обурено. То не Герасим, а Дмитро Булига, осоружний чоловік, якого ціла громада ненавидить.

Слова були сказані з такою глибокою певністю, що Тарас зі здивованєм поглянув на селянина. Той усміхнув ся і сказав:

— Но, то вже не чувана безличність. Атамане, спитай чоловіка, що привів тебе тут, він мене знає.

Король потвердив, що то судія.

— Бріхня, — простогнав старик, потім підійшов ближше до него.

— Твоє лице мені щось знакове. Так, ти Король, ти служив у мене. — Я повинен був передати тебе судови...

Король спокійно вислухав єго.

— Атамане, — сказав він Тарасови, — ось тобі й образок ще одної бріхні. Він мене знає тому, бо я служив в сусідстві; у него я ніколи не служив і він ніколи не віддавав мене до суду.

— Побій ся Бога, — промовив старик.

— Досить, — перебив єго Тарас. — Ти віриш своїм слугам?

— Так, розуміє ся! Та мого вірного Степана нема дома, та і Теофіль знає судию.

— Приведіть єго, — приказав Тарас.

Теофіль потвердив, що то був судя.

— Неправда! — закричав старик.

— Тарасе, не оскверни своїх рук кровю невинного чоловіка. Поклич справдішного судию.

В кімнату увійшов селянин Василь а за ним єго дочка. Вона ішла не охотно, та батько майже насильно її впихав.

— Чи знакомі тобі ті люди? — спитав Тарас.

— Єго я не знаю, — відповів Цуковский, — а вона приходила в перший раз сегодня і сказала, що сестра Степана хора...

Тарасе! — крикнув старик. Я все зрозумів. Вони намовили мого вірного слугу Теофіля і підкупили єго, щоби тебе одурити. Не вір їм, не повняй переступства.

— Ти хвацький викрутник, — сказав Тарас. — Жаль, що не обернув свій розум на більше кращі діла. Марино, чи ти перший раз тут є.

— Ні, — прогомоніла тиха відповідь.

— Той нікчемник збезчестив тебе!

— Так...

— Неправда, — скрикнув старик. В мої роки...

— Мовчи! — перебив его Тарас.

— Ти в той час служив тут? звернув ся він до слуги.

— Так.

— Правду розповідає дівчина?

— Так, то правда.

— Тарасе, — молив старик, — у мене всього чотириста ринських; та ти возьми їх собі, тільки не доведи мені вмирати такою поганою смертю.

— Я не розбійник. Ти заслужив смерть. Приготов ся, я даю тобі пять хвиль часу...

— Постривай, молю тебе, поклич хоч одного чоловіка з села.

— Молись...

Старик в розпуці кинув ся на Тараса. Лазарко вистрілом із пістолета положив его на місці.

Дівчина зімліла. Люди обшукали комнату і знайшли дійсно мошонку з чотириста ринськими.

— Роздайте гроші мужикам по справедливості, — сказав Тарас.

Через кілька хвиль скорої їзди була ватага в долині. Тут в лісі рішив Тарас відітхнути і підждати Короля, який впросив ся відвідати своїх родаків, що жили не далеко. Із заходом сонця, він мав повернути.

Та він того дня не вернув ся. Тарас трівожно вдивляв ся в сумерки, боючи ся, чи не стало ся що недоброго. Короля не було. Минула північ і він не вернув. З тяжким серцем Тарас вирушив дальше в дорогу.

Через день, пізно вечером, вони вїхали в село Цабію, і постановили відпочати в поблизькім ліску.

Розпустили коний, а самі позасипляли так твердо, ніби в себе в дома. Лише один Дмитрик і Тарас не спав. Дмитрик ходив на чатах, а Тараса мучило якесь важке прочутя. Над ранком зміняв він Дмитрика і сам почав ходити на сторожі. Коли се в темній шаті ночі щось засіріло. Тарас приглядав ся. Постаць була згорблена а коли надближила ся, можна було розглядіти її довгий лахман. Тарас думав, що то старець, що по торгах вештаєть ся.

— А гей, ти — підійшов до Тараса старик, — чи далеко ще мені до Добровського ліса?

— По щож тобі? Там немає нікого.

— Ти помиляєш ся. Там є местник.

— Ти шукаєш его?

— Еге! Та дівчина не дає мені спокою.

— Яка дівчина? Тобі нічого їхати дальше.

Я местник.

Старик переляканий захитав ся і поглянув з усміхом на Тараса.

— О щастя. Так будь ласка їдь зі мною, а скорше. Вона ще вмере...

— Хто? Говори ясно!

— Хоче тобі тайну відкрити... бо то ані ти, ані вона невинна, а винен Яшко... її любовник, той шинкар молодий... а вона моя донечка... і ти за дурно убив его... в Босівці.

— В Босівці!.. крикнув Тарас і захитав ся зі страху.

— Вона?... та сама Марина... Коня мені!.. їдьмо, їдьмо...

Дівчина лежала на постелі у корчмі. Зблідніла, пожовкла — лише очи зловіщо блистіли.

— Слава Богу, що ти тут атамане: мене мучила совість... я терпіла... Той старик... там в Босівці... умер невинний...

— Так?!.. то була брїхня... мене обманули...

— Слухай Тарасе!.. Я все розкажу! Той, що назвав ся моїм батьком, то мій коханок, а другий то був Дмитро Булига а не судья... Король все за-таїв із мести... а потім утік... Я не могла дальше скривати... мене мучила совість.

— Гарно! — прошепотїв Тарас. — Дякую тобі за се... шпотаючи ся вийшов з кімнати.

Він вийшов а тут без памяти захитав ся і упав. Його підняли і він прочуняв ся.

— Тепер мені на шибеницю... Пращайте! Я йду... йду туди, куди совість мені прикаже... Старик в Босівці був чесна людина... і я, я вже не местник... я простий розбійник... Так... я розбійник...

...На землі повинна панувати правда, справедливість, — та не я їх охоронець...

— Аджеж ти не винен, тебе обманули, — кликнули всі в один голос.

— Ні, я винен. Я повинен розслідити був справу, післати кого в село за чоловіком яким небудь, як він просив... я, я один його вбійця. І хтож може знати, чи і ще хто в будуче мене так не обманить? Ні, я винен і іду в Коломию, йду до тих панів...

— А ви пращайте мені, і не згадуйте мене злом. Ідїть у сьвіт і жийте, як совість вам велить...

Тарас пращав ся з кождим з осібна, потім сїв на коня і поскакав під гору, щоби спустити ся на доли...

ХІ.

Окружний начальник і судія Старковський сиділи одного дня під вечір в салі розправ і обговорювали справи Зулавчан. Судуже розглядив справу і пан Бауер сказав по секрету адвокатови, що суд рішив в користь селян.

— Тепер я щасливий, — сказав окружний начальник, — що вся та несправедливість хоч трохи направлена.

— Так... по можности... — задумчиво промовив адвокат. — Та згадайте на нещасного Тараса...

— Не говоріть мені про него ані слова, — перебив його в роздраженню окружний начальник. — Так, воно все так, кождий розбійник з початку уходить за справедливого а потім ради грабежі убиває. Не говоріть мені нічого про Тараса...

В тім хтось застукав до дверей.

— Увійдіть! Хто там? — крикнув пан Бауер.

На порозі появилася темна фігура.

— Якийсь мужик, — сказав окружний начальник. — Приходи завтра, сьогодні не урядуємо вже.

Чоловік, що стояв біля порога зробив кілька кроків наперед і промовив придавленим голосом.

— Простіть панове, що я неспокою вас, та я... я не можу чекати.

— Тарас! — крикнув адвокат.

Окружний начальник постояв хвилинку остовпілий, потім в переляку кинув ся до вікна і почав кликати на поміч.

— Ваяжіть його, — крикнув він жовнірам.

— Він безоружний, — сказав Старковський.

— Ти нічого злого не думаєш? спитав адвокат Тараса і пильно глянув на него.

— Ні пане.

— Пане начальник, — звернув ся адвокат до Бауера, — взяти його не треба, я відповідаю за него.

Окружний начальник ще не прийшов до за-спокоюня і голос его дрожав коли він звернув ся до того, що навів на него такий страх.

— Підійди ближше! Що тобі треба?

Тяжкою ходою підійшов він до стола де стояв начальник.

— Я прийшов віддати себе властям.

— А твої люди?

— Вони розбрили ся, та ніхто із них, як і я, не поповнив насильства.

— Деж вони?

— Об тім не буду я говорити. О собі я нічого не затаю, та про них мене не питайте. А поки зачну розповідати, будь ласка покликати писара. Хай запише все, що казати-му, щоби і у Львові і Відні узнали, що говорив я.

— Добре! Та розказувати-меш завтра, — не маючи сил вислухати його — сказав начальник. І я не прикажу щоби закували тебе і не позволю щоби з тобою погано обходили ся.

— Роби, як велить тобі совість, — сказав Тарас. — Я все одно не втічу, хоч би двері отвором стояли в тюрмі. Ти дозволь мені передше кілька слів сказати адвокатови.

Начальник кивнув головою, і адвокат підійшов до Тараса.

— Молю тебе, — говорив Тарас тихо, — не уважай мене убійником. В Босівці мене обманули.

Я все старався бути справедливим. Ніколи я не говорив неправди, — повір мені і тепер.

— Я вірю тобі, — сказав Старковський і протягнув йому руку.

— За ціле жите твоє ти не оказав нікому такого милосердя.

Потім Тарас пішов зі сторожею до тюрми.

Як блискавка, пролетіла вістка в місті, що местник сам віддав ся в руки властей. Всі з радістю прийняли ту звістку. Тільки дві людині затривожили ся смертельно. Один Капронський, що приїхав в Коломию і хотів вийти з новою бріхнею, а другий Гаїк. Справа в Зулавцях вияснила ся і Гаїка присуджено в тюрму за підкупство до кривоприсяги. Він остав ся однаково ще на вільній стопі тому, бо не було головного сьвідка, себто Тараса. Тепер коли Тарас був в тюрмі, він уже не мав на що багато числити.

На другий день покликали Тараса до слідства; він говорив ясно і все, що до своєї особи, за других уперто мовчав. Видав лише тих людей, що обманули его в Босівці.

А коли слідство покінчило ся і його спитали, чи не бажає з ким небудь бачити ся, він сказав прибито :

— Бачити ся хочу з отцем Львом із Зулавців.

— Чи дати звістку і жінці?

— Ні, промовив дрожачим голосом. — Я не маю права просити її, щоби відвідала мене. Чекай-му її милосердя.

Та ані Анниця, ані отець Лев не приходили. Одинокa людина, що просила дозволу бачити ся

з Тарасом, був адвокат Старковський. Він дуже здивував ся, коли застав його цілковито спокійним.

— Я нічого не жалую, — сказав Тарас. — Та коли я згадаю на ту страшну хвилю, коли мені признала ся та дівчина о обмані, то теперішне положенє видаєть ся далеко легшим.

З кінцем січня 1840 року слідство покінчило ся. Та суд мало нового довідав ся. Богато зізнань були в користь Тараса. Із ватажців піймано Короля Вигоду. Він відрікав ся усього, та коли привели його до Тараса, він упав на коліна і признав ся об всім.

Признав ся так само і пан Гаїк, коли йому лише сказали, що стане перед Тарасом.

При посліднім зізнаню спитав ся окружний судія Тараса, кого він бажає собі за заступника.

Тарас відповів радісно :

— Та вже-ж пана Сторковського, коли лише згодить ся.

— Він згодить ся, — сказав начальник, — та ти мені не раз говорив, що уже покінчив рахунки із житєм, а тепер все надієш ся на оборонця.

— Ні, ні, — я не хочу помилуваня, мені потрібна в чім иньшій його поміч.

При першій стрічи з адвокатом сказав Тарас :

— Тут панове не вірять, що я провадив боротьбу за особисті средства і за добровільні підпомоги деяких людий. Назвати тих людий я неможу, бо то-б їх погубило, та чи нема якого способу зняти з мене і моєї ватаги підозріне простого рабівництва.

Старковський успокоював його і вказував, що ціле жите його та характер діла заперечують підозріня.

— Говорім ліпше о чім иньшій, — сказав в кінці адвокат. — Тебе певно засудять на смерть після закона, та я маю надію на помилованє цїсаря.

— Пане, сказав спокійно і рішучо Тарас. — заборонити цїсареві мене помилувати, я не можу. Та просити його о те я не хочу. І тебе прошу не роби просьби від мого імени. У мене до тебе друга просьба...

— Я знаю, — тронутий до глибини душі сказав адвокат, — ти хочеш, щоби тебе розстріляли... говорив мені об тім отець Лев, бо до нього приходив старий Омелько... Шибениця взбуджує в тобі відразу... Я знаю. Так будь спокійний, як що до такого дійде, старатись-му, щоб стало ся все по твому бажаню.

З кінцем лютого запав засуд. Засуджено местника на кару смерти через повішеня. Рівночасно з тим довідав ся Тарас, що Зулавчане і барон Зборовський подали просьбу до цїсаря о помилуванє.

Того-ж дня прийшов отець Лев знова, з розпучним серцем до Анниці.

Я знаю чого ти прийшов, — сказала вона сьвященникови. — Його засудили на смерть.

— Так... І коли ти...

— Мовчи! — перебила його Анниця.

Хиба-ж мені прикажеш бути з дітьми при його смерти?

— Анниця! Ти береш великий гріх на душу...

— Так думаєш!... Та чи-ж ти не знаєш як горячо його я любила... Я молила його, я лежала в його ногах, я зрсила їх сльозами, а він пішов... Нас посадили в тюрму із за него, а він сказав: Убийте її, а я від свого не відступлю! — Хибаж може так говорити муж — батько. А коли нас освободили, я прохала його, щоби він полишив свою роботу, то що він мені на те сказав: „Я роблю то, що повинен робити“. Так, і я роблю те, що повинна робити.

Отець Лев довго ще вговорював Анницю; она заледво здержала риданя. В тій хвилі відчинили ся двері і хлопчинка ридаючи підбіг до отця Льва.

— Отче — промовив він, — коли мати не хоче їхати, то візьми мене до батька.

— Я поїду, поїду, — крикнула Анниця. Вона кинула ся до маленького і покрила його лице поцілуями.

Через два дні увійшов адвокат Старковский до Тараса і в сильнім зворушеню сказав йому:

— Приготов ся, бо зараз побачиш ся із жінкою.

— Боже мій! Не вже-ж вона прийде? — пробормотів Тарас. Він захитав ся від хвилювання.

По хвилі Тарас і Анниця знова були разом.

Окружний начальник дозволив Анници і дітям щоденно бути по кілька годин в казні. Вони говорили о минулів, о будучім, о громадских ділах, та ані словом не згадували того, що їх ожидало

в недалекій будуччині. Тарас що вечера прощався з Анницею і дітьми так зворушаючо, немовби розлучався на все.

15. мая 1840 р. прийшло з Відня останнє рішенє. Цїсар затвєрдив засуд смерти. Коли прийшло то рішеня отець Лев, як раз був у окружного начальника, просив о позвіл бачити ся з Тарасом. Післали за адвокатом і в трох пішли в тюрму.

Коли вони увійшли в камеру Тараса, лице його смертельно зблідло, та він спокійно вислухав засуд.

— Завтра тебе розстріляють, — сказав начальник. — Я не хочу, щоби твоя смерть була видовищем цікавої товпи; тому вона відбуде ся завтра раненько в ярку, що веде в Заболотів. Тільки судії і люди які мусять бути присутні приїдуть там, але вони до завтра мовчати-муть про те. Чи бажаєш, щоби жінка тебе супроводжала?

— Ні, ні, прошу вас, не говоріть їй того; так буде ліпше. Най вона надієть ся, що ми завтра побачимо ся...

Тарас з рідким спокоєм провів цілий день в бесіді з Анницею і дітьми. Запав сумерк. В тім сумерку вони прашали ся. Потім Тарас довго говорив з отцем Львом.

Перед самим розсвітом три карети проїхали по вулицях міста в напрямі до Заболотова. В першій кареті сидів окружний начальник і офіцери, в другій отець Лев, засуджений і два жовніри, в третій — прочі власти, що мусіли присутними бути при вивовненю смерти.

Чудний був весняний передранок. Тарас впивав у себе ароматний воздух і любував ся цвітучими деревами.

— Гляди — сказав він сьвященикови, — який мені Господь післав гарний час смерти. Я спокійний. Згадуючи своє життя, я не можу жалувати ся. А спокійний і за жінку і за дітий. Я вірю, що ти і Анниця поклопочете ся вивесте їх в чесних людей.

— Я клену ся зробити все, що буде в моїй силі, — сьвяточно промовив отець.

Він додержав своє слова. Сини Тараса живуть і тепер, вони чесні, і їх поважають всі громадяни Зулавців.

— А моя судьба? — продовжав Тарас. — Я ціле життя боров ся за право і справедливість і мої зусилля не пропали марно. Колиб не я, то в нашій стороні і до тепер царили би більше жостокі утиски, і моя громада не дістала би назад свою власну землю. На що-ж мені жалувати ся?

— О, Тарасе, — скрикнув отець Лев. — Якого чесного чоловіка ми пращаємо в тобі!

— Простого грішника, — відповів Тарас, — та який все стремів до добра і справедливости.

Вони приїхали в назначений яр. Судя прочитав засуд. Сьвященик молив ся. Тарас став на вказане місце. Вистріли прошили його тихе серце.

На розсвіті похоронили його на місці смерти. На могилі його нема хреста, та яр той і по нині називає ся в устах народа „яром Тараса“.

„Народна бібліотека“.

Ціна

1. Приписи про заступництво держави	К —50
2. Фрідріх Вільгельм Райфайзен	„ —10
3. Дещо про нові спілки хліб. в Італії	„ —10
4. Як закладати конс. спілки сист. Рочдель	„ —50
5. Держава і руске мужицтво	„ —10
6. Ліси та пасовиска	„ —10
7. Тарас Шевченко	„ —20
8. Страшний ворог (книжка про горівку)	„ —20
9. Листи для початкових пчоловодів	„ —20
10. Про молочарські спілки	„ —50
11. Про новий устав гром. для Буковини	„ —10
12. Як годувати худобу	„ —30
13. Спілки для винаєму в Італії	„ —40
14. <i>Ф. Коковський</i> : Сільська кооперація	„ —20
15. Оповідане про Тараса Шевченка	„ —10
18. За громаду, оповідане з образками	„ 1—
20. Опришок і інші оповідання Ю. Федьковича	„ —30
25. <i>К. Француз</i> : Боротьба за право. Переклад <i>М. Атаманюка</i> із ілюстраціями <i>О. Куриласа</i>	„ 1'60

„Спілкова бібліотека“.

1. Про нову спілку господарську	К —30
2. Хліборобські спілки в Німеччині	„ 1—
3. Про кооперацію	„ 1—

„Бібліотека суспільних наук“.

1. Соціяльне значінє спілок	К —20
2. Етика і народна господарка в історії	„ —20
3. Причини до генези, політе- і монотеїзму	„ —30

„Свїтова бібліотека“.

1. <i>Л. Андреев</i> : Оповідання	К —35
2. <i>А. Чехов</i> : Медвідь, Освідчення і иньші	„ —30
3. „ „ Дядько Ваня	„ —40
4. <i>Б. Лейкий</i> : За села (II. вид.)	„ —50
5. <i>М. Павлик</i> : Оповідання	„ 2'50

„Діточа бібліотека“.

1. Повість о дванайцяти місяцях	К —10
2. <i>Фр. Коковський</i> : Малим другом	„ —06
3. <i>Карль Евальд</i> : Двонога	„ —20
4. Чому цигани своєї церкви не мають	„ —10
5. Пів сотні повісток (оправлене в полотно)	„ —60
6. Малий колядник (пятий наклад)	„ —10

Інші видання.

1. <i>Максим Горький</i> : Міщани, сцени в домі Безсеміонова, драматичний нарис в 4. діях	К 1—
2. <i>Др. М. Кордуба</i> : Ілюстрована Історія Буковини	„ 1—
3. <i>Антін Крушельницький</i> : Серце	„ —70
4. Свинська конституція	„ —06
5. <i>Фр. Коковський</i> : Настрої	„ —70
6. Аграрна програма французкої робітничої партії	„ —20
7. Державна зрада і революція	„ —20
8. Наука і розвага. 9 випусків	„ —60
9. Козаччина	„ —20
10. Робітнича справа в програмі Укр. нар. партії	„ —20
11. Як хазяюють селяне в чужих краях	„ —50
12. Годівля молочних коров	„ —30
13. <i>Марія Слободівна</i> : І хтож вона була?	„ 1—
14. Пустельник з Путни і інші оповідання	„ —30
15. Як бідні збогатіли	„ 120
16. <i>Е. М. Бенедіктзен</i> : Про висші школи в Данії	„ —50
17. Село Гортопи. Оповідане	„ —40
18. Жите, муки і смерть сьв. Івана Сучавського	„ —40
19. Порадник торговельний	„ —40
20. <i>Т. Галіп</i> : Думки та пісні	„ —30
21. <i>М. Горький</i> : Три оповідання	„ —30
22. <i>Уліньський і Королевський</i> : Як повстала наша земля і який буде її кінець	„ —40
23. Суд над ворогами робучого люду	„ —20
24. <i>Корнило Устиянович</i> : Три цікаві загадки	„ —40
25. Образки з життя і природи	„ —10
26. Явдоха. Словінська казка	„ —24
27. Пропасть. Оповідане. Написав <i>Іван Бажанський</i>	„ —20
28. Спадковий порядок і тестамент в Австрії	„ —50
29. Про організації і держави	„ —20
30. Пісні жовнярські з голосами. Написав <i>Ю. Федькович</i>	„ —20
31. Хлопці-садівники, поучаюче оповід. (з 33 образками)	„ —40
32. Програма Української Народної Партії	„ —20
33. Хрестonos. Оповідане Дніпрової Чайки	„ —15
34. Кріликар. Поученє про хов кріликів	„ —60
35. Правотар: збірник обов. цивільних і карних законів. Написав <i>Др. Ф. Евин</i>	„ 10—
36. Взірцевий Господар	„ 160
39. <i>Др. Смалъ Стоцький</i> : Буковинська Русь	„ 250
40. <i>Еротей Пігуляк</i> : Верховинські згадки	„ 120
41. <i>Dr. S. Stocki</i> : Bestrebungen der Rumänen	„ 2—
42. <i>Ольга Кобилянська</i> : Людина, оправлена К 1, неопр.	„ —80
43. <i>Осип Шпитко</i> : Листи з пекла	„ —30
44. <i>В. Стефанік</i> : Сина книжочка	„ 1—
45. <i>Darius Pihuliak</i> : Die Amtskorrespondenz	„ 125
46. <i>Ярема Гірниченко</i> : Чарівна дівчина	„ —15
47. <i>Ярема Гірниченко</i> : Бурлака	„ —15

ЩО МОЖНА МАТИ КОРИСТНОГО
ЗА ЧОТИРИ КОРОНИ?

Часопись з образками і з дуже цікавими та користними статтями, оповіданнями, новинами і т. и.

п. н.

„НАРОДНИЙ ГОЛОС“

Виходить два рази на тиждень: в середу і в суботу з двома додатками. Перший додаток, що йде що тиждня, се повість. Другий додаток, суспільно-економічна часопись

„НАРОДНЕ БОГАТСТВО“,

розсилаєть ся два рази в місяци з „Народним Голосом“ его передплатникам.

Отже за 4 корони, хто їх заплатить, буде доставати через цілий рік тих дві часописи і гарні повісти з образками. Що тижня один аркуш (16 сторін) повісти. Скажіть-же тепер, чи можна за такі малі гроші, як 4 кор. дістати щось такого гарного і користного, як часопись „Народний Голос“ з додатками? Правда, що ні! Тому розкауйте про се усім людям, нехай користають з такої таної і доброї часописи!

„Народна бібліотека“.

	Ціна
1. Приписи про заступництво держави	К —50
2. Фрідріх Вільгельм Райфайзен	„ —10
3. Дещо про нові спілки хліб. в Італії	„ —10
4. Як закладати конс. спілки сист. Рочдель	„ —50
5. Держава і руске мужицтво	„ —10
6. Ліси та пасовиска	„ —10
7. Тарас Шевченко	„ —20
8. Страшний ворог (книжка про горівку)	„ —20
9. Листи для початкових пчоловодів	„ —20
10. Про молочарські спілки	„ —50
11. Про новий устав гром. для Буковини	„ —10
12. Як годувати худобу	„ —30
13. Спілки для винаєму в Італії	„ —40
14. <i>Ф. Коковський</i> : Сільска кооперація	„ —20
15. Оповідане про Тараса Шевченка	„ —10
18. За громаду, оповідане з образками	„ 1—
20. Опришок і інші оповідання Ю. Федьковича	„ —30
25. <i>К. Француз</i> : Боротьба за право. Переклад <i>М. Атаманюка</i> із ілюстраціями <i>О. Куріла са</i>	„ 1'60

„Спілкова бібліотека“.

1. Про нову спілку господарску	К —30
2. Хліборобські спілки в Німеччині	„ 1—
3. Про кооперацію	„ 1—

„Бібліотека суспільних наук“.

1. Соціальне значіне спілок	К —20
2. Етика і народна господарка в історії	„ —20
3. Причини до генези, політе- і монотеїзму	„ —30

„Сьвітова бібліотека“.

1. <i>Л. Андреев</i> : Оповіданя	К —35
2. <i>А. Чехов</i> : Медвідь, Осьвідчини і иньші	„ —30
3. „ „ Дядько Ваня	„ —40
4. <i>Б. Лейкий</i> : За села (II. вид.)	„ —50
5. <i>М. Павлик</i> : Оповіданя	„ 2'50

„Діточа бібліотека“.

1. Повість о дванайцяти місяцях	К —10
2. <i>Фр. Коковський</i> : Малим другом	„ —06
3. <i>Карль Евальд</i> : Двонога	„ —20
4. Чому цигани своєї церкви не мають	„ —10
5. Пів сотні повісток (оправлене в полотно)	„ —60
6. Малий колядник (пятий наклад)	„ —10

Інші видання.

1. <i>Максим Горький</i> : Міщани, сцени в домі Безсмейнова, драматичний нарис в 4. діях	К 1.—
2. <i>Др. М. Кордуба</i> : Ілюстрована Історія Буковини	„ 1.—
3. <i>Ангін Крушельницький</i> : Серце	„ —70
4. Свинська конституція	„ —06
5. <i>Фр. Коковський</i> : Настрої	„ —70
6. Аграрна програма французкої робітничої партії	„ —20
7. Державна здрада і революція	„ —20
8. Наука і розвага. 9 випусків	„ —60
9. Козаччина	„ —20
10. Робітнича справа в програмі Укр. нар. партії	„ —20
11. Як хазяюють селяне в чужих краях	„ —50
12. Годівля молочних коров	„ —30
13. <i>Марія Слободівна</i> : І хтож вона була?	„ 1.—
14. Пустельник з Путни і інші оповідання	„ —30
15. Як бідні збогатіли	„ 1:20
16. <i>Е. М. Бенедіктзен</i> : Про висші школи в Данії	„ —50
17. Село Гортопи. Оповідане	„ —40
18. Жите, муки і смерть сьв. Івана Сучавского	„ —40
19. Порадник торговельний	„ —40
20. <i>Т. Галіп</i> : Думки та пісні	„ —30
21. <i>М. Горький</i> : Три оповідання	„ —30
22. <i>Умільський і Королевський</i> : Як повстала наша земля і який буде її кінець	„ —40
23. Суд над ворогами робучого люду	„ —20
24. <i>Корнило Устиянович</i> : Три цікаві загадки	„ —40
25. Образки з життя і природи	„ —10
26. Явдоха. Словинська казка	„ —24
27. Пропасть. Оповідане. Написав <i>Іван Бажанський</i>	„ —20
28. Спадковий порядок і тестамент в Австрії	„ —50
29. Про організації і держави	„ —20
30. Пісні жовнярські з голосами. Написав <i>Ю. Федькович</i>	„ —20
31. Хлопці-садівники, поучаюче оповід. (з 33 образками)	„ —40
32. Програма Української Народної Партії	„ —20
33. Хрестонос. Оповідане Дніпрової Чайки	„ —15
34. Кріликар. Поучене про хов кріликів	„ —60
35. Правотар: збірник обов. цивільних і карних законів. Написав <i>Др. Ф. Евин</i>	„ 10.—
36. Взірцевий Господар	„ 1:60
39. <i>Др. Смалъ Стоцкій</i> : Буковинська Русь	„ 2:50
40. <i>Єротей Пігуляк</i> : Верховинські згадки	„ 1:20
41. <i>Dr. S. Stocki</i> : Bestrebungen der Rumänen	„ 2.—
42. <i>Ольга Кобилляньска</i> : Людина, оправлена К 1, неопр.	„ —80
43. <i>Осип Шпитко</i> : Листи з пекла	„ —30
44. <i>В. Стефанік</i> : Сина книжочка	„ 1.—
45. <i>Darius Pihuliak</i> : Die Amtskorrespondenz	„ 1:25
46. <i>Ярема Гірниченко</i> : Чарівна дівчина	„ —15
47. <i>Ярема Гірниченко</i> : Бурлака	„ —15